

tarea versiunii românești a Mitropolitului Varlaam cu originalul, învățatul bulgar **Gheorghi Petkov**¹⁶⁰: accentul antiotoman, inexistent în original, unde nu era vorba de turci, folosindu-se termenul arhaizant de *perși*. Cum nu este vorba nici în textul lui Teodosie, contrar celor ce se citesc la Andronikos Falangas (S. Jean le Nouveau. *Un saint martyr grec patron de la Moldavie* în volumul *Présences grecques dans les Pays roumains (XIV-XVIe siècles)*, București, Omonia, 2009, p. 114). El apare însă deja în fresca de la Voroneț, unde transpunerea în imagini a legendei se face îmbrăcându-i pe chinuitori în straie turcești¹⁶¹.

Cum Episcopul Melchisedec considerase traducerea varlaamică destul de liberă, învățatul bulgar a prezentat la Simpozionul de la Veliko-Târnovo din 1980 închinat lui Grigorie Țamblac, rezultatele noii sale confruntări: „*Lectura comparată a traducerii românești și originalului slavon dovedește o vădită adecvare. Mitropolitul Varlaam a urmat îndeaproape structura textului țamblakian, a păstrat diferitele episoade, pasaje și fraze, caracteristice stilului autorului. Traducătorul a redat cu îndemănare sensul exact și conținutul textului original al dialogurilor, al citatelor biblice ș.a.m.d. Dovezi pentru aceasta se pot găsi aproape în fiecare rând. Neînsemnatele adaosuri și prescurtări care se observă în textul tradus nu tulbură în nici un fel sunetul emoțional și ideatic de bază al operei (нй най-малко не нарушават основното идейно-емоционално звучене на творбата). Prin comparația atentă a celor două texte – originalul și traducerea – nu descoperim suficiente temeiuri spre a susține presupunerea că avem în fața noastră o „prelucrare”* (p. 122).

Nu intră între obiectivele comentariului de față problema **paternității** primei scrieri originale în proză a literaturii române. Suntem însă datori a informa pe cititorii noștri că teza – incontestabil greșită – a paternității cărturarului bulgar Grigori Țamblac asupra scrierii de început a literaturii române, teză de cele mai multe ori legată de datarea în 1402 a evenimentului aducerii moaștelor

¹⁶⁰ Gheorghi Petkov, „Мъчение на Иоан Нови български” от Григорий Цамблак в превод на румънски език от митрополит Варлаам [„Mucenicia lui Ioan cel Nou bălgrădeanul de Grigorie Țamblac în traducerea românească a mitropolitului Varlaam] în Търновска книжовна школа 3. Григорий Цамблак. Живот и творчество, Sofia 1984, p. 119-126. Denumirea de „български” îi aparține doar autorului bulgar.

¹⁶¹ Oreste Luția, *Legenda Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava în frescurile din Voroneț*, în „Codrul Cosminului”, Cernăuți, I, 1924, 1925, p. 281-354. Cu 9 planșe de pe frescele bisericii și racla Sfântului Ioan cel Nou. Problema a fost reluată în cadrul unui congres internațional de **Krista Zach**, *Das Türkenbild in der Moldaukunst des 15. und 16. Jahrhunderts am Beispiel der Darstellung Johannes des Neuen*, în *Südost-Forschungen* XL, 1981, p. 206-223 și *Aktualisierung des Johannes-Novi-Stoffes in den moldauischen Kunst des 15. und 16. Jahrhunderts*, în XVI, *Internationale Byzantinisten Kongress, Akten II/6* [...], *Jahrbuch des Österreichischen Byzantinistik*, 32/6 1983 n. 267-280. Apud Șt. S. Gorovei, în *Omagiul Năsturel*, p. 560.

Sfântului Ioan cel Nou în Moldova, continuă să fie vehiculată, atât în scrieri de popularizare, cât și în lucrări științifice¹⁶².

Din prima categorie pe primul loc se impune – și prin excelenta ținută grafică – **Sfântul mare mucenic Ioan cel Nou cu moaște la Suceava. Viața. Minunile. Istoricul moaștelor. Acatistul. Paraclisul**. Ediție îngrijită de L.S. Desartovici, cu ilustrații de Călin Vădan și copertă de Călin Nemeș. Printre folioasele incontestabile ale acestei cărți tipărite de Editura Sophia și Editura Cartea ortodoxă „cu binecuvântarea Preasfințitului părinte Galaction, episcopul Alexandriei și Teleormanului” este și aceea că reproduce pentru prima oară într-o lucrare larg accesibilă toate imaginile de pe racla de argint a Sfântului Ioan de la Suceava. Conține și o bogată bibliografie adusă la zi (cartea a apărut în 2010) folositoare și cercetătorilor, chiar dacă din ea lipsesc tocmai lucrările de importanță științifică, precum ampla cercetare în germană a lui F. Ziglauer, comunicarea franceză a lui Petre Ș. Năsturel și studiul lui Andronikos Falangas intitulat S. Jean le Nouveau. *Un saint martyr patron de la Moldavie* din volumul *Présences grecques dans les Pays roumains (XIV-XVIe siècles)*, București, Omonia, 2009¹⁶³.

¹⁶² Acceptând ca demonstrată în prezent data de 1415 pentru aducerea moaștelor în Moldova, și nu 1402 cum o fixase Episcopul Melchisedec pe baza ediției Mihail Kogălniceanu a cronici lui Grigore Ureche în varianta atribuită lui Misail Călugărul, tratatul academic de istorie națională continuă să susțină paternitatea lui Grigorie Țamblac scriind: „Mult mai importantă pentru istoria românească este însă *Pătımirea Sfântului și slăvitului mucenic Ioan cel Nou*, alcătuită în slavona medio-bulgară cu ocazia aducerii moaștelor lui Ioan cel Nou la Suceava, ceremonie petrecută sub ochii autorului, foarte probabil în 1415 la 70 de ani după martirizarea sfântului de către tătari” (*Istoria românilor*, vol. IV. *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, București, Editura enciclopedică, 2001, p. 664) [sublinierea îmi aparține].

Data „ceremoniei” este cea reală (nu 1402) și în sfârșit este „oficializată” de un tratat academic. Dar dacă autorul „sub ochii căruia s-a petrecut evenimentul” este Grigorie Țamblac, așa cum susține *Istoria românilor*, în nici un caz nu putem crede că, de-ar fi scris el *Mucenicia după 1415*, putea să o semneze altfel decât a semnat și *Panegiricul Patriarhului Eftimie: ca arhiepiscop al Rusiei, și nu ca „monah și prezbiter la marea biserică a Moldovlahiei”!* Textul citat mai sus a rămas neschimbat și în ediția a doua, recent apărută, unde se mai citește și că „În perioada prezenței sale în Moldova (circa 1402-1404), Grigore Țamblac a rostit vreo 30 de predici în biserica mitropoliei din Suceava, păstare în manuscrise slavone” (p. 777). În niciun manuscris cunoscut azi, numărul predicilor lui Țamblac nu depășește cifra de 19, și niciuna nu se poate demonstra că a fost ținută la Suceava. Prezența lui Țamblac în Moldova fiind nedemonstrată și nedemonstrabilă.

¹⁶³ Spre a fi de folos și cititorilor noștri dăm aici titlurile care completează propria noastră bibliografie, în ordinea de acolo: **Vasile Demciuc**, *Un „Paladium” al Moldovei – Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*, Bacău, Editura Buna Vestire, 2004; **Florin Grigorescu**, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava în viața credincioșilor*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2003; **Al. Lascarov-Moldovanu** (nu Moldoveanu), *Viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*, București, Editura Anastasia, 2002. Trimiterea la *Viețile sfinților* ale mitropolitului Dosoftei, ediția Rodica Frențiu, este însă greșită, ducând în eroare pe cititorul neavizat. Paginile 67-68 din această ediție se referă la sfânta din 14 octombrie, Sfânta Paraschiva. Ziua de 2 iunie este la p. 403-404 și la pagina 404 găsim despre Sfântul Ioan cel Nou ceea ce am citat.

Fiind vorba de o carte cu mare circulație e bine ca la o nouă ediție să fie pusă de acord cu stadiul actual al cercetărilor și să se elimine câteva mici scăpări de condei. La p. 44: „Este îndeobște cunoscut că din anul 1359 Cetatea Albă a devenit parte a voievodatului Moldovei”. În realitate abia pe vremea lui Roman, tatăl lui Alexandru cel Bun, se emite un document (descoperit de viitorul mitropolit Dosoftei când era monah la Probota, descoperire ce a făcut senzație) în care Moldova apare ca întinzându-se până la mare și deci având și Cetatea Albă. La p. 24: nu tătarii, ci turcii au schimbat grecescul Asprocastro sau Asprocastron cu *Akkerman*. Sfântul nu „pleca cu o corabie din Bosfor spre Cetatea Albă”, ci naviga spre acea „Cetate Albă”, „care este la Bosfor”, azi strâmtoarea Kerçi.

„Când alaiul care însoțea Sfintele moaște se apropia de Suceava, în întâmpi-narea lor a ieșit voievodul Alexandru cel Bun dimpreună cu boierii și mitropolitul Iosif” sfidează direct ceea ce s-a arătat deja de la publicarea din 1884 a *Indicelui de la Zolkiew*, folosit și de Simeon Florea Marian în cartea sa din 1895: că voievodul cu boierii și mult popor (mitropolitul nu este menționat și era prea bătrân pentru o asemenea deplasare) au întâmpinat moaștele în Poiana Vlădiciei lângă Iași, de unde în fruntea convoiului, desigur, au străbătut drumul până la Suceava. Am explicat această procesiune ca un gest nu numai pios, ci

În două volume cu profil mai larg au apărut **Episcop Pimen Zainea**, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*, în *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, București, 1987, p. 291-298 și **Mircea Păcurariu**, în *Sfinți daco-romani și români*, Iași, Editura Trinitas, 2000, p. 215-221. Un articol mai vechi, dar semnat de un nume ilustru al teologiei românești, părintele **Petru Rezuș**, *Viața și faptele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*, în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei”, 1956, nr. 6-7, p. 322-327. De asemenea, episcop **Gherasim Timuș** în *Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, București, 1898 și o *Viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*, Iași, 1890 și *Viețile sfinților pe luna iunie..* Ediție îngrijită de părintele Ioanichie Bălan, p. 38-52.

Opera preotului profesor **Grigore N. Popescu**, publicată postum în 1992 de editura Gordian din Timișoara și reeditată în condiții demne de ea la Curtea de Argeș, cu binecuvântarea I.P.S. Calinic, arhiepiscopul Argeșului și Muscelului (vol. I, septembrie-martie, vol. II, aprilie-iunie, vol. III, iulie-august), a apărut în 2007, încât trebuia inclus în bibliografie, unde găsim doar indicația enigmatică „samizdat, p. 308-325”. *Mucenicia* se află la p. 287-304.

Completăm lista, după domnul Șt. S. Gorovei, cu alte trei titluri: **Vitalie Josanu**, *Sfântul Ioan cel Nou și Cetatea Albă. Reactualizări*, în „Memoria Antiquitatis”, XXII, 2001, p. 505-510; **Vasile M. Demciuc**, *Mitropolitul Grigorie Țamblac, un ambasador al Ortodoxiei la începutul secolului al XV-lea*, în „Teologie și viață”, XI (LXXVII), 2001, nr. 8-12, p. 21-34 și **Petre Guran**, *Invention et translation des reliques – un cérémonial monarchique?* În „Revue des études sud-est européennes”, XXXVI, 1998, nr. 1-4, p. 212 și **Vasile V. Munteanu**, *Les relations byzantino-roumains au Moyen Age. Nouvelles précisions*, în „Études byzantines et post byzantines”, Iași, IV, 2001, p. 167-180, la p. 176-177, cu susținerea vechii date 1402.

Le adăugăm: **Elka Bakalova**, *Цамблаковото „Мъчение на свети Йоан Нови” в Румънската монументална живопис от XVI-XVII века*, „Paleobulgarica”, XV, 1991, nr. 4, p. 56-77; **Constanța Cosma**, *Despre reprezentările Sfântului Ioan cel Nou în arta medievală*, în „Revista monumentelor istorice”, LXVII, 1998, nr. 1-2, p. 18-35 și **Elena Firea**, *De la text la imagine: reprezentări ale scenei aducerii moaștelor Sfântului Ioan cel Nou la Suceava în arta medievală moldovenească*, în „Analele Putnei”, VIII, 2012, nr. 1, p. 291-308, plus 11 reproduceri color.

și politic: el marca afirmarea definitivă a voinței Moldovei de a fi și a rămâne o țară ortodoxă, legată de Bizanț¹⁶⁴. Cu Ana, domul s-a căsătorit în 1406. Deci nu se poate spune că minunea vindecării ei s-a petrecut în 1402, după care a mai trăit 16 ani (vezi p. 65). Chiar și pentru minuni există o limită! Sunt desigur observații minore. Problemele importante le ridică cele două articole care nu apar în bibliografie și sunt semnate de doi istorici de marcă, domnii **Ștefan S. Gorovei** și **Matei Cazacu**, și la care suntem obligați să ne oprim¹⁶⁵.

În articolul *Mucenicia Sfântului Ioan cel Nou. Noi puncte de vedere*, din volumul *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*. Volum îngrijit de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Muzeul Brăilei, Brăila, Editura Istros, 2003, p. 555-572, **Ștefan S. Gorovei** a întreprins cel dintâi examen critic serios al ansamblului de probleme ridicate atât de textul însuși al *Muceniei* cât și de ceea ce s-a scris despre el, în special de la Episcopul Melchisedec. Ajunge astfel la trei concluzii ce pot fi socotite definitive:

1. Că „În realitate, nu există nici cel mai mic început de dovadă, care să permită fie o umbră de prezumție, cum că acel kyr Gregorios, călugăr din Chilia patriarhului Matei (deci foarte probabil un grec) ar fi fost Grigorie Țamblac” (p. 560) ceea ce dăruie a doua coloană de susținere a construcției Episcopului Melchisedec (fiindcă el și nu Alexandru Iașimirski este cel ce a pus semnul identității între cei doi). Prima era data 1402 pentru aducerea moaștelor, dedusă din eroarea creată de „Misail Călugărul”;

2. „Ca în orice dispută științifică născută din cauza precarității informațiilor,

¹⁶⁴ Dan Zamfirescu, *Un ctitor de țară și de cultură românească: Alexandru cel Bun*, în „Luceafărul” din 7 februarie 1982, retipărit în volumul *Accente și profiluri*, București, Editura Cartea românească, 1983, p. 40-42 și reeditat în volumul I din *Istorie și cultură*, București, Editura Roza Vânturilor, 2003, p. 108-120, vezi p. 111-112.

¹⁶⁵ Vezi de asemenea **Vasile M. Demciuc**, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava. Considerații istorice*, în „Analele Bucovinei”, VII, 2000, nr. 1, p. 91-108, unde citează alte două titluri absente din bibliografiile celorlalți: **A. Tăutu**, *Viața și minunile Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*, Suceava, 1914 și **A.I. Popescu**, *Viața, patimile și minunile Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*, Craiova, 1943. Autorul stăruie în a susține că anul 1402 este cel al aducerii moaștelor în Moldova și de la Cetatea Albă, considerând însă că gestul „reprezintă cea mai veritabilă declarație de independență, o «capodoperă a diplomației și artei politice»” (p. 94). Cuvintele puse de autor între ghilimele îmi aparțin (sunt la pagina 40 din volumul *Accente și profiluri*) ca și întreaga teză a semnificației politice a evenimentului aducerii moaștelor, dar tocmai această interpretare plasa acțiunea nu în primii ani de domnie, ci exact atunci când venea să încununeze în plan religios-spiritual gestul politic al ultimei depuneri personale a jurământului de vasalitate, în 1415, și numai cu condiția deplasării regelui Poloniei în Pocuția, teritoriu moldovenesc. Că trimiterea la sursa citatului dintre ghilimele lipsește cu desăvârșire, s-ar putea să fie un accident tipografic și nu un gest discutabil în planul moralității științifice. Oricum, **realul aport al autorului acestui articol rămâne demonstrația că moaștele Sfântului Ioan cel Nou n-au fost mutate niciodată de la Suceava la Iași și că nu de la Iași a plecat cu ele în exil mitropolitul Dosoftei**. Încă una din multele povești scornite la un moment dat și trecute de la unul la altul se spulberă.

și în cazul Muceniei Sfântului Ioan cel Nou se vor aștepta noi date pentru închiderea definitivă a dosarului. Aceste date se vor găsi cândva sau nu se vor găsi niciodată. A susține à toute outrance, caracterul definitiv al concluziilor d-lui Petre Ș. Năsturel (deși, personal, le considerăm ca atare!) ar fi, desigur, o eroare de metodă; dar sper să fi arătat că împotriva acelor concluzii nu s-a adus, până acum, niciun argument solid și convingător” [sublinierea cu aldine e a lui Șt. S. G.], p. 571.

3. Sfântul Ioan cel Nou a fost „în fapt un sfânt ridicat de Moldova, pentru Biserica ei, al cărei întăistător abia de câțiva ani dobândise recunoașterea din partea Patriarhiei Ecumenice. Viața Sfântului, relatând evenimentul, capătă astfel, caracterul unui adevărat manifest de putere. [...] Aprofundarea celeilalte direcții privind rolul relicvelor în legitimarea instituțiilor laice și eclesiastice ale statului, va sublinia cu pregnanță caracterul de manifest de putere [subl. Șt. S. G.] al scrierii lăsate de monahul și prezviterul Grigore” (p. 571 și 572).

În toate trei concluziile împărțind pe deplin cele scrise de istoricul Ștefan S. Gorovei, mă deosebesc atunci când este vorba de Grigore Ureche. Domnia sa declară fără echivoc: „Rămân la concluziile profesorului N.A. Ursu expuse în studiul *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă, opera lui Simion Dascălul*” (p. 566, nota 76), adică la ceea ce mi-am rezervat ca în anul ce vine, de mi-l va da Cel de Sus, să demonstrez falsitatea lor totală, și să restitui autorului în drept opera genială pe care i-a furat-o Simion Dascălul, hoție calificată ce amenință să fie legitimată cu complicitatea lui Constantin Giurescu și a domnului N.A. Ursu, la care s-au raliat mai recent istoricii Ovidiu Pecican și Ștefan S. Gorovei!

Că domnia sa acceptă această postură ingrată fiindcă nu este familiarizat cu problemele ridicate de opera marelui cronicar o dovedește eroarea comisă la p. 559, unde condamnă pe cei ce nu țin seamă „de faptul că, după lunga povestire despre dregătoriile țării așezate de Alexandru Vodă, informația se reia într-un stil mult mai clar și mai precis denotând folosirea unui izvor scris: «Iar la leatu 6923 am trimis de au adus etc. etc.»».

Istoricul Ștefan S. Gorovei nu a observat că această informație „într-un stil mult mai clar și mai precis” nu se află în varianta a doua, pentru care chiar dânsul a pus sub semnul întrebării paternitatea lui Misail Călugărul¹⁶⁶, ci se află în cea de a treia variantă. Cum însă P.P. Panaitescu a optat pentru o ediție ce le reunește pe cele două (dar elimină tocmai textul cel mai apropiat de original!), acest procedeu l-a indus în eroare pe domnul Gorovei.

Acolo însă unde intuiția istoricului Ștefan S. Gorovei – unul dintre cei mai

¹⁶⁶ Vezi Ștefan S. Gorovei, *O colaborare culturală în veacul XVIII și implicațiile ei*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, XXIV, 1987, nr. 2, p. 333-348.

străluciți ai ultimelor decenii – s-a dovedit excepțională, reușind să întrezărească tocmai una din acele „noi date pentru închiderea definitivă a dosarului” a fost când a observat că „Un exercițiu critic dus încă mai departe ar putea să arate că **unica foaie de manuscris reprodusă de Begunov seamănă izbitor cu foaia respectivă din manuscrisul lui Gavriil Uric, cu o singură literă înflorată**” (p. 570).

La data când apăreau la Brăila aceste „noi puncte de vedere” (2003) trecuseră deja 11 ani de când slavistul rus Alexandr Pascal constatare și făcuse cunoscut faptul că cel ce a copiat manuscrisul fost în colecția N. P. Lihaciov și intrat acum în fondul Muzeului istoric de stat din Sankt Petersburg (cel cu unica filă reprodusă de I.K. Begunov!) nu e altul decât ...Gavriil Uric¹⁶⁷! Asemănarea izbitoare constatată de dl. Gorovei se explică prin faptul că ambele manuscrise aparțin aceleiași pene!

Completându-l pe Alexandr Pascal într-un studiu încă inedit, am demonstrat puțin după aceea, chiar pe baza afirmațiilor lui Alexandru Iațimirski, că **manuscrisul a fost prezentat de el însuși ca aparținând lui Gavriil Uric**, și că l-a vândut lui N.P. Lihaciov după ce ajunsese, nu se știe pe ce căi, din biblioteca mănăstirii Neamțu în averea sa personală!

Or, și pe marginea acestui manuscris se întâlnește glosa ultracunoscută a Episcopului Pahomie al Romanului (acum Sfântul Episcop Pahomie din Gledin), care peste tot unde era Grigore monahul „egumenul Pantocratorului” a scris în margine – corect – „Țamblac”. Dar a procedat la fel cu *Mucenicia lui Ioan cel Nou* despre care a afirmat într-o amplă însemnare pe manuscrisul lui Gavriil Uric din 1439 că are drept autor pe Grigorie Țamblac. **Demonstrând că această însemnare marginală aparține Episcopului Pahomie și nu unui contemporan al autorului manuscrisului, necum lui Gavriil Uric însuși (care de ar fi crezut că este vorba de Grigorie Țamblac nu s-ar fi limitat să scrie pe margine, ci băga informația în titlu!) s-a volatilizat cel mai tulburător (chiar și pentru subsemnatul în 1986!)¹⁶⁸, argument că în secolul al XV-lea se știa chiar la noi că „Grigore de la marea biserică a Moldovlahiei” ar fi fost Țamblac!**

Că glosa marginală Țamblac nu este nici a copistului manuscrisului, Gavriil Uric, și nici a vreunui contemporan, ci este ieșită din pana Episcopului Pahomie al Romanului **ne-o dovedește mai ales faptul că ea nu este singură**. Pe aceiași filă, sus, apare scrisă în mod evident de aceeași pană: **iu. 2**, adică **data de 2**

¹⁶⁷ Заметки о славяно-румынских рукописях хранилищ Москвы (I-III) [Observații despre manuscrisele slavo-române păstrate la Moscova], în „Romanoslavica”, XXX, 1992, prima parte intitulată *Noi autografe ale lui Gavriil Uric*, pagina 319, nota 10.

¹⁶⁸ Dan Zamfirescu, *Grigorie Țamblac. Legenda lui în cultura românească. I. Până la apariția memoriului episcopului Melchisedec* în „Manuscriptum”, XVII, 1986, nr. 4 (65), p. 25.

iunie, când se prăznuia Sfântul Ioan cel Nou, dată pe care o găsim și azi în calendarele noastre.

Or, tot domnul Ștefan S. Gorovei a atras atenția că instituirea datei fixe de 2 iunie pentru sărbătoarea de la Suceava este mult mai târzie, aparținând secolului al XVII-lea, și a avut loc foarte probabil în urma minunii petrecute în 2 iunie 1622, când, în urma rugăciunii localnicilor, moaștele au salvat Suceava de tătari printr-o ploaie torențială venită din senin și care a produs revărsarea râului Suceava obligându-i pe tătari să se retragă¹⁶⁹.

În cartea Sfântului Ierarh Varlaam, din 1643, se indică în titlul însuși al predicii că Sfântul Ioan cel Nou „se prăznuiaște gioi după Rusalii” și la fel o trec și autorii celor trei variante ale cronicii lui Grigore Ureche. **Deci mai făcea parte, la mijlocul veacului al XVII-lea, dintre sărbătorile cu dată schimbătoare, în funcție de data Paștelui.** Dar ne aflăm deja într-un moment de tranziție spre data fixă de 2 iunie, din moment ce **chiar în al doilea tiraj al cărții sale, în care modifică sumarul celui dintâi, găsim la Mitropolitul Varlaam introdusă data de 2 iunie, care nu există în sumarul primului tiraj.** Acolo se repeta titlul din carte (compară ediția Stela Toma, prima care are la bază tirajul inițial, cu ediția Byck, după cel de al doilea).

Un argument peremptoriu în sprijinul observației domnului Ștefan S. Gorovei și care demonstrează clar originea pahomiană a celor două glose de pe fila reprodusă de Iu. K. Begunov ni-l oferă *Indicele de la Zolkiew*, unde găsim comasate (desigur de către Mitropolitul Dosoftei) documentele a 8 domni ce fac **danii de mâncare și băutură Mitropoliei de la Suceava, cu mențiunea expresă că sunt necesare sărbătorii Sfântului Ioan cel Nou.**

În ordine cronologică aceștia sunt: *Ion Vodă Viteazul* (nr. 76A, emis la 4 aprilie 7080/1574) dar care are și un act cu același conținut, din 2 iunie 1572, înregistrat la 84B; *Ion Constantin Movilă* (nr. 75A, emis la 6 aprilie 7116/1608), *Ștefan II Tomșa* (72A, emis la 2 aprilie 7120/1612), *Gaspar Grațiani* (nr. 77A, emis la 6 aprilie 7127/1619, și un alt act din aceeași zi, la 126B), *Radu Mihnea* (nr. 71 și 73A, dacă al doilea nu este o repetiție din greșeală a primului având aceeași dată: 30 aprilie 7133/1625 1B, 5B, 7132/1624, aprilie 21), *Gheorghe Ștefan* (74A, emis la 29 aprilie 7162/1654, dar și la 18 mai 1660, 132B), *Gheorghe Ghica* (nr. 69A, emis la 11 aprilie 7166/1658 va trimite și la 18 aprilie încă o dată 293B), *Eustratie Dabija* (nr. 70A, emis la 9 aprilie 7172/1664).

La grupul celor 8 se adaugă *Simion Movilă* (nr. 82A) cu actul similar emis la 10 aprilie 1607, *Iliaș Alexandru* (nr. 94A) cu aceeași donație, emisă la 26 aprilie 7175/1667. Toate, deci emise în aprilie, înainte de Rusalii. Numai *Miron*

¹⁶⁹ Vezi și Vasile M. Demciuc, *art. cit.*, p. 101. Compară cu minunea din traducerea-prelucrarea a lui Meletie Sirigul.

Barnovski trimite în 5 mai 7135/1627 dar și la 19 aprilie 1624 (198B) și *Vasile Lupu* în 7142/1634 la 11 mai și *Duca Vodă* în 1630 la 18 mai (118B) și e de văzut când a căzut Paștele în acei ani.

În privința amplului studiu al domnului Matei Cazacu, studiu intitulat *Saint Jean le Nouveau, son martyre, ses reliques et leur translation à Suceava (1415)* (paginile 138-158 din volumul editat de Colegiul Noua Europă)¹⁷⁰ critica elegantă dar nu mai puțin categorică întreprinsă de domnul Ștefan S. Gorovei mă scutește de repetiții. Îmi rezerv doar acest fragment, rămas în afara magistralei analize critice a istoricului ieșean:

«Et pourtant, cette paternité a une tradition vénérable, car elle se trouve dans les plus anciennes copies de la *Passion*, à commencer par celle de 1438 de Grégoire (*sic!*) Uric, dans le manuscrit slave 164 de la Bibliothèque de l'Académie roumaine. Qui plus est, en 1977, Jurij K. Begunov a mis en circulation une copie encore plus ancienne de la *Passion* contenue dans un manuscrit moldave de la collection Likhačev de l'Institut d'histoire de l'Académie des Sciences de Saint-Petersbourg. Les filigranes du papier permettent de dater ce vénérable manuscrit moldave entre 1390 et 1426. Or, chose curieuse, même dans ce manuscrit, le nom de Tsamblak est ajouté en marge du titre par le même copiste qui a écrit le texte. Toutes ces précisions nous obligent dont à revenir à Grégoire Tsamblak et à ses rapports avec la Moldavie, mais aussi aux circonstances de la translation des reliques et de la composition de la *Passion* de Jean le Nouveau.

La vie de Grégoire Tsamblak a été minutieusement reconstituée ces dernières années notamment par M-me Muriel Heppell et son activité littéraire a intéressé plusieurs auteurs dont les Roumains Emile Turdeanu et Radu Constantinescu.»

[Și totuși această paternitate [a lui Grigorie Țamblac] are o tradiție venerabilă, căci ea se găsește în cele mai vechi copii ale *Muceniei*, începând cu aceea din 1438 a lui Grigore (*sic!*) Uric, în manuscrisul slav 164 al Biblioteca Academiei Române. Mai mult, în 1977 Iurii K. Begunov a pus în circulație o copie încă și mai veche a *Muceniei*, conținută într-un manuscrit moldovenesc din colecția N.P. Lihaciov a Institutului de istorie al Academiei de Științe din Sanct Petersburg. Filigranele hârtiei permit să datăm acest venerabil manuscrit moldovenesc între 1390 și 1426. Or, lucru curios, chiar în acest manuscrit numele Țamblac este adăugat pe margine de același copist care a scris textul.

Toate aceste precizări ne obligă deci să revenim la Grigorie Țamblac și la raporturile sale cu Moldova, dar și la circumstanțele mutării moaștelor și compunerii *Muceniei* lui Ioan cel Nou.

Viața lui Grigorie Țamblac a fost minuțios reconstituită în acești ultimi ani mai ales de doamna Muriel Heppell, și activitatea sa literară a interesat mai mulți autori dintre care românii Emil Turdeanu și Radu Constantinescu].

¹⁷⁰ *L'empereur hagiographe. Culte des Saints et monarchie byzantine et post byzantine. Textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, Colegiul Noua Europă, 2001.*

„Cea mai veche copie manuscrisă” aparține într-adevăr lui Gavriil (nu Grigore) Uric și se păstrează în ms. slav 164 din Biblioteca Academiei Române, unde mucenicia are cum se știe titlul cu care a editat-o și tradus-o Episcopul Melchisedec. Glosa marginală „Țamblac” este fără nicio îndoială contribuția din secolul al XVIII-lea a Episcopului Pahomie al Romanului, care o completează cu lunga notă, din același manuscris, în care afirmă paternitatea lui Grigorie Țamblac.

A doua copie, tot de Gavriil Uric, a fost identificată – așa cum am spus – de Andrei Pascal în 1992 în manuscrisul din Colecția N. P. Lihaciov, ajuns în *Arhiva secției Petersburg a Institutului de istorie al Academiei de Științe*. Dar el a fost copiat nu „între 1390 și 1426” ci a fost datat după însăși însemnarea copistului, chiar de către cel ce l-a vândut ulterior colecționarului rus, după ce i-a tăiat ultimele două file, cu sfârșitul *Mucenicii* și cu însemnarea copistului. Pe aceasta a reprodus-o însă astfel pe vremea când cita manuscrisul ca fiind în colecția sa: Сборник 1450-го года, въ четвертку. Собрание А. И. Яцимирскаго. Инв. Кат. Но 96. Запись писца въ концѣ рукописи: † Гавріилъ исписа сі комат книги в лѣт 5110, скончах мѣсца декъ є дни оуже пѣ, гнѣм лѣтомъ съи [Sbornic din anul 1450 în quarto. Colecția A. I. Iațimirski. Inv. Cat. no. 96]. Însemnarea copistului la sfârșitul manuscrisului: *Gavriil a scris această bucată de carte în anul 6959 [1451, calculat de el 1450], la sfârșitul lunii decembrie ziua 5 deja în al 86 an al său*. Este textul din volumul *Изъ славянскихъ рукописей. Тексты и замѣтки*, Moscova, 1898, p. 156, la cifra XIV a secției „Completări și îndreptări”.

În 1904 când publica voluminoasa lui monografie despre Grigorie Țamblac, pe care-l face una și aceeași persoană cu Gavriil Uric, este din nou adus să stabilească lista de manuscrise ce ar fi fost copiate de acest Grigorie-Gavriil, și la numărul XXX de la p. 378 citim (în traducere): „*Sbornic din anul 1450*. Semiuncială rotunjită (округлыи полууставъ) trecând spre cursiv, cu 20 de rânduri pe pagină. În afară de *Mărgăritarele* lui Ioan Zlataust și *Itia lui Ioan cel Nou* conține câteva învățături ale Sfinților Părinți și cuvinte festive la praznice. La sfârșitul manuscrisului însemnarea copistului: Гавріилъ исписа сѣи комат книги въ лѣто 5110, скончах мѣсца декъ (емврѣа) є дни оуже пѣ пим лѣтомъ съи”.

Între prima și a doua transcriere diferențele sunt minime, dar textul însuși al însemnării l-a făcut pe Emil Turdeanu să se îndoiască de autenticitatea ei și chiar de existența manuscrisului însuși¹⁷¹. Dar manuscrisul există, e drept, fără

¹⁷¹ Émile Turdeanu, *Les lettres slaves de Moldavie: le moine Gabriel du monastère de Neamț (1424-1449)*, în *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines*, Leiden, Ed. Brill, 1985, p. 93.

fila pe care se afla însemnarea. Îi luăm urma chiar de la nota 1, în care citim: „Рукопись бывшего нашего собранія. Инв. Кат. 96, рѣ четверку; бумажны знакъ-ножцы” = Manuscris care a fost al colecției noastre. Inv. Cat. 96, în quarto, cu filigran foarfece. (I. K. Begunov înregistrează acest filigran ca al 7-lea pe care a reușit să-l identifice).

Prezența *Mucenicii* în acest manuscris este amintită în 1904 pentru prima oară, iar descrierea conținutului lui, deși sumară, corespunde perfect, și așa cum am mai menționat (vezi p. 518), având descrierea lui riguroasă datorită ilustrului învățat rus contemporan, l-am putut încadra între componentele *Marilor minee de lectură de la Târnovo*, pentru sărbătorile mobile (aici de la *Sâmbăta lui Lazăr la Duminica tuturor sfinților*).

Prezența *Mucenicii* într-un asemenea sbornic și nu plasată într-unul pentru sărbătorile fixe (cum o va face ulterior Iacob de la Putna, în 1474) confirmă încă o dată ipoteza lui Ștefan S. Gorovei. *Mucenicia* apare copiată de Gavriil Uric după prima duminică ce urmează Rusaliilor, aceea numită „Duminica mare” sau *A tuturor sfinților*, cu care se terminase copia sa. Deci în imediata vecinătate a sărbătorii Cincizecimii, indicată ca reper și în titlul predicii Mitropolitului Varlaam.

Conform celor două consemnări din listele lui A.I. Iațimirski, în 1898 manuscrisul din 1450 [de fapt 1451] se afla în colecția sa, dar în 1904 era menționat ca „fost în colecție”. Deci între timp fusese înstrăinat! Pe codicele din colecția N.P. Lihaciov se află – conform descrierii lui I.K. Begunov – o ștampilă cu mențiunea „Из книгъ Николая Петровича Лихачова 1900” [Din cărțile lui Nicolai Petrovici Lihaciov, 1900], iar între foile manuscrisului s-a găsit un articol de presă datând din anul 1901.

Prin urmare, manuscrisul lui Gavriil Uric a trecut din colecția lui A.I. Iațimirski în colecția N.P. Lihaciov în 1900, sau atunci i s-a aplicat ștampila. Oricum, înstrăinarea s-a petrecut între 1898, când mai apărea prezent în colecția A.I. Iațimirski, și 1900 când era înregistrat la N.P. Lihaciov. Patru ani mai târziu fostul proprietar îl declara ca „fost în colecția sa”.

Nu încapă deci îndoială că manuscrisul azi în Arhiva secției din Petersburg a Institutului de istorie al Academiei de Științe, provenit din colecția N.P. Lihaciov, este fostul manuscris al lui A.I. Iațimirski, care-l prezentase fără dubiu ca aparținând lui Gavriil Uric și-i dăduse inscripția și data. Probabil că el, mai înainte de a-l înstrăina, a tăiat cele două foi de la sfârșit, care cuprindeau însemnarea reprodusă în 1898 și există posibilitatea să se găsească într-o zi în arhiva rămasă de la el. Manuscrisul fusese deci în biblioteca mănăstirii Neamțu ca și celelalte, ajunse acum prin atâtea locuri de la Oxford la

Moscova și Petersburg. Acolo a fost văzut și adnotat de episcopul Pahomie, care adăugase în margine „Țamblac” și sus indicația zilei când se prăznuia deja în timpul său Sfântul Ioan cel Nou: în 2 iunie.

Tot ce am citit mai sus din pana istoricului Matei Cazacu rămâne astfel de domeniul bogatei fantezii puse la contribuție de domnia sa nu pentru prima oară în cercetările istorice (o găsim la fel de vie în studiul închinat *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*). E drept că Nicolae Iorga socotea că prin talent, deci prin această capacitate de fantazare, se poate ajunge mai aproape de adevăr. Nu însă totdeauna, și în niciun caz în problema paternității lui Grigorie Țamblac asupra *Muceniei lui Ioan cel Nou*.

„Venerabila tradiție” de care ni se vorbește este de fapt inaugurată la începutul secolului al XVIII-lea de Episcopul Pahomie al Romanului, care păstorește acolo între 18 ianuarie 1707 și sfârșitul anului 1716¹⁷². Ea a fost amplificată de Episcopul Melchisedec în 1884 din cauza erorii puse în circulație de ediția Mihail Kogălniceanu a cronicii lui Grigore Ureche și a fost dusă în 1904 pe culmile absurdului de A.I. Iațimirski (care a văzut în Gavriil Uric și Grigorie Țamblac una și aceeași persoană). În zilele noastre a devenit o cauză pierdută, dar apărută cu o dârzenie demnă de o cauză mai bună.

Argumentul definitiv împotriva tuturor celor spuse de partizanii paternității lui Grigorie Țamblac și a tezei că opera s-a scris cu prilejul și pentru a proslăvi evenimentul aducerii moaștelor Sfântului Ioan cel Nou este însăși lectura textului. Cititorii ediției noastre pot constata singuri că **nimic din textul ei nu dovedește că ne aflăm în fața unei scrieri ocazionate de evenimentul strămutării moaștelor, adică scrisă sub impresia momentului și având caracterul unei predici rostite ad-hoc**. Episcopul Melchisedec însuși a considerat *Mucenicia* scrisă după moartea lui Alexandru cel Bun și înainte de

¹⁷² În toate copiile românești (două de la Gavriil Uric, una de la Iacob de la Putna în 1474 și în manuscrisul dus de Dosoftei în Polonia) găsim același titlu, iar numele autorului este inevitabil însoțit de calitatea de **presbiter la marea biserică a Moldovlahiei**. Numai în Rusia unii copisti, mai ales cel al cărui manuscris a fost catalogat de Gorski și Nevostruev, au adăugat și „egumen al Pantocratorului”, cum figura Grigori Țamblac pe numeroase cuvântări ale sale. Ceea ce înseamnă că ei au fost primii care au crezut, în secolul al XVI-lea, că monahul de la Suceava este aceeași persoană cu Țamblac.

În volumul al doilea al *Catalogului manuscriselor slave din Biblioteca Academiei Române* există un manuscris (nr. 314) unde găsim forma григоріем монахомъ, нѣмномъ овнтелн Пантократорн нже вѣ пресвѣтер великѣмъ цркве молдовлахіскѣмъ [Grigorie monahul, egumenul lăcașului Pantocrator care a fost prezviter la marea biserică moldovlahă] tradusă greșit, prin „scoasă de Grigorie monah, egumen al mării biserici a Moldovlahiei”, de nu cumva au fost sărite cuvinte la culegere. Oricum, această formă dovedește categoric că manuscrisul din secolul al XVIII-lea, în „slavonă de redacție ucraineană” și cu sfinți ruși, nu poate fi socotit „scris probabil în Moldova” cum citim în catalog, ci a fost scris sigur în Ucraina sau Rusia.

copia din 1439 a lui Gavriil Uric! Este o hagiografie clasică, în care lucrurile narate s-au petrecut cu destulă vreme în trecut, pentru a se putea descrie evenimentul aducerii moaștelor la Suceava așa cum îl citim, și pentru a putea scrie: „Iară de isțelenii (vindecări, minuni) în multe chipuri de boale și de ciudesele **ce-s în multe chipuri de-atunci**, eu las să spuie înșiși carii au avut ș-au luat de la sfântul”.

Acest lucru fusese constatat și arătat încă din 1852 de A. Gorski¹⁷³. Dar întreaga interminabilă discuție privind paternitatea lui Grigorie Țamblac, mort de mult, ca și Alexandru cel Bun, la data așternerii *Muceniei* pe hârtie (măcar în aceasta Episcopul Melchisedec nu a greșit plasând scrierea între 1432 și 1439), este o dovadă că „progresul adevărului” în care credea și pe care-l proclama Titu Maiorescu nu este totuși o lege. Cum s-a dovedit din nefericire și cu „legea progresului” în care au crezut cândva înaintașii noștri. Dar ei s-au străduit măcar ca prin faptele lor să o facă de crezut.

O ultimă observație: Sfântul Ierarh Varlaam și-a rânduit textele din partea a treia a cărții – toate aparținând sărbătorilor cu dată fixă – **în ordinea din calendarul Bisericii noastre**. *Mucenicia Sfântului Ioan cel Nou* este așezată, în consecință, după sărbătoarea Sfântului Gheorghe, din 23 aprilie și înainte de nașterea Sfântului Ioan Botezătorul (Sânzienele) din 24 iunie. Dar așa cum se știe, în calendarul nostru avem astăzi două date de prăznuirea a Sfântului Ioan cel Nou: la 2 iunie și în ziua de 24 iunie! Și data de 24 iunie vine din vechime. Se presupune că după aducerea moaștelor de la Zolkiew. Deși în titlu este arătată ca o sărbătoare cu dată schimbătoare (joi după Rusalii), în carte locul ei este marcat precis ca și al celorlalte sărbători cu dată fixă, anume între cea din 24 aprilie și aceea din 24 iunie.

* * *

Pentru modul în care textul din *Cartea românească de învățătură* a circulat în variantele ce l-au luat ca bază, dar l-au completat cu istoria peregrinării moaștelor în Polonia și readucerii lor la Suceava, cititorii dornici să cunoască această istorie se vor adresa articolului lui **Dimitrie Dan** intitulat *Însemnări vechi despre Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*, în „Junimea literară”, XIII, 1924, nr. 3-4, p. 163-168 și nr. 5-6, p. 242-246.

În volumul pentru luna iunie din *Viețile sfinților* de la Neamțu, tipărit în anul 1813, avem tipărită pentru prima oară versiunea completată cu istoria moaștelor

¹⁷³ Фотій митрополит киевський и всей Руси. Прибавления к изданію творений святыхъ отцевъ в русскомъ переводе, т. II, 11, Moscova, 1852. Apud Francisc Thomson, *Погрешно ли е приписвано на Григори Цамблак мъченисто на св. Иоан Нови* [Dacă e greșită atribuirea Muceniei lui Ioan cel Nou lui Grigorie Țamblac], în „Старобългарска литература”, 32, 2001, p. 65.

după ceea ce găsim în versiunea românească a Mitropolitului Varlaam, versiune ce a stat cu siguranță la baza acestei noi variante, și nu cea din originalul slavon. În această istorie apare din nou o legendă cu viață lungă: aceea că moaștele au fost aduse o vreme de la Suceava la Iași, de unde le-ar fi luat Mitropolitul Dosoftei cu el în Polonia. Abia în anul 2000 Vasile M. Demciuc (vezi nota 162) va reuși să spulbere această legendă, demonstrând că nu s-au mutat din locul de unde le-a așezat Alexandru cel Bun, adică la Suceava, decât în urma ducerii lor la Zolkiew.

În textul tipărit la 1813 o notă marginală consemna că „Șăderea Sfântului Ioan în țara leșască au fost ani 94” ceea ce era un calcul greșit deoarece din septembrie 1686 până în 25 septembrie 1783 când revin la Suceava sunt fix 97 de ani.

Textul publicat în 1813 cu litere chirilice a fost reeditat în 1905 cu alfabetul latin în cunoscuta serie de 12 volume îngrijită de arhiereul Nifon Ploesteanul, vicar patriarhal, și tipărită la București la Carol Göbl. În volumul X, cu luna iunie, București, 1905, găsim la paginile 85-123, la 2 iunie, după Patriarhul Nichifor: *Tot într-această zi mai prăznuim și pătimirea marelui mucenic Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, care a pătimit în Cetatea Albă. Scrisă de Grigorie ieromonahul, egumenul mănăstirii Pantocratorului și preot al bisericii celei mari a Moldovei.*

După cum am arătat (vezi nota 169) adaosul „egumenu Pantocratorului” este opera copiștilor ruși, niciodată a celor români. Ea își manifestă prezența în cultura română abia în această tipăritură din 1813, reeditată în 1905.

Diferențele textuale între ediția din 1813 și cea din 1905 sunt de ordin redacțional, menite să aducă la zi formulele mai arhaice ale frazelor, fără elemente noi. Singura intervenție importantă, din păcate neinspirată, este includerea în text a notei marginale despre anii petrecuți în Polonia, dar devenită „șederea Sfântului Ioan în țara leșască a fost 4 ani”. Evident, era o greșeală de tipar, dispărând cifra 9 din data – oricum tot greșită – din 1813. A doua intervenție, de data asta nu a tipografilor, a fost înlocuirea explicației că acel corăbier „era de neam frânc” cu „acel francez” „francezul acela” (p. 88-89) „francezul care vânduse pre sfânt” (p. 106).

În relatarea împrejurării aducerii moaștelor citim: „Deci sfātuindu-se cu preasfântul arhiepiscop a toată țara, domnul Iosif, a trimis la Cetatea Albă pre oarecari din boierii săi, cu mulțime de oști și cu multă avere. Aceia mergând la mai sus zisa cetate, a răsturnat toată piatra cea de obște, necruțând nici bani, nici daruri pre la cei ce aveau trebuință de acestea – **care cetatea atunci era sub stăpânirea otomanilor** – și astfel și-a dobândit dorința” (p. 108).

În textul din 1813, „domnul Iosif” era „Kir Iosif”, iar boierii trimiși cu avere

la Cetatea Albă „toată pîiatra, duple parimiia cea de obște răsturnându-o” a plătit pe otomani „fiind atunci cetatea supt stăpânirea otomanicească”. „Diortositorul” s-a dovedit – lăsând această explicație ineptă – tot atât de necunosător al faptului că abia în 1484 Cetatea Albă a trecut de la Ștefan cel Mare „supt stăpânirea otomanicească”.

După exact un secol, în 2005, a apărut *Viețile sfinților pe luna iunie. Retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române*, în Editura Mănăstirii Sihăstria (ediția întâi apăruse în 1997). În cuprinsul întreprinderii monumentale inițiate și îngrijite de vrednicul de piosă memorie și venerație părintele Ioanichie Bălan de la această mănăstire, era **al zecelea** volum, ca și în seria din 1905. Avea o scurtă introducere a părintelui Ioanichie, datată: Sfintele Paști, 27 aprilie 1997.

Aici găsim pentru a doua oară redactarea și completarea versiunii românești date de Mitropolitul Varlaam textului original slavon, cu plasarea martirului la Cetatea Albă, cu credință *turcească* a celor de acolo și din păcate cu informația ignorantă în materie de istorie națională că „Cetatea Albă era atunci sub stăpânirea otomanilor” (p. 47). Reapare legenda mutării temporare a moaștelor la Iași și este lăsată chiar cifra greșită de 94 de ani pentru șederea în Polonia! (p. 52). „Frâncul” a rămas „francez”, ca în 1905.

Din această ultimă ediție a monumentalei opere a părinților nemțeni, ca și – din păcate – din foarte utila apariție de la Editura Sophia, continuă să se scurgă așadar, și să polueze, toate erorile acumulate în decurs de aproape patru veacuri în legătură cu acest important eveniment din istoria Moldovei și a Bisericii Ortodoxe Române în general, care a fost instituirea primului sfânt în calitate de protector al pământului și neamului românesc ortodox.

Singurul care a ținut să-și manifeste personalitatea și autoritatea în materie de textele moștenite și reeditate cu binecuvântarea arhierească deținută, a fost Mitropolitul Olteniei, Nestor Vornicescu, ajutat de arhimandritul **Benedict Ghiuș**, colaboratorul său la monumentala reeditare, într-un singur volum, a celor patru volume ale *Proloagelor*. Acestea în 1854-1855 au completat opera din 1807-1815 tot a nemțenilor și tot la „marea Lavră” a Moldovei.

Publicând pentru prima oară cu litere latine și într-un singur volum, după 136 de ani, în 1991, cele patru volume de la mănăstirea Neamțu, care în cel de al IV-lea (iunie – august) conținea și prologul muceniei Sfântului Ioan¹⁷⁴, cei doi clerici de luminoasă memorie au considerat recomandabil să acopere în ochii cititorilor de azi identitatea celor două personaje din hagiografie, dintre

¹⁷⁴ Era însoțit la sfârșit de următoarea notă care n-a mai apărut în ediția din 1991: „Cel ce va voi a ști mai pre larg cele pentru sfântul acesta, să caute la Viețile sfinților, în luna lui iunie în doao zile, unde este scrisă viața, și pentru aducerea moaștelor foarte pre larg, și acolo să cetească”.

care unul i-a tăiat Sfântului capul cu sabia, iar celălalt a încercat să săgeteze pe îngerii în care a crezut că vede preoții veniți să-l fure pe Sfântul decapitat. În felul acesta, în textul din 1991 (p. 805-807) ei au devenit „un oarecare, batjocorind pe mucenic, a luat o sabie” și „cineva, care avea casă aproape de mult pătimitul trup, socotind că preoții creștinilor vor să-l ia și să-l îngroape, a luat un arc cu săgeată și, întinzându-l, a voit să săgeteze pe unul din ei. Dar s-au lipit de mâinile lui și a petrecut așa toată noaptea”.

Sperăm ca în viitor, cine va relua acest subiect să țină seamă de cele ce s-au stabilit cu destul temei, prin multiple contribuții, a căror sintetizare am încercat-o aici. Pentru a face astfel imposibilă difuzarea iresponsabilă a unor aberații de felul celor cuprinse în cârticica lui Al. Lascarov-Moldoveanu (*sic!*) reeditată în zilele noastre cu o înaltă binecuvântare, după cea publicată prima oară în 1943 de *Asociația creștină a tinerilor*, măcar cu numele autorului scris corect pe copertă: Al. Lascarov-Moldovanu.

Reeditând la rândul nostru, după 127 de ani, versiunea Episcopului Melchisedec după singura hagiografie autentică a Sfântului, aceea alcătuită în vremea de demult, cu sobrietatea adevăratei pietăți, de către **Grigorie monahul și prezviterul de la marea biserică a Moldovlahiei**, precum și prima ei versiune românească, aceea a Sfântului Ierarh Varlaam, avem convingerea că aducem cea mai potrivită închinare Sfântului așezat de strajă Moldovei sale și neamului românesc de marele domn de acum șase veacuri.

LXXI. Învățătură la nașterea Svântului și Slăvitului Proroc Ioan Predeteci, din 24 iunie, nu era de găsit la Damaschin Studitul, care nu a închinat nicio predică Înaintemergătorului, iar în *Omiliarul patriarhal* bizantin lipsind, a fost adăogată de traducătorii slavi o tâlcuire la pericopa din Matei, 11₂₋₁₅ în care era vorba de trimiterea celor doi ucenici, când era în temniță, să-L întrebe pe Iisus dacă este Mesia sau trebuie să-l aștepte pe altul: „Nu că nu știa pre Domnul, întreba botezătorul (ce știa foarte bine că acesta iaste de-au venit să mântuiască noi) ce o tocmeală făcu și vrea să derepteze ucenicii săi, că văzu pre ei săblăznindu-se și păsându-le de Hristos...” (Coresi, p. 524).

În *Evanghelia* ce se citește acum în Biserică la Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul avem la Liturghie pericopa din Luca, 1₁₋₂₅, 57-68, 76, 80 despre nașterea Sfântului, și atunci când în 1682 s-a publicat prima oară *Evangheliarul* în limba română, orânduit după cel grecesc de Iordache Cantacuzino, fratele domnului, a fost aceeași pericopă¹⁷⁵. Ceea ce înseamnă că alegerea de către

¹⁷⁵ Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie. Carea într-acesta chip tocmită dipre orânduiala greceștii Evanghelii acum întâi s-au tipărit, den porunca și cu toată cheltuiala prea luminatului și prea

traducătorii slavi pentru completarea *Omiliarului patriarhal* bizantin nu a ținut seamă de rânduiala bisericească. Dar ceea ce au ales ei a trecut, prin tipăritura de la Zabłudovo, și în cartea lui Coresi, iar prin edițiile ulterioare în *Cazania* lui Petru Movilă.

Primul care într-o carte slavă dă la această sărbătoare pericopa ce se referă la **nașterea Sfântului Ioan Botezătorul** este deci Kiril Trankvilion-Stavrovețki în 1619 și după el Mitropolitul Varlaam.

Ceea ce a scos din Evanghelie autorul ucrainean nu se acopere însă cu întreaga pericopă ci doar versetele 57-68, urmate de 69 și 70 în redactarea „И ВЪЗДВИЖЕ РОГЪ СПСЕНІА НАМЪ ВЪ ДОМЪ ДѢДА ОТРОКА СВОЕГО ИАКОЖЕ ГЛА ОУСТЫ СТЫХЪ СОУЩИНЪ Ѡ(Т) ВѢКА ПРОРОКЪ ЕГО [Și a ridicat cornul mântuirii noastre în casa lui David, fiul său, cum a vorbit gurile sfinților ce au fost din veac prorociei lui], ceea ce nu mai găsim în pericopa citită la noi, unde se sare la „Iar tu pruncule vei fi chemat proroc” până la „și a fost în pustie până în ziua când s-a arătat lui Israel” (versetul 76 și 80). Versetele 72-75 sunt sărite și la Kiril Trankvilion-Stavrovețki. Urmează tâlcul, din nou în două părți și o „Învățătură morală”.

Prima parte este intitulată **В пречѣдномъ рж(ѣ)твѣ стго Іоанна и о великомъ достоинствѣ его пред(ъ) вѣгомъ** [Despre preaminunata naștere a Sfântului Ioan și despre marea sa vrednicie în fața lui Dumnezeu] în care se explică, în șapte puncte, ceea ce spune titlul. *Singura trimitere de ordin biografic este la tradiția salvării minunate a pruncului Ioan de masacrul lui Irod*, pe care o găsim și în predica la botez a lui Damaschin Studitul, preluată de acolo și de Mitropolitul Varlaam.

Din această predică a lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki Mitropolitul Varlaam nu ia decât introducerea, pe care în original am reprodus-o la p. 11:

„Când răsare soarele, celora ce simt în-tunérec întâiu mainte să arată zarea, carea dă știre tuturor celora ce așaptă venirea soarelui. Așa și nașterea lui **СВЯТЫИ** Ioan, ca o zare prea luminată străluci dintru maică starpă și să arată atunce celora ce era în-tunérecul păcatelor. Ca un lucefăr înaintea dreptului soare, lui Hristos, curse Ioan martur pocăinței, și cu nașterea sa pre mulți veseli. Cum spune nouă astăzi Svânta Evanghelie.” (p. 387)

Nimic din textul aflat în *Cartea românească de învățătură* nu mai are însă vreo tangentă cu ce găsim în *Evanghelia învățătoare* ucraineană. Deci este de căutat alt izvor.

Înălțatului domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Io Șerban C. Voevod, adevăratul nepot preabunului bătrân Șerban Băsărab Voevod. Întru folosul și înțelegerea pravoslavniciei rumânești Beserici. Ispravnic fiind prea Sfântul Kir Theodosie mitropolitul Țării și exarh laturilor. În scaunul Mitropoliei Bucureștilor tipărindu-se, la anul de la spăsenia lumii 1682.

El se dovedește a fi din nou un text din componența *Marilor minee de lectură de la Târnovo*, din care am văzut că luase și cuvântarea Sfântului Proclu la Nașterea Domnului, folosită însă pentru Vinerea Mare, cum o va face și Ilie Miniati. Tot de acolo luase fragmentul din *Panegiricul Sfinților Constantin și Elena* cu care încheiase predica la Înălțarea Sfintei Cruci, dar folosindu-se, în principal de opera lui Alexandru Monahul de care se folosise însuși Patriarhul Eftimie.

Atunci când au alcătuit uriașa lor antologie de literatură omiletică și hagiografică bizantină, sporită cu toată opera Patriarhului Eftimie al Târnovei, cărturarii bulgari din „al doilea secol de aur” au inclus nu mai puțin de **șapte texte** despre nașterea Sfântului Ioan Botezătorul la 24 iunie. Ele sunt:

1. **Antipater al Bostrei**, *Cuvânt la nașterea Sfântului proroc Înaintemergător și botezător Ioan și despre Zaharia și despre salutarea Slăvitei Stăpânei noastre Născătoarea de Dumnezeu* (Migne, PG 85, col. 1764-1776).

2. **Aetius, prezbiterul din Constantinopol**, *Omilie rostită la nașterea Sfântului Ioan Înaintemergătorul și botezătorul* (inedită în original).

3. **Teodor Studitul**, *Cuvânt de laudă la nașterea Sfântului Ioan Înaintemergătorul* (Migne PG 99 col. 748-757).

4. **Atanasie al Alexandriei**, *Cuvânt la nașterea Înaintemergătorului și botezătorului Ioan și despre Elisaveta și Născătoarea de Dumnezeu* (PG 28, col. 905-913).

5. **Sfântul Ioan Gură de Aur**, *Cuvânt la nașterea lui Ioan Botezătorul* (Migne, PG 61, col. 757-762, la categoria „Spuria”).

6. **Sfântul Ioan Gură de Aur**, *Cuvânt la nașterea Înaintemergătorului și întruparea Domnului*, inedit în original și îndoielnic.

7. *Cuvânt de laudă Sfântului proroc Înaintemergător și botezător Ioan la nașterea sa* al cărui autor este considerat **Gheorghe Retorul**, iar în alte manuscrise **împăratul Leon**. Inedit în original.

Cu toate aceste șapte cuvântări la nașterea Sfântului Ioan Botezătorul începea manuscrisul actualmente **791 Dragomirna**, din secolul al XV-lea, din lotul celor aduse în Moldova pe vremea lui Alexandru cel Bun și aflate atunci desigur la mănăstirea Neamțu. Ele se găsesc parțial și în alte manuscrise provenite tot de la mănăstirea Neamțu (mss. slave 153 și 305 B.A.R.), **deci moștenirea bizantină în privința zilei de naștere a Înaintemergătorului era perfect accesibilă în Moldova Mitropolitului Varlaam**. El a putut-o pune la contribuție alături de *Omiliarul patriarhal* și de cele două cărți din epoca modernă, cea neogreacă și cea ucraineană.

Nu încapă îndoială că ceea ce citim în predica la nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, după introducerea luată de la Kiril Trankvilion-Stavrovețki, a

fost lucrat pe textul lui Antipater al Bostrei. Se poate ușor verifica deoarece pe lângă textul original din Migne el este accesibil în slavonă și la București, în manuscrisele slave 153 și 305 B.A.R., primul din secolul al XV-lea și al doilea probabil de la începutul celui de al XVI-lea. Primul este adus de la mănăstirea Neamțu, iar al doilea a fost identificat de Boniu St. Anghelov ca scris de Mardarie de la Rila, cel mai harnic copist bulgar de manuscrise, pandantul lui Gavriil Uric al nostru¹⁷⁶.

Ms. slav 153 B.A.R. este un uriaș sbornic de 506 file (1012 pagini format 29 × 20 cm), cu extrase din volumele 3, 4 și 5 din *Mineele de la Târnovo* pentru sărbătorile fixe. Predica lui Antipater se afla la filele 304-309, dar din păcate au fost tăiate două file înainte de număratoarea mecanică, între actuala 308 verso și 309 recto. Pe ele se afla foarte importanta – pentru noi – relatare a vizitei Maicii Domnului la Elisabeta. Din fericire, lacuna se poate întregi după ms. slav 156 și 305 B.A.R. Aetius, Teodor Studitul, Atanasie cel Mare și Sfântul Ioan Gură de Aur (aceea editată de J.P. Migne la „Spuria”) urmează după Antipater. În ms. 153 lipsesc doar ultimele două. Titlurile sunt scrise cu chinovar, tot manuscrisul având înfățișarea monumentală. Tot somptuos și admirabil scris este și manuscrisul **305 B.A.R.** al lui Mardarie de la Rila, unde-i găsim iarăși pe Antipater, Teodor Studitul, Atanasie și Ioan Gură de Aur. (în primul text) dar lipsesc Aetius și ultimele două titluri.

Întreaga structură a predicii Mitropolitului Varlaam și o bună parte din textul însuși sunt luate din predica lui Antipater al Bostrei. Se folosește însă și de textul Evangheliei lui Luca, întrețesut chiar de autorul grec. În textul varlaamic cele două izvoare apar contopite în fluxul narațiunii sale cu accente de basm, sporite prin cuvintele sale, cum sunt: „Iară când fu în vremea acéia, când nice o nădejde nu mai avea ei să facă feciori, într-o dzi mare de praznic intră Zaharia în beserică...”.

Tot ce găsim despre întâlnirea cu îngerul din „biserica”, unde intrase ca să cădelnițeze în Sfânta Sfintelor, precum și cele rostite către el însuși **în cel dintâi „monolog interior” din literatura română, sunt luate de la Antipater**, începând de la fila 305 verso a manuscrisului slav 153 B.A.R., rândul 14: **вѣс во реч въ днѣи Ирѡда цара** – a fost în zilele lui Irod împărat.

Este lăsată la o parte lungă introducere de trei pagini și jumătate, precum și explicația lui Antipater despre cei doi purtători ai numelui de Irod, unul cel cu uciderea pruncilor, celălalt – fiul lui. Urmează direct povestirea despre soții Zaharia, în care și Evanghelia și predica lui Antipater coincid. Dar numai la

¹⁷⁶ Boniu St. Anghelov, *Неизвестни ръкописи на Мардарий Рилски*, în „Старобългарска литература”, 6, 1980, p. 50-53.

ultimul găsim ceea ce nu era în Evanghelie: *ce a gândit Zaharia când l-a văzut pe înger*.

Amplificarea discuției dintre înger și Zaharia, în stilul retoricii bizantine continuată de Damaschin Studitul și de Kiril Trankvilion-Stavrovețki, aparține autorului bizantin. Ea trece și în versiunea românească a Mitropolitului Varlaam, care la rândul său îl face pe Zaharia să vorbească îngerului ca un preot de pe meleagurile noastre: „Pentru ce să credz aceasta? Că eu n-am venit în besérecă să mă rog pentru să nască muiarea mea fiiu, ce mă rog pentru spăsenia oamenilor și pentru îpuținarea vrăjmașilor și pentru agiutorul besérecei” (p. 388).

Modul în care dialogul cu îngerul îmbracă haina firescului vorbirii sătenilor noștri ne amintește proza lui Ion Creangă de mai târziu. Și aici, pana lui măiastră șterge orice urmă de traducere chinuită a unui text slavon. Text pe care îl descoperă însă investigația contemporană:

Смоутивжесе Захарїа и на прѣдѣ понти не смѣаше аггльское видѣніе прѣ(д) собою зрѣ. На мнѡзѣ же прѣвѣвъ безгласнѣ, снѣ // 307^у глѣ въ себѣ: что ѡбѡ к(ѡ)видимое, недоумѣю. И нѣ сѣенно дѣйствѣетъ въ олтари кадилнѣмъ азъ же каковъ ложѡ ѡгнь въ кадило. Единомоу сѣенно дѣйствовати законъ повелѣ аггль к(ѡ) а не члѣкъ зримое и съ храмъ нѣ(сн) кѡпина, не вѡ обыкоше агглы слоужитисъ мною что боудѡ что сътворю кого съвѣтника прїимѡ отидѡ ли ѡ(т) стѣа стѣхъ цѣлоу ю ли пришѣдѣ. Кадилицѡ ли подамъ оубѡ прїиметъ ли ме обычника оубѡ еда слово истезати прїнде стѣ стѣхъ слоужителю страшна зрѣ и свѣтла. Блговѣстіа приносѣ прїнде гоувительствомъ или вранїю прѣте и тако дароносѣ зримъ к(сн) а не вѣ стоанїе являетъ. Исаїа вѡ сѣдеца видѣ Гѣ, Іезекїиль на прѣстолѣ възвѣсти бесплтнаго. Данїиль такожде ветхаго днѣми сѣдеца съ же стонѣ слоужбоу являе. чѣстнѣишѡ часть жрьтвника възъмъ. Оубѡ мнѣ еда како о мон(х) // 307 грѣхѡхъ и людьскыи(х) вины истезати прїнде. Еда мое(х), мнѡгыѣ чѣсти величество вѡлаша боудѣтъ моученїа вина.

Сїа Захарїа помышляе сѡмоуцаашесе неоутанже(с) аггль Гаврїила іереево сѡмоуценїе.

[Văzându-l pe înger în fața sa, Zaharia s-a tulburat și nu a mai îndrăznit să înainteze. Rămânând fără glas în fața mulțimii, acesta gândea în sine: „Nu înțeleg ce este ceea ce văd: cineva fără preoție slujește în altarul tămâierii. Legea prescrie că doar eu, cel care pune foc în cădelniță, pot să slujesc. Văd un înger, nu un om; iar în templu nu se vede un rug (Facerea 3:2). Nu este obișnuit ca îngerii să slujească

împreună cu mine. Ce se va întâmpla cu mine? Ce trebuie să fac? De la cine să cer un sfat? Să mă îndepărtez de Sfânta Sfintelor? Să mă apropiu de ea? Să-i dau cădelnița <îngerului>? Mă va accepta părtaş <la comuniune>? Oare a venit în Sfânta Sfintelor să-i cerceteze pe preoți?

Îl văd aspru și luminos. A venit cu veste bună sau cu mânie și cuvinte de ocară? În fața mea îl văd stând pe un aducător de daruri, nu pe Dumnezeu. Căci Isaia L-a văzut pe Dumnezeu stând pe un scaun (Isaia 6:1). Iezechiel L-a prevestit pe Cel fără trup stând pe un tron (Iezechiel 1:26). Daniel așijderea pe Cel vechi de zile șezând L-a văzut (Daniel 7:9). Acesta însă stă și săvârșește slujba în cea mai cinstită parte a altarului. Vai mie! Oare va fi venit să întrebe despre păcatele și faptele mele și ale oamenilor? Oare în loc de mare cinste și mărire voi avea mare chin pentru păcate?”

Zaharia se gândi cu neliniște la toate acestea, iar neliniștea preotului nu a rămas neobservată de către îngerul Gavriil.] (versiune românească de Manuela Anton)

Urmează dialogul cu îngerul:

Тѣмже въскорѣ кротцѣ томѡ тако(ж) нѣкоу пода(с) десницѡу въпїе: Не вонсе Захарїе... прѣвѣ томоу болѣзнь оутѡли и тогда блговѣстіе изрече да вѣзъ сѡмоуценною дѣею блговѣстіе прїиметь. Захарїа глѣ не вонсе блговѣщенїа к(ѡ) веселїе оуслышана вѣ(с) мѣтва твоѡ. Жена твоѡ родитъ тебѣ снѣ и наре(ч)ши име емоу Іѡаннь. При(д)шѣ вѡ к тебѣ съ нѣсъ не тѣмю чюдо принесохъ нѣ раждаемому име ѡ(т) горнѣ е книги наре(ч)нїе на вѣкъ еже написа вѣ его же не израсти чрѣво мнѡзи о рождѣствѣ его възра(д)чютсе твоѣ оубѡ чѣдо твоѡ плодъ ѡ(т)расль же вѣщаа ты оубѡ ѡ(т)цѣ раждаемыи же вѣсѣхъ свѣщникѣ.

// 307^у. Сїа Захарїа слышавъ радость нѣ коупно вѣ(с) и вѣлюдательнѣ помысломъ же вѣ нетномъ прїемъ възвѣщенїе Гаврїилово ѡ(т)вѣщане вѣрнѣ почесом оуразумѣю се не прїетъ оубѡ Захарїи нѣ ѡ(т)вѣтъ Гаврїиль нѣ оуничижи сѣенника кадило приносѣца а вѣри неимѡца и вѣразомъ показа негодованїе рече таковаа. Вины ме ѡ Захарїа онихъ же рекохъ истежеши слово, истежеши слоужителя вѣж(ѡ)твнаа блговѣстіа принесшаго даюш(а)го истежеши не благодарствѣе нѣ недоугѣе вѣж(ѡ)твныѣ прїемлѣши дары, и глѣши по чесомоу разоумѣюсе. По чесомоу разоумѣеши: Азъ есмь Гаврїиль вѣ вѣра ен рѣ(ч)нна прїими мое име и аще не довлѣетъ ти се оубѣждѣ и достоинство азъ ксѣмъ прѣ(д)стоен прѣ(д) г(ѡ)дем. Тѣмже аще льже глаголна мене помышляеши зри камо ти оукоризни вѣ мѣстетсе. Азъ вѡ есмь // 308 прѣ(д)стоен прѣд вѣмъ и глѣши по чесомѡ разоумѣю се по чесомѡ разоумѣеши. Ты вѡ рече кси старѣ и жена твоѡ заматорѣвши вѣ днѣхъ своихъ вѣрѣме

сѣенниче съдѣтелк ва вѣрѣне истиннѣише к(си) ѡ(т) тебѣ не прѣстаеш ни боу не вѣрѣе и вѣрѣе прѣ(д)лагае и глѣши почесомъ разоумѣю како ѡвѣдѣ Авраама рождыша Исаака. Поніеже бѡ вѣрова вѣрѣе не съматрааше аще ли ти неплодѣство невѣрноу(с) како ти двѣства тинньство оувѣрѣ аще оувѣ свѣ(д)тельства имѣе многа даемое ти истезоуеши. Како ти горнаго слова рожденіе исповѣмъ еже прѣжде мнѡгын(х) родивъ Исаіа блговѣствоуе изрече се глѣ: Дѡаа въ чрѣвѣ приметъ и родить сѣа, ѡнъ вѣровавъ бошемоу проповѣда. Ты же мнѡшемъ не вѣровавъ вины истезеши ме иже съ нѣсѣ посланнаго к тебѣ о тебѣ нѣ поніеже оувѣрѣніа знаменіе до(ѣ)ить гѣ тебѣ приети се бѡ и просилъ еси іако не пользнѣ прїимн безгласіа мльчаніе дондеже слова скончаютсе вѣци ѡ(т) рождѣствынн(х) на гласовныѣ ѡгр(д)ни прѣиди не пло(д)ства оузами свежавъ гла(ѣ) онъ во тѣмъ попуѣіаю ѡца сыгрѣшенію.

Симъ вѣноуѣрѣ жрѣтвѣника бывающе неже глѣкомъ въ оудивленіе привождаше люди, иже нещеваніе на мнѡгаа раздѣляюще кждо еже нещѣоу аще глааше дондеже Захаріа гавльсе извѣсти мльчаніемъ еже постра(д) ѡ(т) невѣріа.

Дни же слоужьбны ѡ(т)давъ ѡ(т)нде въ домъ свои имѣе въ срѣци блговѣстіе и въ оустѣхъ брьздоу. И сице оувѣ іакоже аще кто ре(ч)тъ пр(д)тева зачетіа на чело въ рождени проповѣдати хоцѣмъ въспоменѣвшѣ съсѣднын праз(д)никъ.

[Și atunci, blând, ca și cum întinzându-i mâna, <acesta> i-a zis: „Nu te teme, Zaharia” (Luca 1:13). Mai întâi l-a lăsat să-și potolească durerea (în sens de a se liniști – nota trad.), iar după aceea i-a făcut cunoscută vestea bună. Ca să primească vestea bună fără zbucium. „Zaharia, a spus, nu te teme! Vestea bună te va veseli, rugăciunea ta a fost ascultată. Femeia ta va naște ție un fiu și îl vei numi Ioan. Căci am venit la tine din ceruri nu numai ca să-ți aduc <vestea> despre această minune, ci și numele nou-născutului. În cărțile cerești pentru veșnicie îi este scris numele, pe care l-a dat Dumnezeu <atunci când încă> nu era crescut în pântece. Mulți pentru nașterea lui se vor bucura. Ție îți va fi fecior, rod, iar cu noi va fi din aceeași spiță, căci tu vei fi tatăl celui ce se va naște, iar tuturor celorlalți va fi sfeșnic”.

Auzind aceasta, Zaharia era bucuros și în același timp neîncrezător. Primind vestea lui Gavriil cu gând curios, i-a spus <ingerului> plin de credință: „După ce vei cunoaște aceasta?” (Luca 1:18) Gavriil nu a ignorat răspunsul lui Zaharia și l-a făcut de ocară pe preotul care cu cădelnița tămâia, dar credință nu avea, și și-a arătat pe față mânia, spunând următoarele: „Îmi ceri socoteală, o, Zaharia! pentru cuvintele pe care le-am spus? Îi ceri unui slujitor al Domnului care aduce Vestea cea bună? Ceri celui ce dă; primești darurile dumnezeiești fără a mulțumi și fără a înțelege, și te întrebi după ce vei cunoaște aceasta!

După ce vei cunoaște aceasta? «Eu sunt Gavriil» (Luca 1:19); ca legământ pentru ce am spus, primește numele meu. Și dacă nu ești satisfăcut cu aceasta, află și despre dregătorie: «Eu sunt cel ce stă înaintea lui Dumnezeu». Așa fiind, dacă crezi că spun vorbe false, vezi unde, în ce loc sunt acestea și condamnă. Căci eu sunt cel ce stă în fața lui Dumnezeu; iar tu întrebi: «După ce vei cunoaște aceasta?» După ce vei cunoaște? Căci tu spui că ești «bătrân» și că femeia ta este «înaintată în zilele ei» (Luca 1:18). Timpul, preotule, este mai adevărat decât cel ce a creat timpul? Oare nu încetezi să nu te încrezi în Dumnezeu și să <nu> dai deoparte timpul, ci spui: «După ce vei cunoaște aceasta?» Știi cum s-a născut Isac al lui Avraam? Deoarece a avut credință, <Avraam> nu a dat atenție timpului. Dar dacă pentru tine sterpiea este pricina îndoielii, cum te vei convinge despre taina fecioriei? Căci chiar dacă ai multe dovezi, tu pe acestea le tăgăduiești. Cum vei mărturisi nașterea Cuvântului ceresc, despre care Isaia, cu multe generații în urmă, prevestind-o, a spus aceste cuvinte: «Iată, Fecioara va lua în pântece și va naște fiu» (Isaia 7:14)? Având credință, el a propovăduit ceva ce este mai mare; tu, însă, neîncrezător în ceva ce este mai mic, ceri socoteală mie, celui trimis din ceruri la tine!

Dar întrucât cauți cu stăruință un semn pentru a te convinge, tu îl vei primi pe acesta (căci nu l-ai cerut ca un beneficiu!): «Iată vei fi mut și nu vei putea să vorbești» până când cuvintele se vor împlini prin fapte (Luca 1:20). De la organele de procreare se mută la cele vocale, cu lanțurile sterpiei legând glasul. Căci numai ele (id est, lanțurile – nota trad.) iartă păcatele tatălui”.

Pe când se împlineau sau se spuneau acestea în altar, oamenii erau cuprinși de uimire (în sens de bănuială – nota trad.), care <era> împărțită între multe <variante>, lăsându-l pe fiecare să creadă <altceva>, până ce Zaharia se arată, dezvăluind prin tăcere cum a suferit din lipsă de credință.

Când s-au împlinit zilele slujirii lui, s-a dus la casa sa, având în inimă vestea bună și zăbală în gură. Și astfel, dacă cineva dorește să vorbească și să propovăduiască despre zămislirea și nașterea lui Ioan Botezătorul, să amintească sărbătoarea de care se leagă.] (traducere de Manuela Anton)

În continuare avem relatarea Bunei Vestiri dusă de arhanghelul Gavriil Fecioarei Maria în Nazaret, după care se istorisește vizita făcută Elisabetei, când pruncul a săltat în pântecele maicei sale. În *Cartea românească de învățătură* citim chiar cuvintele pe care le-ar fi grăit acesta către purtătoarea sa. Într-o notă adăugată în primul tiraj al ediției noastre am presupus, în mod greșit, că acest discurs „din zgăul maicii sale” ar aparține ori lui Damaschin Studitul ori lui Kiril Trankvilion-Stavrovetki. Lucrul se lămurește însă odată cu identificarea izvorului bizantin, în versiunea slavonă în care l-a folosit autorul *Cărții românești de învățătură*. Iată întregul text, completat după ms. slav 305 B.A.R., fila 252-256, cu ceea ce lipsea din manuscrisul slav 153 B.A.R. :

Въ шестын бѡ м(ѣ)ць по зачети Іѡанновѣ въ Назаретѣ прїнде Гавріилъ двѣ и приносѣ мѣтернѣе блговѣщеніе // 255 юже въ храмѣ

видѣвъ цѣлова прѣвы вл(д)чнѣе рж(д)ство члкъмъ възвѣщае:
 Ра(д)уисе вбраваннаа гѣ с тобою. Ра(д)уисе глѣк ѡже
 прѣваа и единородиши мл(д)нца клетвѣ потребителя. Ра(д)
 уисе и единараждающіа живѣта винѣ. Ра(д)уисе нетлѣнаа
 нь небесчеднаа. Ра(д)уисе небрачнаа нь не безрожд(д)кнѣа.
 Ра(д)уисе болѣзни чающіа болѣзни немѣши(х). Ра(д)уисе
 безсѣменнаа нь не безпло(д)наа. Ра(д)уисе бл(ѣ)венаго цѣра
 полато. Ра(д)уисе ѡже своемѣ прѣдѣдѣ Адамѣ наставника
 носещіа. Ра(д)уисе ѡже без троуднѣ носещіа създаніа основаніе.
 Ра(д)уисе не болѣзнь но хода(т)нствовавшіа мрѣтвости и
 вж(ѣ)твѣ. Ра(д)уисе рожд(д)шіа Бѣ наага и члѣка непроста.
 Ра(д)уисе блг(д)тнаа гѣ с тобою.

Она же радость слышавши не прострѣтъ слоуха каково глѣущи
 цѣлованіе се. Кто ре(ч)есть иже самозваннѣ въ мои вѣшьдын домѣ
 неувѣчныи не сѣрѣдникѣ. Не Адамовѣ вноукѣ. Не вѣчнѣ гл(с).
 Странно цѣлованіе нѣ(ѣ) Іосифѣ не прѣлѣщаюсе гласѣмъ единомъ
 въ ѡко же рѣше глѣ на челѣзловныи прѣвозданн(ѣ)и.

Аггѣль же не вѣнсе маріамѣ обрѣте въ блг(д)тѣ юже погѣви
 прѣвозданнаа. Она тѣчѣю прѣлѣщена выстъ ты же едина прѣлѣсти
 печаль оутолиши. Родиши сѣна и того наре(ч)ши Іс. Она же
 рожд(д)ство слышавши и сѣна. Како глааше воудет ми се поніеже
 моужа не знаю. Не вѣпрѣкы глѣущи нь в(т)вѣтъ навѣчно(у)ти
 хотещи. Како воудет ми се елма мо(у)жа не знаю. Азѣ ли едина
 ре(ч)е естъство истыщѣ. На мнѣ ли разрѣ(д)шет се чедорѣдѣа
 вины Глѣ ми странне вбразѣ странно въ естъство блговѣщеніе.
 Ахѣ стын нанде(т) на те ре(ч)е Гавріилѣ и снла вышшаго вѣсѣнит
 те // 255^у прѣими ре(ч)е дѣво реченное а не ищи оумѣлѣчанное
 рожд(д)ство възвѣщаю вбразѣ же оустѣпаю аггѣль вѣ к тѣвѣ а
 не оучитель сѣмотреніа прѣидѣ(хѣ) проповѣдникѣ посланѣ есмѣ
 вл(д)чнаго пришьствѣа а не сказатель. Како воудет ти се: еже како
 вѣстѣтъ пришьдын ѡко прѣидѣвѣмъ вѣсели во се въ те и въ тѣвѣ
 его непѣщѣю въ истинѣ вбразѣ же глѣ(т)и не могѣ.

И ѡко не лѣжнь азѣ Елисаветѣ свѣ(д)телствѣет ми въ не-
 пло(д)ствѣи и старости соущомѣу въ тѣвѣ зачнѣши пр(д)тѣю.
 Аще(ж) въ непло(д)ствѣи и старѣсти родити реко(х) нь не мало
 е(ѣ) даемое непѣднѣе въ старице и дѣвы еже родити посрѣдѣ
 ничтоже.

Сѣа дѣаа слышавши, Захаріинѣ постиже дѣ(мѣ) и Елисаветѣ

обрѣтши въ чрѣвѣ имѣщѣ цѣловатоу младенцѣ же из вѣноутрѣ
 в(т)вѣша. Възыграніа во слышаніе въ слоусѣ мѣтерни вѣ(с) и
 поніеже есъ(ѣ)тва прѣдѣлы Іоаннѣ дѣнствѣе не възможе глѣти
 поноуждае(ш) глааше мѣтери възыгран ми вѣщае сѣсовѣ же мѣри
 мѣтернимъ езыхомъ вѣщааше не могѣши же Елисаветѣ трѣпѣти
 чѣда възыграніа дѣа сѣго исплѣншисе възѣпи глѣущи дѣвѣ:
 Бл(ѣ)вена ты въ жена(хѣ) и бл(ѣ)вень пѣдѣ чрѣва твоего ты
 рече бл(ѣ)вена носещіа нже въ ран походишаго ты бл(ѣ)вена е
 еже сѣенно прп(д)вно вѣ(ѣ) чрѣво бл(ѣ)вена ты въ жена(хѣ) и
 бл(ѣ)вень пло(дѣ) чрѣва твоего в(т) него сѣнѣдѣ Адамѣ
 повѣдитѣ врага бл(ѣ)вен пѣдѣ нже мироу быти хѣте и пища и
 одѣніе и в(т)коудѣ мнѣсе да прѣиде(тѣ) мѣти Гѣ моего кѣ мнѣ.

Сѣа ме дѣво възыгравѣисе наѣчи вѣноутрѣ и о твоемъ цѣловани
 паче естъства поноудан. Сѣи Елисаветѣ бѣго глѣи // 236^{вѣи} глѣглан.

[Iar în luna a șasea de la zămisirea lui Ioan, Gavriil veni în Nazaret, aducându-i veste bună despre maternitate Fecioarei. Fiind în templu, înainte de toate a văzut-o și i-a făcut închinăciune, rostind evanghelia Tatălui: „Bucură-te, ceea ce ești plină de har, Domnul este cu tine» (Luca 1:28). Bucură-te, îți spun, ceea ce ai născut pe întâiul și unicul prunc care a surpat blestemul. Bucură-te, ceea ce ai dat naștere izvorului vieții. Bucură-te, cea care ești fără prihană, însă nu lipsită de prunc. Bucură-te, cea care ești neamestecată cu nunta, însă nu fără vlăstar. Bucură-te, cea care ai așteptat durerile <nașterii> și nu le-ai avut. Bucură-te, cea fără sămânță, însă nu fără roadă. Bucură-te, templu al binecuvântatului împărat. Bucură-te, cea care întâiului tău părinte Adam ai adus îndrumător. Bucură-te, cea care fără osteneală ai adus temeiul creației. Bucură-te, <cea care> fără teamă ești mijlocitoare între oameni și Dumnezeu. Bucură-te, născătoare a lui Dumnezeu nu gol, și a omului, nu simplu. «Bucură-te, ceea ce ești plină de har, Domnul este cu tine»].

Iar ea, auzind bucuria, nu și-a încordat auzul, <ci> a zis: „Ce <este> această închinăciune? Cine, a spus, nechemat a intrat în casa mea? Nu l-am mai văzut; nu îmi este rudă, nici urmașul lui Adam; glasul îmi este străin. Ce fel de închinăciune este aceasta? Nu este Iosif; nu mă las amăgită de glas. Căci capul <tuturor> relelor i-a vorbit, după cum se spune, celei întâi-create, <pe când era> singură”.

Iar îngerul <i-a zis>: „Nu te teme, Marie, căci ai aflat har la Dumnezeu» (Luca 1:30), pe care l-a pierdut prima femeie. Ea a fost doar ispătită, tu însă, ispătită fiind, întristarea o vei alina: «vei naște fiu și vei chema numele lui Iisus» (Luca 1:31)”.
 Iar ea, auzind despre naștere și fiu, a spus: „Cum va fi aceasta, de vreme ce eu nu știu de bărbat?” (Luca 1:34). Nu vorbind împotriva, ci din dorința de a afla, a răspuns: „Cum va fi aceasta, de vreme ce eu nu știu de bărbat?” Oare eu sunt singura, a spus, care va schimba natura? Vor fi dezlegate în mine începuturile zămislirii de prunci? Descrie-mi, străinule, în ce fel: pentru că tu, străinule, ești cel ce aduci vestea bună”.

„Duhul Sfânt se va pogori peste tine, a spus Gavriil, și puterea Celui Preaînalt

te va umbri» (Luca 1:35). Primește, zice, Fecioară, ceea ce este spus, și nu căuta ceea ce este trecut sub tăcere. Eu depun mărturie pentru naștere, însă mă feresc de <a descrie> felul. Căci am venit la tine ca anunțator, și nu ca dascăl de economie. Sunt trimis ca propovăduitor al venirii Domnului, și nu ca tâlcuitor. Tu <întrebi>: «Cum va fi aceasta?» În ce fel, știe acesta care este de față: chiar este de față, știu eu; căci în tine sare dinainte mărturia dinlăuntru; eu nu pot să spun în ce fel. Și că nu vorbesc contrar adevărului, dovadă îmi este Elisabeta, care, stearpă și bătrână, a Ceea ce este în tine a început Înaintemergător. Chiar dacă <fiind> stearpă și bătrână, va naște, zic eu, nu este puțin. În privința nașterii, nimic nu este la mijloc între o bătrână stearpă și o fecioară».

Auzind aceasta, Fecioara s-a dus la casa lui Zaharia și găsind pe Elisabeta însărcinată, a salutat-o, iar fătul dinlăuntru a răspuns, căci a tresărit când vorbele au venit la urechile mamei. **Și deoarece limitele naturii l-au împiedicat pe Ioan să vorbească, <el> a silit-o pe mama sa să vorbească, anunțând <aceasta> prin tresărirea <în pânțele>.** A răspuns Maicii Domnului prin limba mamei.

Nemaiputând să rabde zbaterea pruncului, Elisabeta s-a umplut de Duh Sfânt și a strigat, zicând Fecioarei: „«Bindecuvântată ești tu între femei și bindecuvântat este rodul pântecelui tău» (Luca 1:42). Tu, a spus, bindecuvântată ești, cea care îl duci în rai pe cel istovit. Tu bindecuvântată ești, cea al cărei pânțele este neprihănit și sfânt. Bindecuvântată ești tu între femei și bindecuvântat este rodul pântecelui tău, din care, mâncând, Adam îl va birui pe dușman. Bindecuvântat este rodul, care este hrană și îmbrăcăminte pentru lume. «Și de unde mie aceasta, ca să vină la mine Maica Domnului meu?» (Luca 1:43). Acestea, Fecioaro, mi le-a dezvăluit fătul dinlăuntru, tresărind peste fire la salutul tău».

Acestea au fost cuvintele Elisabetei venite de la Dumnezeu.] (versiune românească de Manuela Anton)

După cum s-a văzut, ideea de a-l pune pe pruncul Ioan să-i vorbească mamei sale din pânțele, îi aparține autorului român, care-i imită aici pe cei doi autori de care se folosise mai mult. Dar nu poate evita impresia că aici a reușit să-i întreacă în neverosimil.

Acolo unde contribuția sa apare însă mai norocoasă este în relatarea întâlnirii dintre Maica Domnului și Elisaveta, inspirată tot din Evanghelia lui Luca, dar care-i aparține. Suntem martori la dialogul a două femei de pe meleagurile noastre, care-și spun una celeilalte minunea ce li s-a întâmplat. Cu această creație proprie sunt înlocuite versetele 46-55 din Evanghelia, reținându-se doar 56: „Și a rămas Maria împreună cu ea ca la trei luni, și s-a înapoiat la casa sa”.

În predica lui Antipater al Bostrei urmează o ultimă parte, despre nașterea Sfântului Ioan. Dar rămânând la textul evanghelic, Mitropolitul Varlaam îl rezumă în zece rânduri și încheie cu „Atâta spune istoria Svintei Evanghelii de nașterea lui Ioan” (p. 390).

Pentru ultima parte a predicii sale, în care sintetizează propovăduirea de

mai târziu a pruncului devenit Înaintemergătorul Domnului, s-a limitat iarăși la ce se găsea în Evanghelia, dar ceea ce a rezultat îi aparține, ca și învățătura finală.

Am transcris integral textul în care autorul bizantin a transformat Evanghelia după Luca despre Buna Vestire și întâlnirea Maicii Domnului cu Elisabeta – maica Înaintemergătorului – într-o desfășurare oratorică ce ne amintește de urmașii săi moderni și l-am pus la dispoziția cititorilor noștri în talmăcirea doamnei Manuela Anton, pentru a se vedea clar cum acționează și aici procesul de creație la autorul român, care extrage din minereul aurifer abundent, metalul pur din care își făurește bijuteria proprie.

Nu mai încape îndoială, după ce am identificat și acest izvor, că în fața ochilor săi nu au stat doar cele două cărți apropiate și chiar contemporane lui, precum și *Omiliarul patriarhal* (în tipăritura de la Krilos și în cea coresiană), ci uriașa construcție a Școlii târnovenne a Patriarhului Eftimie, adusă în Moldova de cărturarii lui Alexandru cel Bun, în frunte cu Gavriil Uric.

Trebuie să vedem, așadar, în monumentul târnovean (care este cea mai vastă antologie de texte omiletice și hagiografice orânduite în conformitate cu calendarul ortodox), **modelul principal al Cărții românești de învățătură.** Este un fel de catedrală Sfânta Sofia a culturii scrise bizantino-slave, pe care autorul român a încercat și a reușit să o aducă la proporțiile unei ctitorii autohtone, așa cum reușiseră și cei ce creaseră bisericile noastre, inspirate de stilul bizantin, dar reprezentând o creație autohtonă. Una dintre capodopere fiind tocmai cea înălțată de Vasile Lupu sub păstoria sa.

Într-un fel, *Cartea românească de învățătură* este perechea de slovă a celei de zid cu hramul Sfinților Trei Ierarhi. Ea a contribuit tot atât cât și aceea la așezarea patronului domnesc în șirul glorioșilor și nemuritorilor „păstori” politici ai neamului românesc, deși venea din acea lume tracă a celor mai vechi strămoși ai noștri, care se continua prin neromanizații albanezi.

Mitropolitul Varlaam a creat spre mijlocul secolului al XVII-lea „replica” românească a Marilor minee de lectură ale Patriarhului Eftimie. O replică nu în 7000 de pagini, ca volumele de la Neamțu și Putna, și nu într-o limbă universală de cultură, precum slavona medio-bulgară, ci în dimensiuni menite a o face infinit mai accesibilă și în limba care o va transforma în „cea mai populară carte a vechii noastre literaturi” (N. Manolescu). A făcut-o în stilul izvorât nu din retorica antichității creștine, ci din vorbirea vie a neamului său.

Dacă Sfântul Ioan Botezătorul a dobândit un loc atât de însemnat în universul și în pietatea creștină a românilor, nu trebuie să avem nicio îndoială că la aceasta au contribuit cele două predici ale sale din *Cartea românească de învățătură*.

LXXII. În predica din 29 iunie închinată sărbătoririi Sfinților Petru și Pavel și intitulată **Învățătură de viața Svenților Apostoli Petru și Pavel** avem cele dintâi **portrete literare** din scrisul românesc. Aici – date fiind persoanele celor portretizați – ele sunt **icoane literare**. Și din nou rostirea lor și limba care o servește contribuie la înălțarea până la cota capodoperei.

În icoana zugrăvită cu cuvinte a Sfântului Petru sunt adunate toate elementele cele mai sugestive și avem de fapt **cea dintâi biografie a sa la români**, dar spusă ca un basm, în centrul căruia se și așează întâmplarea cu Simon Magul. În aceste 4 pagini și 6 rânduri (față de numai două și jumătate date Sfântului Pavel) găsim în bună parte explicația cultului excepțional de care s-a bucurat la români însoțitorul nelipsit al lui Dumnezeu în preumblările acestuia pe pământ, topos fundamental al basmelor noastre populare.

Povestea Sfântului Pavel este nu doar mai scurtă, dar și mai puțin colorată, fiind însă la rândul ei spusă la fel, începând cu datele biografice și continuând cu faptele anticreștine și cu schimbarea după revelația de pe drumul Damascului. Rezumând în numai 15 rânduri toată uriașa lui operă misionară, Varlaam va acorda iarăși locul cel mai întins povestirii despre convertirea casei lui Prov în Spania și despre sfârșitul Sfântului în persecuția lui Nero.

Ultimele zece rânduri sunt rezervate învățăturii scoase din exemplul celor doi sfinți.

Rânduindu-se și ele între marile reușite ale *scriitorului*, aceste 7 pagini despre perechea intrată astfel în cultul Bisericii (dar care în pietatea populară și în legendele create de ea a fost diferențiată, cu cheile raiului și cu însoțirea lui Dumnezeu printre oameni fiind doar Sfântul Petru) pun la rândul ei eterna problemă a izvoarelor.

Nici în *Omiliarul patriarhal* și nici la Damaschin Studitul nu găsim nimic despre Sfinții Petru și Pavel. În schimb, Kiril Trankvilion-Stavrovețki are două cuvântări, prima intitulată **Повчєніє на памѣть свѣтыхъ ап(ѣ)лъ верховныхъ Петра и Павла** [Învățătură la pomenirea Sfinților verhovnici ai apostolilor Petru și Pavel] și a doua **Въ той же днь повчєніє второе на съборѣ дванадесатехъ ап(ѣ)ловъ хвѣхъ прилично же през(ъ) все лѣто на памѣть кождаго ап(ѣ)ла** [În aceeași zi. A doua învățătură, la Soborul celor doisprezece apostoli. Potrivită în tot anul, la pomenirea fiecărui apostol].

În calendarul nostru „Soborul Sfinților Apostoli” se sărbătorește în 30 iunie, deci nu „în aceeași zi”.

Prima cuvântare are aceeași structură ca toate celelalte: o introducere urmată de textul evanghelic din Matei, 16₁₃₋₁₉ despre mărturisirea de către Petru

a dumnezeirii lui Iisus, care se citește la liturghie în ziua de 29 iunie, introducerea pe care am reprodus-o la pagina 12. Tâlcul are două părți, fără o a treia „morală”. Titlul lor l-am dat de asemenea în original și traducere.

Din această predică lipsește cu desăvârșire Sfântul Apostol Pavel și nu găsim nimic de ordin biografic despre Sfântul Petru, afară de mărturisirea din pericopa zilei. Întregul discurs este orientat spre interpretarea ideilor enunțate în titlurile celor două părți. Nimic nu a putut fi folosit în cartea românească, unde găsim cu totul altceva.

Cea de a doua predică, la Soborul Sfinților Apostoli, nu mai are pericopă evanghelică și în consecință este compusă dintr-o introducere de o pagină, urmată de cele două părți ale căror titluri de asemenea le-am dat și explicat (vezi pagina 13). **Nici în această predică nu aflăm ceva despre Sfântul Pavel și de data asta nici chiar despre Sfântul Petru, așa încât în istoria predicii ortodoxe postbizantine modul în care apar Sfinții Petru și Pavel în Cartea românească de învățătură este o premieră.**

Va fi urmată, la noi, de Sfântul Antim Ivireanul, cu una dintre didahiile sale cele mai reușite, în care lauda atinge culmi de elocvență encomiastică, ceea ce la marele înaintaș nu găsim. Dar nu are acea curgere de „basn” făcută să pătrundă adânc în minți și suflete și de aceea n-a putut avea impactul predicii varlaamice, netrecând nici de câteva copii manuscrise.

Spre deosebire de Sfântul Varlaam, Sfântul Antim Ivireanul pune însă reflectorul pe importanța uriașă a operei misionare a Sfântului Pavel, ajungând pe această cale să se întâlnească, în viziunea asupra lumii în care a venit Hristos, cu Sfântul Varlaam. Asemuind pe Sfântul Petru cu soarele, pe Sfântul Pavel îl asemuiește cu luna, ce este menită să risipească întunericul nopții în care se zbate lumea. Căci „noapte întunecată au fost atunce în toată lumea, când argintul și aurul, pietrele și lemnele să slujia ca niște dumnezei și omul se abătea cu toate puterile sufletului spre aceia ce iubiă Luțifer și dracii” (Ediție îngrijită de Arhimandrit Mihail Stanciu și Profesor Dr. Gabriel Ștrempel, Editura Basilica, București, 2010, p. 167).

Alăturând cele două strălucite mărturii ale cultului românilor pentru Sfinții Petru și Pavel și ale contribuției oratorilor lor bisericești la îmbogățirea literaturii despre ei (**Ioanikie Galiatovski** se așează între ei, succedând Sfântului Varlaam și precedând pe Sfântul Antim Ivireanul) avem un moment ce nu poate fi ignorat din istoria elocvenței religioase postbizantine.

Cum nici Ilie Miniati și nici Nichifor Teotoke nu au închinat predici Sfinților Petru și Pavel, Sfântul Mitropolit Andrei Șaguna a completat cu propria până această lacună atunci când a editat în 1855 versiunea românească a

Kiriakodromionului celui din urmă, dându-ne a treia predică românească la această sărbătoare, predică intitulată *Cuvântare la sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel*, cu un motto din Pildele lui Solomon 10₂₄: „Tot cel ce poartă grijă, are de prisos, iar cel desmierdat, și nepurtătoriu de grijă în sărăcie va fi”. În cele 7 pagini întregi (406-413), de format mare, pe două coloane, avem o mostră din elocvența celui ce se rânduiește, cu acest *Adaos de cuvântări bisericești pentru sărbătorile domnești de preste an*, de 130 de pagini mari, ca al treilea orator original al Bisericii Ortodoxe Române, după Sfântul Varlaam și Sfântul Antim Ivireanul. Ei alcătuiesc un triptic ce reprezintă toate cele trei țări locuite de români. Dacă Episcopul Melchisedec nu și-ar fi lăsat în manuscris opera sa de predicator, locul său în șirul acestora ar fi fost de mult recunoscut.

Rostul citatului din *Pilde* se lămurește din text: marele educator religios și național al ortodocșilor ardeleni, care a reușit de unul singur să cumpănească formidabila operă culturală a „uniților” minoritari, n-a scăpat prilejul de a propovădui o întreagă morală a muncii creatoare ce dă sens vieții și ne face să primim cu seninătate sfârșitul ei terestru. Începe cu exemplul albinei și furnicii, simboluri ale „omului sânguitoriu” și termină această lungă introducere de aproape două pagini din șapte, cu cuvintele:

„O cât de înțelept face omul, când în lumea aceasta, care îi poate fi raiul desfătării va lucra, și va întrebuința tăria trupului său după chemarea sa, care i s-au hotărât lui de la Dumnezeu! Unul ca acesta goleşte odihnit paharul morții știind că el au făcut din destul chemării sale, că cu viața sa cea bună au dat pildă bună casnicilor săi, că numele lui va rămânea în cinste la toți, carii l-au cunoscut pre el, că lacrimile copiilor și nepoților săi, cu care îl vor petrece la locul odihnei, vor fi atâtea semne de adevărata dragoste către dânsul, ca către tatăl, binefăcătorul și hrănitorul lor. Oare poate fi în lume vreo mai mare răsplătire, decât aceia care se dă omului strădalnic în ceasul morții? Odihna aceasta a omului strădalnic în ceasul morții nu se poate asemăna cu nicio răsplătă lumească, ci pe drept se numește biruința câștigată asupra slăbiciunilor omenești.

De vom cerceta viața Sfinților Apostoli a căroră pomenire o sărbăm astăzi, vom afla că ei cu multă strădanie și osteneală s-au arătat cu chemarea lor.”

Urmează predica propriu-zisă despre cei doi „verhovnici”, în care de data asta preferința este pentru marele ctitor al lumii creștine care a fost „Apostolul neamurilor” și care desigur îi fusese model și celui ce a dat Ortodoxiei transilvane puterea de viață și de biruință ce a dus la realizarea României Mari.

În *Viețile sfinților* Mitropolitului Dosoftei, pentru luna iunie nu s-a ajuns decât la ziua a 10-a, încât n-a putut lăsa nimic despre Sfinții Petru și Pavel. În *Cuvântările bisericești* ale lui Samuel Andreievici, apărute în 1860, cinci ani

după *Adosul* lui Andrei Șaguna, sunt trei pagini intitulate *Cuvântare în ziua Sfinților Petru și Pavel* în care găsim pentru prima oară o respingere a tezelor catolice despre primatul lui Petru asupra celorlalți apostoli și o pledoarie pentru egalitatea lor în vrednicie. Ea ocupa toate trei paginile. Deocamdată nu s-a găsit o predică la cei doi sfinți printre manuscrisele rămase de la Episcopul Melchisedec.

Cum nici în cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki nu identificăm izvorul folosit de autorul român, suntem obligați mai înainte de a trage o concluzie să examinăm și ceea ce putea găsi în *Marile minee de lectură de la Târnovo*, unde la 29 iunie avem patru texte închinată sărbătorii celor doi Apostoli în manuscrisul 791 de la Dragomirna din secolul al XV-lea, dintre care trei se regăsesc și în ms. slav 305 B.A.R. și ne pot fi astfel accesibile mai ușor:

1. *Mucenicia sfinților și slăviților verhovnici și apostoli Petru și Pavel*, cu incipitul slavon И въ х҃ѣдѣжѣствѣхъ не тѣчѣю иже изъ начела ѿце прие́млемъ и тѣхъ еди́нѣ (хъ) красимъ се троуды... (mss. slave 153 B.A.R., f. 343-362^v, 156 B.A.R., f. 434^v-444 și 305 B.A.R., f. 270^v-281^v). Conform lui Fr. Halkin (II, p. 194₁₄) autorul este Simeon Metrafrastul. Se trimite la *Acta Sanctorum* (iunie V, 1709) (ed. 3-a, vol. VII, p. 374-386). La B.A.R. avem Editio novissima, curante Ioanne Carnandet, Junii Tomus septimus Parisiss et Romae, 1867 (pecator 27), p. 362-435, unde însă nu se publică textul lui Simeon Metafrastul.

2. *Ioan Gură de Aur, Laudă sfinților verhovnici și apostolilor Petru și Pavel* cu incipitul Нѣсе и земле реть виждѣ настоѣщаго ради трѣжѣства памѣтѣю апль (ms. slav 153 B.A.R., f. 362^v-367, 156 B.A.R., f. 444-446^v și 305 B.A.R., f. 281^v-284). Este neautentic și s-a publicat de Migne în PG. 59, col. 491-496 la „Spuria” inc.: Οὐρανοῦ καὶ γῆς ἄμιλλαν ὁρῶ διὰ τὴν παροῦσαν. ВНЕ II, p. 195, 8. Îl avem și în limba română în volumul pe iunie al *Vieților sfinților* publicat în 1813 la Mănăstirea Neamțu.

3. Același, Похвала сѣмоу апѣлоу Павлоу [Laudă Sfântului Apostol Pavel] cu incipitul Нѣ съгродшѣ кто рѣи în descrierea manuscrisului de la Dragomirna de către Zlatca Iuffu. Se află și în ms. 153 B.A.R., f. 375-382^v și 156 B.A.R., f. 446^v-450^v, dar nu și în manuscrisul slav 305 B.A.R., iar între textele hrisostomice, autentice sau îndoielnice, acest incipit nu apare.

4. *Isihie prezbiterul Ierusalimului, Cuvânt la Sfinții apostoli Petru și Pavel*, cu incipit: Добро оубѣ цѣѣты прѣлѣтѣныхъ часѣвъ къ себѣ при- носѣцѣмъ обѣзѣхѣвати. În ms. slav 152 B.A.R., f. 77^v-79, 156 B.A.R., f. 450^v-

453, și 305 B.A.R., f. 281-287. Nu este editat în original, conform lui Halkin, (BHG II, 197₁₈) care dă incipitul originalului; καλὸν μὲν τὸ ρόδον τῆς ἐαρινῆς ὥρας αὐτὸ προσφερούσης.

În manuscrisul de la Dragomirna și în mss. slave 152 și 305 B.A.R. găsim și două cuvântări atribuite Sfântului Ioan Hrisostom pentru ziua de 30 iunie – soborul Sfinților Apostoli.

1. Ποῦχβαλνοε Πετροῦ καὶ Ἰωαννοῦ καὶ Ἰακωβοῦ [Lauda lui Petru, Ioan și Iacov], având incipitul Ὡς ἡμεῖς ἐκπορεύμεθα ἐκ τοῦ κόσμου... În ms. slav. 153 B.A.R., f. 371-374^v, 156 B.A.R., f. 453-454^v, și 305 B.A.R., f. 287-289. În BHG III, 246₅₀ găsim incipitul originalului "Ἡλῖος ἀνίσχων τὰς οὐκείας ἀκτῖνας εἰς πάντα κόσμον ἐκτείνει. Publicat în PG. 61, col. 721-724 – „Spuria”.

2. Ποῦχβαλνοε σῦν (μὲν) ἀπ(ὲ) λωμῶν δωδεκάετην [Lauda Sfinților 12 apostoli] cu incipit Въ лѣпотѣ и днѣ(сь) напѣиѣмъ сѣго дѣа... În ms. slav 152 B.A.R., f. 79-80, 156 B.A.R., f. 454^v-456^v și 305 B.A.R., f. 289-290^v. Publicat în original în PG, 59, col. 495-498 – „Spuria”, cu incipit Εἰκότως καὶ σήμερον ἐπὶ φοιτήσει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...

În ce raporturi stă textul din *Cartea românească de învățătură* cu toate aceste texte? Nu este nicio greutate să descoperim că la baza predicii românești stă textul lui Simeon Metafrastul, în versiunea lui slavonă din manuscrisele ce au circulat la noi. Confruntată cu cel din ms. slav 305 B.A.R., creația Mitropolitului Varlaam ni-l descoperă iarăși și iarăși pe același autor capabil să tragă pe tărâmul limbii române scrieri celebre ale literaturii bizantine sau bulgare, imprimându-le însă ritmul și mireasma limbii românești, scuturând unele cuvinte sau fraze ce pot lipsi, concentrând unele pasaje (aici enumerarea amănunțită a episcopilor puși de Sfântul Petru în diferite locuri), dar nelăsând nici cea mai mică îndoială care-i este izvorul, de data asta însuși prințul hagiografilor Bizanțului. Cu acesta adăugăm deci încă unul la șirul de izvoare. Ele ni-l arată pe Mitropolitul Varlaam un adevărat erudit, și ne aduce încă o dovadă a frecventării comorii de manuscrise adăpostite pe pământul și în cultura Moldovei sale.

Poate că se va găsi cineva să transcrie integral versiunea slavonă a operei metafrastice și să o însoțească de o traducere fidelă, dând astfel posibilitatea să se urmărească iarăși, rând cu rând, măiestria cu care a lucrat Sfântul Ierarh Varlaam. Până atunci, semnalăm că în bună parte textul metafrastic se regăsește în prelucrarea celor ce au dat la mănăstirea Neamțu, în 1813, volumul pe iunie al *Vieților sfinților* (în care se află și *Mucenicia Sfântului Ioan cel Nou*). Reeditarea

lui cu alfabetul latin în 1905 face și mai ușoară edificarea asupra izvorului acestei predici varlaamice.

Lăsându-ne pentru o clipă răpiți dintre considerentele filologice de genul „cântărețului pătimirii noastre” Octavian Goga, să ne reamintim poezia inspirată de un lăutar legendar de pe meleagurile rășinărene, dar și mai mult de viziunea românească a cerului în care Sfântul Petru stă la masă cu Dumnezeu:

Am venit să-ți spun o vorbă
Azi, când pleci în țări mai bune
Niculaie, Laie Chioru,
Cântăreț din patru strune;

Du-l cu tine meșteșugul
Care ne-ntărea soboru:
Meștere a nouă sate,
Lăutare, Laie Chioru!

Unde norii-și țin popasul
În lăcaș de mărgărint,
Șade Domnul cu Sâmpetru
La o masă de argint.

Tu să-ți pleci ușor genunchii
Și ușor să-ți pleci grumazul,
Și pe umerii vioarei
Să-ți apeși domol obrazul.

Și să cânti un cântec, Laie,
Cum să cântă-n sat la noi,
Când se tânguie ciobanul
După turma lui de oi.

Povesti-va atunci struna
Înălțimilor albastre
Vremea lungă câtă jale
Scriș-a-n suflățele noastre.

LXXIII. Învățătură la slăvita dzi Preobrajienii Domnului nostru, lui Iisus Hristos, are 7 pagini întregi, la fel ca *Adormirea Maicii Domnului*, *Sfinții Petru și Pavel* și *Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul* (acesta cu 9 rânduri în plus, de învățături).

Este așezată astfel și grafic deasupra celorlalte sărbători domnești (Nașterea are 6, Tăierea împrejur 5, Botezul 6, Întâmpinarea 6½), ceea ce nu poate fi întâmplător.

În viața și lucrarea Mântuitorului este momentul când își face manifestă dumnezeirea în fața martorilor luați cu el: Sfinții Apostoli Petru și frații Iacob și Ioan, fii lui Zevedei, potrivit celor spuse de trei evangheliști: Matei, 17₁₋₉, Marcu, 9₂₋₈ și Luca, 9₂₈₋₃₆.

Unul dintre cei trei numiți în Evanghelii ne-a lăsat personal mărturia acestui moment de apogeu al dumnezeirii lui Iisus, înaintea Învierii și Înălțării sale la cer. Este însuși Sfântul Petru, care în a doua epistolă, Cap. 1, versetele 16-18 scrie: „Pentru că noi v-am adus la cunoștință puterea Domnului nostru Iisus Hristos și venirea Lui, nu luându-ne după basme meșteșugite, ci fiindcă am văzut slava Lui cu ochii noștri. Căci El a primit de la Dumnezeu-Tatăl cinste și slavă atunci când, din înălțimea slavei, un glas ca acesta a venit către

El: «Acesta este Fiul Meu cel iubit, întru care am binevoit. **Și acest glas noi l-am auzit pogorându-se din cer, pe când eram cu Domnul în muntele cel sfânt**».

Ceea ce este surprinzător și pare a furniza un argument celor ce susțin că **Evanghelia după Ioan** nu-i aparține Sfântului Apostol, știut și numit chiar aici printre martorii minunii de pe Muntele Taborului, ci unui „al 13-lea ucenic”¹⁷⁷ cu mult mai important și mai învățat, dar care a rămas în umbră, este faptul că **numai în „Evanghelia după Ioan” nu se spune nimic despre această minune la care fusese martor!**

Minunea *Schimbării la față*, care nu poate fi pusă în niciun fel la îndoială sub raportul iradierii luminii din trupul Mântuitorului (ea se va numi „lumina taborică”) și întregul moment al dezvăluirii chipului său dumnezeiesc în fața celor trei apostoli a dobândit un loc central în Ortodoxie, fiind neîndoielnic cea mai importantă după Învierea de a treia zi.

Ea a devenit fundamentul teologiei palamite a **energiilor divine** ce lucrează în lume și în ființa umană, ridicând-o până la treapta cea mai înaltă, a **îndumnezeirii** (Θεοσις). A dobândit un loc central și în învățarea celui mai inspirat și mai „actual” teolog al Ortodoxiei de la Sfântul Grigore Palama încoace, părintele Dumitru Stăniloae¹⁷⁸, celui căruia îi datorăm cartea intitulată *Iisus Hristos sau restaurarea omului*.

Cum în zilele noastre trăim cea mai cumplită alterare și cădere a ființei umane întâmplată de la venirea Mântuitorului, „restaurarea omului” ruinat de o lucrare apocaliptică a „marelui degradant” (cum îl numea pe diavol André Malraux) devine imperativul categoric, pentru a trage lumea de pe calea spre pieirea adusă nu de voința divină, ci de lucrarea acelor oameni care s-au înhamat la carul de triumf al îngerului căzut, care încearcă să-și ia revanșa asupra lui Dumnezeu.

Propovăduirea *ortodoxă* are tocmai de aceea în doctrina palamită ce a redobândit un loc central în gândirea ortodoxă actuală printr-o seamă de teologi¹⁷⁹, între care strălucește părintele Dumitru Stăniloae, un mesaj unic. El

¹⁷⁷ Michel Benoit, *Iisus. Minciuni și adevăruri*, traducere din limba franceză de Nicolae Constantinescu, Pro Editură și Tipografie, București, 2008.

¹⁷⁸ Această latură a personalității și învățăturii sale a făcut obiectul unei teze de doctorat susținut la Paris: Evêque Joachim Giosanu, *La déification de l'homme d'après la pensée du père Dumitru Stăniloae*. Volume imprimé avec la bénédiction de son Eminence Daniel, Métropolite de Moldavie et Bucovine, Iassy, Trinitas, 2003. Este însoțită de cea mai completă și mai bine sistematizată bibliografie a operei părintelui Dumitru Stăniloae, fiecare titlu fiind tradus și în limba franceză, ceea ce face din această carte, împreună cu textul autorului ei, cea mai importantă contribuție românească la cunoașterea în lume a celui mai mare teolog român.

¹⁷⁹ Printre ei doamna Myrrha Lot-Borodine, care și-a dobândit celebritatea în epocă și neuitarea în posteritate cu articolele reunite postum în volumul *La déification de l'homme selon la doctrine des Pères grecs*. Préface par le cardinal Jean Danielou, Paris, Édition du cerf, 1970; mai

este întemeiat pe experiența directă a unui lung șir de sfinți, dar și a mii de milioane de credincioși de-a lungul veacurilor: **ridicarea omului din cea mai abisală prăbușire până la treapta îndumnezeirii, prin lucrarea în ființa sa a Duhului Sfânt, a energiilor divine**. Minune ce poate fi înfăptuită și cu întreaga lume de azi, de se vor găsi atâția rugători și lucrători ai Duhului Sfânt câți sunt de trebuință promovării unui **umanism al restaurării omului**.

Cum în centrul teologiei varlaamice stă tocmai ideea prezenței Sfântului Duh în om și lucrarea lui mântuitoare (vezi predica la cincizecime), locul pe care-l acordă sărbătorii *Schimbării la față* este deci întru totul firesc. La fel de normală este strădania pe care a depus-o ca să-și alcătuiască predica din ceea ce a găsit în cele nu mai puțin de 19 pagini, câte are predica lui Damaschin Studitul la această sărbătoare.

Dacă în alte predici ale sale ce au la bază același **izvor**, s-a mulțumit să aleagă fragmente pe care le-a lipit și tradus (cum va proceda chiar pentru predica următoare, la Adormirea Maicii Domnului), aici asistăm la un efort complex de prelucrare a „materiei” oferite de predica lui Damaschin Studitul, pe care numai o lectură integrală a celor două texte, din fericire posibilă prin traducerea existentă, îl pune în lumină pe deplin. Ni-l arată totodată în întregul său pe marele *scriitor-creator* care a existat în autorul *Cărții românești de învățătură* și care explică apariția acesteia **într-o literatură română ce făcea primii săi pași în limba proprie**, după ce-și câștigase de-a lungul a două secole preeminența în aria răsăriteană de tradiție bizantină, în cea de-a doua limbă culturală universală a Răsăritului, alături de greaca bizantină: **slavona**. În această limbă universală a fost scrisă de un român cea mai mare (ca număr de pagini!) operă literară unitară din toată istoria culturii bizantino-slavo-române: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*.

Garabet Ibrăileanu vedea în Mihail Eminescu o apariție aproape inexplicabilă în raport cu ce era literatura noastră în momentul ivirii sale¹⁸⁰ și același lucru se poate spune și despre apariția Mitropolitului Varlaam, dacă nu luăm în seamă tocmai acest factor decisiv: **uriașa lor înzestrare, pe de o parte cu capacitatea de a folosi și ridica pe treptele propriei creații ceea ce a găsit la apariție în cultura lor, dar și în cultura universală în care erau inițiați și față de care au dat dovadă de o capacitate de absorbție realmente genială, iar pe de altă parte fantastica lor putere de a insufla limbii române viața pe care Dumnezeu a dat-o lui Adam cel de lut**.

ales primul articol, intitulat *La doctrine de la «déification» dans l'Église grecque jusqu'au XIe siècle*, apărut în „Revue d'histoire des religions”, sept.-dec. 1932, ian.-febr. 1933.

¹⁸⁰ „Eminescu este nu numai cel mai mare scriitor român. El este o apariție aproape neexplicabilă în literatura noastră. El a căzut în sărmana noastră literatură de la 1870 ca un meteor din alte lumi”. *Note și impresii*, Iași, 1920 p. 180.

Filologul Gavril Istrati a demonstrat categoric acest paralelism între cei doi părinți ai limbii noastre, unul în epoca veche și celălalt în epoca modernă, arătând că fiecare a depus un efort de sinteză a tuturor graiurilor, și că a reduce pe Varlaam la un bun utilizator al vorbirii celor din mijlocul cărora a pornit (cum face chiar Nicolae Iorga în admirabila sa definiție a *Cărții românești de învățătură*) este aproape o naivitate. În realitate, limba lui Varlaam, la fel ca limba lui Mihail Eminescu, a ieșit dintr-un atelier în care au fost adunate și contopite toate resursele limbii române de pe tot spațiul românesc, pentru aceasta fiind ajutat decisiv de diaconul Coresi cu tipăritura sa din 1581. E ceea ce a făcut, după rostirea lui Alexie Mateievici, din limba română o limbă sfântă:

*Limba noastră-i o comoară
În adâncuri înfundată,
Un șirag de piatră rară
Pe moșie revărsată.*

*Limba noastră-i foc ce arde
Într-un neam, ce fără veste
S-a trezit din somn de moarte,
Ca viteazul din poveste.*

*Limba noastră-i numai cântec,
Doina dorurilor noastre,
Roiu de fulgere, ce spintec
Nouri negri, zări albastre.*

*Limba noastră-i graiul pâinii,
Când de vânt se mișcă vara;
În rostirea ei, bătrânii
Cu sudori sfințit-au țara.*

*Limba noastră-i frunza verde,
Sbuciumul din codrii veșnici,
Nistrul lin, ce-n valuri pierde
Ai luceferilor sfeșnici.*

*Limba noastră-s vechi izvoade,
Povestiri din alte vremuri;
Și cetindu-le-nșirate,
Te-nșiori, adânc și tremuri.*

*Limba noastră îi aleasă
Să ridice slavă-n ceruri,
Să ne spue-n hram ș-acasă
Veșnicele adevăruri.*

*Limba noastră-i limbă sfântă,
Limba vechilor cazanii,
Care-o plâng și care-o cântă
Pe la vatra lor țărâni.*

*Înviați-vă dar graiul,
Ruginit de multă vreme,
Ștergeți slinul, mucegaiul
Al uitării-n care geme.*

*Strângeți piatra lucitoare,
Ce din soare se aprinde,
Și-ți avea în revărsare
Un potop nou de cuvinte.*

*Nu veți plânge-atunci amarnic,
Că vi-i limba prea săracă,
Și-ți vedea cât e de darnic
Graiul țării noastre dragă.*

*Răsări-va o comoară
În adâncuri înfundată,
Un șirag de piatră rară
Pe moșie revărsată.*

(Limba noastră, în Gh. Cardaș, *Poezia românească de la origine până în zilele noastre* (1673-1937). *Antologie și studii*, volumul II, ediția II, București, Institutul de arte grafice „Tiparul universitar”, 1937, pp. 564-565)

Analiza rând cu rând, pe care nu o putem face aici, dar o semnalăm ca atare unor cercetări viitoare pe baza traducerii din ediția ce va apărea în curând, va pune în lumină toate resursele de care a dispus această muncă de laborator de creație. Ea a stat la temelia întregii cărți, ajunsă spre sfârșit, cu ultimele predici, dintre care aceasta i-a cerut să facă apel la toată măiestria exprimată pe parcursul câtorva sute de pagini spre a scoate din „mina” oratoriei lui Damaschin Studitul materia primă din care și-a construit propriul edificiu.

În acest edificiu se pot identifica și număra toate bucățile de marmură, mai mari ori mai mici, uneori reduse la una sau două fraze, alteori rezumând pagini întregi dar cu păstrarea de bucăți nevărate în malaxor. Dar o dată mai mult, puse alături, cele două clădiri apar fiecare cu stilul propriu.

Cum la marea sărbătoare a *Schimbării la față* avem texte și în *Omiliarul patriarhal* în versiunea coresiană, și în *Evanghelia învățătoare* a lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki, este normal să căutăm dacă nu cumva și pentru această ante-penultimă predică din *Cartea românească de învățătură* Mitropolitul Varlaam li s-a adresat ca de atâtea ori pe parcursul elaborării cărții sale. Citind textul coresian nu descoperim niciun împrumut, ca alte dați. Dar descoperim că și aici, la această mare sărbătoare, limba română de la sfârșitul veacului al XVI-lea a prins aripi și a reușit să cuprindă o creație al cărei autor bizantin rămâne să fie identificat.

În privința cărții ucrainene, nici din ea nu găsim de data asta împrumuturi, dar există similitudini cu același izvor folosit și de Mitropolitul Varlaam. Autorul român se dovedește până la sfârșit ireductibil la postura de vasal al vreunui izvor sau model din altă cultură, dar capabil să se folosească de scrierile unor personalități majore din patru culturi și în stare să suporte comparația cu oricare dintre ele.

LXXIV. *Învățătură pentru Adormirea Precistei, Preacuratei Fecioare Mariei, Născătoarea Domnului nostru, Iisus Hristos*, din 15 august, este, așa cum am stabilit deja și am notat în ediție, în întregime un „colaj” de fragmente extrase din Damaschin Studitul. Singura contribuție a Sfântului nostru ierarh – nu minoră – constă în scoaterea și lipirea părților componente, pe care le face să vorbească pe limba neamului său, contribuind astfel la cultul Maicii Domnului. Acest cult își va atinge înălțimea geniului odată cu cea mai trainică dintre operele eminesciene: rugăciunea către Maica Domnului, să ne scoată „din valul ce ne bântuie”. Și cea mai actuală.

LXXV. **Învățătură pentru tăierea cinstului cap a lui Ioan Prediteci**, ultimul din cele 75 de texte ale cărții Sfântului Ierarh Varlaam, se rânduiește printre cele mai depline reușite ale **scriitorului, moralistului și nu în ultimul rând ale teologului**, căruia îi datorăm expresia deplină și cea mai reprezentativă a „Creștinismului românesc” până la părintele Dumitru Stăniloae. Este un final care confirmă întru totul caracterizarea dată de Mihail Eminescu autorului *Cărții românești de învățătură*.

Dacă în predica precedentă l-am văzut acceptând întru totul, cu smerenie, postura de **traducător** selectiv al textului din *Comoara* lui Damaschin Studitul, de data aceasta autorul original ține să-și ia rămas bun de la cititori într-un mod care să le imprime imaginea de neșters nu numai a „întâiului mare scriitor de limbă românească”, ci și a **întâiului propovăduitor al adevărurilor creștine, într-o „rostire românească”**. O rostire menită să dobândească o actualitate cu lumini de miracol după aproape patru secole și să facă din Mitropolitul Varlaam *profetul* unui **creștinism al vieții**. Mai exact, **ȘI** al vieții de aici, ajunsă a fi covârșită în zilele noastre de ceea ce ajunsese a stăpâni peste lume la venirea Mântuitorului, până acolo încât să pară că lui Dumnezeu nu-i vor mai rămâne decât morții, trecuți în lumea de dincolo și repartizați la rai, și cei ce vor învia la ziua de apoi în tabăra dreptilor, peste cei vii devenind stăpânii universali închinătorii vițelului de aur și slujitorii „marelui degradant”.

Replica celor în care *împărăția lui Dumnezeu* mai sălășluiește în suflete și poate restabili măcar un echilibru cu forțele dezlănțuite ale celor ce amenință să justifice denumirea de „domn al lumii acesteia” pentru patronul lor subpământean, dobândește în ierarhul român de acum patru veacuri poate cel mai bine venit sprijin. Iar cartea sa ni se înfățișează ca o adevărată „sabie a duhului” (Efesenii, 6₁₇) în lupta pentru supraviețuire a omului **ca om**.

Ceea ce se remarcă imediat în această predică, la fel ca în aceea la nașterea Sfântului Ioan, este o cuprindere mult mai largă decât evenimentul tragic prăznuit în ziua de 29 august. Figura *Înaintemergătorului* este proiectată – am zice azi – pe un ecran panoramic, cu referiri atât la cele ce s-au petrecut până la aniversarea lui Irod, care a dat posibilitate Irodiadei să scape de cel ce-i amenința situația, cât și la episodul trimiterii celor doi ucenici la Iisus, cu întrebarea al cărei tâlc îl pregătește chiar de la început, dându-ne cu această ocazie **prima referință românească despre literatura numită parenetică** – sfaturile părinților lăsate fiilor ca un testament educativ. Sunt amintiți autorii biblici de asemenea scrieri și se dau câteva cuvinte despre ele, ceea ce ne dovedește cunoașterea lor. Dar nu există vreo dovadă că ar fi știut și de opera voievodului român din țara vecină!

În continuare, interpretează gestul Sfântului Ioan ca un fel de transmitere a ștafetei, și nu ca o dovadă că, aflat în închisoare, i se strecurase în suflet îndoiala în mesianitatea celui pe care-l vestise și botezase în Iordan. Nu discutăm dacă această interpretare este cea mai convingătoare și nici dacă putem admite îndrăzneța tâlcuire dată de autorul român întrebării trimise lui Iisus de Sfântul Ioan Botezătorul prin cei doi ucenici. Dar cum episodul consemnat de Evangheliștii Matei și Luca rămâne susceptibil și de ipoteza existenței unui moment de cumpănă în sufletul Botezătorului, el constituie un argument deloc neglijabil în mâinile celor ce cred ferm – și personal mă număr printre ei – că *Evangheliile*, așa cum le citim azi, au izvorât din realitatea vie și au fost scrise când această realitate trăia încă în amintirea celor ce fuseseră martori sau – precum Luca – se foloseau de informația lor. Și nu cu secole mai târziu.

A crede că *Evangheliile*, așa cum le citim azi, s-au scris la trei secole după faptele și cuvintele Mântuitorului consemnate de ele este cam la fel cum ai crede că *Simfonia a IX-a* s-a putut scrie la un secol după moartea lui Beethoven. Însuși acest moment enigmatic și atât de autentic uman este imposibil de admis **ca produs al imaginației unor autori ce scriau la distanță de patru veacuri**, de când ni s-au păstrat primele manuscrise cu textele evanghelice¹⁸¹.

¹⁸¹ La Editura Vinea s-a publicat de curând cartea unei cunoscute și apreciate cândva scriitoare pentru copii, *Mioara Cremene*, emigrată demult în Franța, carte intitulată *Iisus sau provocarea prin moarte*. Înainte de a o deschide, cititorul se așteaptă la un volum întreg dedicat temei. Dar se lămurește că numai primul text este cel ce poartă acest titlu, extins la întregul volum. Și că el nu depășește 14 pagini. Este urmat de încă unul, intitulat *Iisus și femeile*, care venind de la o femeie este firesc să stârnească interesul.

Autoarea, care nu este închinătoare la Hristos, își însușește și difuzează părerile celor ce susțin că „nu s-a păstrat cu adevărat nicio mărturie creștină din partea contemporanilor lui Iisus. Lucru de care Părinții Bisericii erau conștienți. Adevăratele Evanghelii, redactate de apostoli (a lui Marcu în anul 69) s-au pierdut sau au fost distruse. Dintre cele zise „canonice” pe care le avem astăzi, niciuna nu este anterioară secolului al IV-lea. Manuscrisele lor au ajuns până la noi datorită unor călugări-copiști zeloși, ignoranți însă în ce privește realitățile iudaice. Prin urmare, trei secole se intercalează între evenimentele profunde care s-au petrecut efectiv în Palestina în vremea păstorăției lui Iisus și reflectarea lor în textele cele mai vechi”. [subl. n.]

Cel mai puternic argument pentru aceasta crede autoarea că-l găsește în faptul că, potrivit celor susținute de Robert Amadou (care este autoritatea absolută invocată), „*trimișii lui Bernard de Clairvaux au putut să descopere că Nazaretul, orașul în care se pretinde că locuia familia lui Iisus, nu exista în vremea Evangheliștilor*. Este vorba de fapt despre o interpretare greșită a copiștilor greci pentru cuvântul „nazir”, care vine de la „nazar” și înseamnă „deoparte”, separat de ceilalți și consacrat Domnului pentru o anumită perioadă. Și Maria a fost o vreme „nazaro”. O localitate Nazaret există în zilele noastre pe țărmurile deluroase ale Mării Galileii, dar ea a fost construită abia în secolul al VIII-lea, spre folosința pelerinilor” (p. 16).

Lăsând la o parte că Sfântul Apostol Pavel a fost cu siguranță „contemporan al lui Iisus” și că de opera sa epistolară, măcar de o parte dintr-însa, cei mai riguroși și sceptici specialiști nu se îndoiesc că-i aparține, faptul că localitatea Nazaret de azi e aceea din secolul al VIII-lea nu

De la acest moment, tâlcuit în manieră proprie (căci nu găsim ceva similar în izvoarele sale dovedite, deși episodul trimiterii ucenicilor este evocat în *Omiliarul patriarhal* la nașterea Sfântului Ioan) se trece la istoria banchetului criminal, în care din nou își dă măsura **povestitorul**. Ca într-un film unde după încheierea acțiunii se spune, pe scurt, ce s-a petrecut mai târziu cu personajele lui, avem aici – și ca învățătură – informațiile despre cum au fost pedepsiți cei implicați în uciderea Sfântului: pe fată a-nghițit-o de vie pământul, iar soții adulteri au fost pedepsiți cu pierderea coroanei și moartea în exil și mizerie.

După ce aceste pagini de măiestrie se încheie, avem în rugăciunea către Sfântul Ioan o nouă dovadă că Mitropolitul Varlaam este primul creator de rugăciuni **în limba română**, după ce Neagoe Basarab fusese în limba slavonă.

Partea de învățătură, lăsată în final, are două teme: osândirea **jurământului** ca atare, și o ultimă diatribă la adresa patimii curviei, amândouă fiind cele ce l-au dus pe Irod la pierzanie. Cu îndemnul final de a ne feri de această patimă se încheie cartea.

Ca de fiecare dată, ceea ce ne ajută să percepem și mai clar profilul spiritual inconfundabil al autorului *Cărții românești de învățătură* este tocmai alătu-

înseamnă că nu a existat un Nazaret ca localitate și nu ca greșală de copişti greci. A existat înainte de secolul al VIII-lea fie și în imaginația celor din secolul al IV-lea, când ni se spune că s-ar fi scris textele de care dispunem azi sub titlul de *Noul Testament*!

Este mult mai probabil că așa cum au existat mai multe cetăți Troia care au fost descoperite succesiv de arheologi, să se descopere cândva și Nazaretul evangheliștilor. Dar până atunci noi „descoperim” în textele cunoscute fie și în copii din secolul al IV-lea, deci cu patru secole înainte de apariția Nazaretului pelerinilor, dovada până unde poate merge orbirea unora de azi, cu nimic mai prejos de a celor de care ne vorbesc aceste Evanghelii. Fiindcă oricine citește aceste texte presupuse din secolul al IV-lea constată că **nu era vorba de nicio greșală de copişti, ci în mod absolut clar, de un toponim: Nazaret**. Îngerul Gavriil este trimis în Evanghelia după Luca, I 26, „într-o cetate din Galileia al cărei nume era Nazaret” (εις πόλιν τῆς Γαλιλαίας ἣ ὄνομα Ναζαρέτ), ceea ce de altfel a creat o problemă prin faptul că în Evanghelia după Matei, 222-23 la Nazaret Sfânta familie ne apare așezată abia după întoarcerea din Egipt, unde se refugiase din cauza lui Irod: „Și auzind că domnește Arhelau în Iudeea, în locul lui Irod, tatăl său, s-a temut să meargă acolo și, luând poruncă în vis, s-a dus în părțile Galileii. **Și venind a locuit în orașul numit Nazaret** (καὶ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέτ), ca să se împlinească ceea ce s-a spus prin proroci că nazarinean se va chema”.

Să consideri inexistente aceste exprimări foarte clare și să creezi teoria greșelilor unor copişti greci ignoranți în problemele evreești este aproape tot atât de grăitor pentru posibilitățile minții omenеști de a bate câmpii, ca și a crede că ceea ce citim în cele patru Evanghelii s-au putut scrie la trei secole după cele întâmplate și – mai mult – că însuși Iisus, despre care ni se vorbește în ele, de fapt n-a existat ci este un mit. E drept, autoarea de acum nu mai crede în această teorie a mitului, care făcea furori nu demult.

Cineva dintre teologii români tineri și bine pregătiți va trebui să-și asume într-o zi osteneala de a face istoria tuturor aberațiilor debitate pe seama lui Iisus și a *Evangheliilor*, ca un muzeu al alunecării unor minți omenеști ajunse să nu mai poată nici măcar **citi Evangheliile**, înainte de a-și da cu părerea.

rarea acesteia de cele ce i-au stat pe masa de lucru în permanență. Dintre ele, de data asta lipsește *Comoara* lui Damaschin Studitul, întrucât acesta nu i-a închinat Înaintemergătorului o cuvântare nici la naștere și nici la încheierea existenței sale pământești.

Cum niciunul dintre profeții condamnați la moarte – Isaia, Ieremia – nu mai pieriseră de sabie și nici din voința și intriga unei femei, istoria sfârșitului tragic al Sfântului Ioan Botezătorul, cu dansul Salomeii și execuția din subteranele palatului a impresionat și a ispitit nu o dată penelurile pictorilor. În *Cartea românească de învățătură* ea dobândește valențe nu numai literare ci – așa cum am sugerat – de adevărat „film”, cu secole înainte de inventarea celei de a șaptea arte. Pentru ultima oară ea ilustrează capacitatea **predicatorului** și **propovăduitorului de la amvon al adevărului creștin** de a se folosi de darurile înnăscute ale creatorului genial de **literatură**.

Comparând textul său cu ceea ce citim în *Omiliarul patriarhal* (versiunea românească tipărită de Coresi) și în *Evanghelia învățătoare* a lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki, aceasta este ce ne sare pur și simplu în ochi.

În întregul ei, predica varlaamică este în același timp o desfășurare epică, o adevărată nuvelă, și o învățătură despre ce pot face din om beția, curvia și **jurământul** nesăbuit. Dar este mult mai mult decât atât: **este expresia modului românesc de a privi una din cele mai esențiale probleme, față de care drumurile urmate de religia creștină nu au fost totdeauna cele mai fericite. Este vorba de cum privim femeia.**

Nu încapă îndoială că după protostrămoașa noastră Eva, văzută în situație de instrument al diavolului pentru pierderea lui Adam și a raiului (deși nu există nicio rațiune în textul biblic spre a vedea în șarpe întruparea *diavolului*), și după vicleana Dalila care l-a pierdut pe Samson, Irodiada este cel mai negativ personaj feminin al celor două Testamente. Ea poate servi și a și servit în consecință ca exemplu tipic, pretext și argument pentru tot ceea ce în practicarea religiei creștine, mai ales de către asceți obsedați de eros, a dus la o veritabilă **demonizare a femeii**, venită din partea reprezentanților masculini ai speciei umane. Femeia a fost văzută ca terenul cel mai vulnerabil al acțiunii diavolești, începând cu însăși Eva, ca și cum monștrii cu care cealaltă parte a speciei umane a înțesat istoria, atingând apogeul în specimenele inchizitorilor catolici, care au torturat și ars câteva sute de mii de oameni în numele lui Hristos¹⁸², și în autorii infernelor terestre ale secolului abia încheiat, ai căror exponenți supremi au fost **bărbații Lenin, Hitler și Stalin**, ar ieși din discuție!

¹⁸² Nimeni n-a socotit câte din cele câteva sute de mii de victime ale inchiziției au fost femei, dar preacuviosul părinte arhimandrit Paisie Fantaziu de la Arhiepiscopia Tomisului îmi pomena de doi episcopi germani care ar fi trimis pe rug: unul 600 și altul 400 de femei, sub pretext de vrăjitorie.

Să nu mai amintim de supremele aberații puse în circulație de teologi care – precum Tertulian – s-au întrebat dacă femeia este în adevăr om, ori s-au întrebat dacă femeia are suflet nemuritor, sau este precum animalele.

Ortodoxul francez Jean Yves Leloup, în cartea sa *L'Évangile de Philippe*, Paris Albin Michel, 2004, p. 50, a citat acest text celebru, aparținând lui Odilon de la nu mai puțin celebra mănăstire Cluny, canonizat de Biserica Romano-Catolică: «La grâce féminine n'est que sang, humeur, fiel (...) et nous qui répugnons à toucher même du bout des doigts de la vomissure et du fumier, comment donc pouvons-nous désirer de serrer dans nos bras le sac d'excréments lui-même.» *Fallait-il canoniser tant de haine et de mépris?*, comentează autorul cărții.¹⁸³

Chiar în cartea predicatorului ucrainean avem o dovadă de ponderea acestui element «misoghin» în propovăduirea religiei creștine. Predica sa, alcătuită după schema obișnuită, are o introducere care începe cu cuvintele „Minunat este Dumnezeu întru sfinții lui și pe care îi iubește mai mult, mai mult decât pe toți îi încearcă”, dându-i pe mâna răilor din lumea aceasta (marginal se trimite la cuvintele Sfântului Pavel din *Epistola către evrei*, 12₆). Așa i s-a întâmplat și celui socotit mai mare decât patriarhii și prorocii, cum se vede din Evanghelia zilei. Urmează pericopa din Marcu inclusă de Biserică în *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie*, la Liturgia zilei, pericopă a cărei tâlcuire se face în două părți, fără o a treia.

Chiar în titlul celei dintâi ne întâmpină tema: *В смърти Іоанновѣ и в словѣ женскоѣ, яко лютеѣши адъ зміѣва, и яко великъ грѣхъ*

¹⁸³ Umberto Eco a pus aceste cuvinte celebre în gura lui Ubertino:

„– O privești pentru că e frumoasă. E frumoasă, nu-i așa? m-a întrebat cu o nemaipomenită căldură, strângându-mi brațul. Dacă o privești pentru că e frumoasă, și ești tulburat de asta (dar știu că ești tulburat, pentru că păcatul de care e bănuită ți-o face și mai fermecătoare), dacă o privești și simți că-ți trezește dorința, înseamnă că tocmai de aceea e vrăjitoare. Păzește-te, fiul meu... Frumusețea trupului se mărginește la piele. Dacă bărbații ar vedea ceea ce se află sub piele, așa cum se întâmplă cu linxul din Beoția, s-ar scutura îngroziți de vederea femeii. Toată grația aceea este făcută numai din mucozități și din sânge, din umori și din bilă. Dacă te gândești la ceea ce se ascunde în nări, în gură și în burtă, n-ai să găsești decât murdărie. Și dacă ți-e silă să atingi mucusul sau fecala cu vârful degetului, cum să mai dorești să îmbrățișezi toată punga care conține fecalele?

Am simțit o icnătură de greață. Nu voiam să mai ascult vorbele acelea. Mi-a venit în ajutor maestrul meu, care auzise. S-a apropiat dintr-o dată de Ubertino, l-a apucat de braț și i l-a desprins de al meu.

– Ajunge atâta, Ubertino, a spus. Fata aceea va fi torturată în curând, deci dată rugului. Va ajunge exact cum spui tu, muci, sânge, umori și bilă. Dar tocmai semenii noștri vor fi cei care să scotocească de sub pielea ei ceea ce Domnul Dumnezeu a vrut să fie acoperit cu podoaba pielii aceleia. Și din punct de vedere al materiei prime, tu nu ești mai bun decât ea. Lasă băiatul în pace.” (*Numele trandafirului*. Traducere și postfață de Florin Chirișescu, Chișinău, Hyperion, 1992, p. 317)

чужеложство [Despre moartea lui Ioan și despre răutatea femeii, că este mai amarnică decât veninul șarpelui. Și că mare păcat este profanarea patului conjugal]. Diatriba la adresa femeii rele ocupă locul central în această primă parte.

A doua are titlul *В бесѣдахъ слыхъ иже г҃вѣтъ сп҃сеніе. В панствѣ и в пласавицахъ и танцахъ) яко се дѣло поганское языческое сего ради wrечено хр(ѣ)тіаномъ* [Despre vorbirile rele care dăunează mântuirii; despre beție și despre cei ce dansează și joacă, că acestea sunt lucrurile neamurilor păgâne și respinse de aceea de creștini].

Ambele părți au un conținut moralizator, dar nu găsim în ele povestirea tragediei petrecute în atmosfera de beție și dans viclean, evocată cu atâta măiestrie de Mitropolitul Varlaam.

În schimb, la autorul român nu vom găsi, nici aici și nici în restul de 400 de pagini, ideea din titlul lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki, despre răutatea femeii, care ar fi „mai amarnică decât veninul șarpelui” (o expresie ce nu-i aparține, ci este preluată de la înaintași).

În *Cartea românească de învățătură* femeia este cea care jertfește mirul scump pentru a unge picioarele Domnului și a le șterge cu părul ei; este samarineanca ce se face vestitoarea dumnezeirii lui Iisus la ai săi și căreia Mântuitorul îi dezvăluie, la fântâna lui Iacob, mai mult despre sine și învățătura Sa decât în predica de pe munte; este cananeanca ce inaugurează „împărăția cerurilor” de pe pământ, așa cum tâlharul o va inaugura pe cea de dincolo; sunt femeile mironosițe, cărora Cel înviat din morți li se arată înaintea bărbaților apostoli. Și este, mai presus de toate, Maica Domnului.

Nu am străbătut bogata literatură duhovnicească dată la lumină în ultima vreme (operație în care o contribuție nemuritoare și de adevărat pionier a avut arhimandritul Ioanichie Bălan) spre a vedea cum le-a apărut femeia marilor trăitori români ai învățăturii evanghelice¹⁸⁴. Dar în *Cartea românească de*

¹⁸⁴ Cel mai edificator exercițiu în vederea perceperii locului pe care-l deține Mitropolitul Varlaam în istoria predicii românești ni-l înlesnește în momentul de față existența celor două vaste culegeri din predicile arhimandritului Ilie Cleopa – figură centrală a monahismului românesc din zilele noastre – *Predici la praznice împărătești și la sfinți de peste an*. Tipărite cu binecuvântarea preasfințitului Ț Eftimie, episcopul Romanului și Hușilor, 1986 și *Predici la duminicile de peste an*. Tipărite cu binecuvântarea Ț Prea Sfințitului Eftimie, episcopul Romanului și Hușilor, Roman, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1990, precum și *Predicile părintelui Cleopa Ilie, Predici la sărbătorile de peste an. Inedite*, București, Editura Cristiana, 2001. În anul 2008 a apărut *Predici la praznice împărătești și la sfinții de peste an. Carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Mănăstirii Sihăstria, 2008, La p. 451-460 predica din 29 august.

Din inițiativa și cu binecuvântarea celui de slăvită memorie patriarhul Teoctist a fost alcătuită și cea mai vastă antologie a predicii românești contemporane, adunându-se între scoarțele a două

învățătură este categorică respingerea de către Creștinismul românesc a tot ceea ce a tins la „demonizarea femeii” și la coborârea femeii de acolo de unde a ținut să o ridice Mântuitorul, prin tot ceea ce știm despre El. Începând cu însăși hotărârea din cer a Celei de a doua persoane a Sfintei Treimi, de a lua chip de om și a veni pe lume dintr-o femeie. Adică din aceea socotită de Sfântul Odilon de Cluny „un sac de excremente”!

Mitropolitul Varlaam avea în această predică ocazia să repete sau să se inspire din cuvintele confratelui ucrainean. El nu a trecut însă, chiar atunci când a vorbit de o femeie în mod vădit odiosă precum Irodiada, de singura reflexie cu caracter de generalitate, pe care ar fi putut-o rosti orice țaran român: despre meșteșugurile cu care „au tocmală muierile pururi a măguli și a îmbuna pre bărbați”. A considerat-o pe Irodiada împinsă de diavol să facă ceea ce a făcut, adevăratul responsabil al crimei fiind duhul cel rău, nu natura femeii. Nu o osândește, nu comentează, și mai ales nu generalizează, ci doar amintește pedeapsa ce a ajuns-o de la Dumnezeu, pe ea și pe fata ei, ceea ce nu găsim în cartea ucraineanului, unde diatriba misoghină ocupă spațiul cel mai întins. Nu găsim la el nici măcar înclinarea de a da o anume satisfacție răzbunătoare ascultătorilor, insistând în detaliu asupra chinurilor Salomeei prinsă în ghețuri, precum predicatorii noștri de azi.

Osândind încă o dată *curvia*, înaltul ierarh al Bisericii Moldovei nu osândește femeia, chiar dacă citează o maximă biblică – de altfel foarte reală – despre ce pot face din om vinul și femeia.

Nu cred că este vorba doar de o opțiune strict personală, ci de una *exponențială*. Era însăși mentalitatea neamului românesc ce se rostea prin el, și mari volume ceea ce s-a putut citi, în decurs de decenii, sub cele mai prestigioase semnături – cele mai multe ale profesorilor noștri – prin revistele teologice: *Cuvântări și predici la praznicele împărătești, la sărbătorile Maicii Domnului, la duminicile de peste an și la sfinții mari*, volumul I, 2004, 641 p., volumul II, 2005, 622 p. Ediție îngrijită de pr. Mihai Hau – redactor responsabil, pr. Dorin Zarioiu, pr. Gheorghe Pop, Ionuț Codreanu.

Ierarhilor noștri din epoca modernă, începând cu episcopul Melchisedec al Romanului și ajungând la strălucita constelație cu care Dumnezeu s-a milostivit de neamul nostru și de Biserica Ortodoxă Română să ne înzestreze în cele mai grele timpuri prin care trecem, li se datorează o întreagă bibliotecă, peste care nu este greu să percepi plutind Duhul Sfântului Ierarh Varlaam, care a statuat pentru secole structura ce trebuie să o aibă noile „cărți de învățătură” adresate „semenției românești” de pretutindeni. Între ele se rânduiește și aceea a celui mai însemnat istoric al Bisericii Ortodoxe Române, profesorul Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române: *Predici la praznicele împărătești și ale Maicii Domnului, la sfinții mari și la sfinții români*. Ediția a III-a, revăzută. Carte tipărită cu binecuvântare Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului biblic și de misiune ortodoxă, 2010, 672 pagini.

În aceste volume se găsesc predici și la tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul, și, citite la rând, ele au darul – ca în multe alte cazuri – să ne demonstreze că „rostirea românească” a Sfântului Ierarh Varlaam rămâne vie chiar și după aproape după patru veacuri, la fel ca limba în care s-a făcut.

poate că s-a gândit bine că, procedând altfel, se autoexclusea din comuniunea cu acest neam.

Mesajul de încheiere al *Cărții românești de învățătură* este implicit: femeia rămâne uriașa rezervă de speranță în salvarea speciei umane, împinsă în zilele noastre într-un impas organizat impecabil de către bărbați. Este speranța de biruință a luminii asupra întunerecului ce amenință să ne copleșească și să ne îngenuncheze în lumea de azi. Este (poate fi, în orice caz) raiul de lângă noi, creat din coasta lui Adam și rămas urmașilor lui după ce l-au pierdut pe celălalt.

Așa a fost atunci când ni l-a dat din trupul și sufletul ei pe Iisus Hristos, și așa a rămas, în ciuda a tot ceea ce partea bărbătească a omenirii s-a străduit să-i facă viața iad, chiar și pe timpurile noastre.

Peste acest vast teritoriu, pe care se mai poate câștiga încă biruința binelui asupra răului în curs de a obține dominația universală, nu trebuie admis să fie proiectată umbra izvorâtă din tribulațiile și resentimentele masculine. Și din nicio pagină și nicio frază a Sfântului Ierarh Varlaam așa ceva nu se întâmplă¹⁸⁵.

* * *

Pentru ultima oară trebuie să răspundem la aceeași întrebare: cum și-a lucrat autorul *Cărții românești de învățătură* acest text magistral de încheiere, cu ce izvoare, și ce-i aparține în exclusivitate.

În *Omiliarul patriarhal* nu există nimic din biografia lui Ioan Botezătorul, nu există nici trimiterea celor doi ucenici la Iisus, pomenită însă la sărbătoarea *nașterii*, de unde în mod evident s-a inspirat, dar nu pentru interpretarea proprie și mai ales nu avem o desfășurare *epică* a crimei lui Irod și a modului cum a fost

¹⁸⁵ Aceste considerații despre cartea din 1643 fuseseră scrise atunci când în ajunul „zilei femeii” de odinioară (dispărută între timp în mod semnificativ) ziarul „Argeșul” a publicat un excepțional și antologic omagiu închinat femeii în editorialul directorului Mihai Goleșcu, în care am recunoscut, reactivat în termenii contemporaneității, aceeași mentalitate căreia îi dădea expresie, în maniera timpului său, Sfântul Ierarh Varlaam.

Intitulându-și acest editorial apărut în „Argeșul” din 6 martie *Mai bărbați decât bărbații*, autorul încheia: „Nu suntem feminiști, dar din perspectiva bunului simț ne simțim datori să respectăm femeia de lângă noi ca pe noi înșine și să-i îndemnăm și pe alții s-o facă și s-o prețuiască la adevărata ei valoare. Valoare pe care o descoperim de fiecare dată mai ales atunci când iubim, când ne căsătorim, când creștem copii, când ne asumăm proiecte de viitor, când simțim nevoia unei forțe capabile să ne propulseze înainte, să ne insuflă voință în folosul nostru și al celor din jur. A trecut totuși multă vreme de când scriitoarea George Sand se plângea cu amărăciune că «noi ne creștem ficele ca pe niște sfinte și apoi le livrăm ca pe niște iepe tinere». Femeia nu mai este doar un obiect. Este un subiect. Activ, tot mai activ și tot mai spre binele tuturor. Important este să deschidem ferestrele cugetului și ale inimii spre acest adevăr incontestabil, fiindcă au fost destule cazuri când femeile s-au dovedit a fi «mai bărbați decât bărbații»”.

adus a o săvârși. Totul este rezervat diatribei la adresa curviei, cu citatul din Sfântul Pavel pe care-l găsim și în textul varlaamic. Mai găsim comună doar informația că „Nărav era domnilor să prăznuiască în zioa născutelor sale. Derept aceaia și cină și bleare făcu împăratul spre ogodire și spre îndulcire boiarilor săi și celor ce era mai mari pre mii și întâilor galilești. Iară satana juca și se arăta aceștii feate fără de rușine” (Ed. Pușcariu-Procopovici, p. 545-546). Tot de acolo și-a putut lua autorul român informații despre Irod („Acest Irod, fecior era lui Irod împăratul ce ucise tinerii întru Vithleem”). Dar la Mitropolitul Varlaam găsim mult mai multe.

Nimic din predica lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki, altfel una dintre cele mai reușite, nu poate fi identificat în predica varlaamică. De aceea rămâne fără răspuns întrebarea: de unde a luat informațiile care lipsesc și aici, ca aceea despre sfârșitul celor vinovați¹⁸⁶, dar și a felului însuși de predică, total deosebit și de *Omiliarul patriarhal* și de cartea ucraineană, patetica osândire a curviei nefiind neapărat influențată de cele ce se citesc aici, din moment ce este o permanență a predicii sale.

În *Marile minee de lectură de la Târnovo* pentru această prăznuire s-au adunat patru texte:

1. *Viața și descăpățânarea cinstului proroc și înaintemergător și botezător Ioan, scrisă de ucenicul său Ioan adică Marcu*, prezentă în ms 739 Dragomirna și în Sbornicul lui Iacob de la Putna, precum și în ms. slav 305 B.A.R., f. 448-453^v. Pentru ea Halkin (BHG I 26_{2a}) trimite la F. Nau în „*Patr. Orientalis*”, Paris, IV, 5 (Parisii 1908), p. 526-541 inexistentă în bibliotecile din București (Academiei, Națională, a Sfântului Sinod și a Facultății de teologie) și V. Istrin în „*Žurnal ministerstva narod. prosvetščeniija*”, 308, 1896, otd. 3, p. 28-30. P I 3457. Din păcate Biblioteca Academiei nu are acest număr ci doar pe cele din martie și aprilie 1896.

¹⁸⁶ La părintele **Ilie Cleopa** găsim o versiune puțin deosebită a pedepsei divine, a cărei sursă este de căutat în *Viețile Sfinților* de la Neamțu: „Irod cu grea moarte a murit, fiind înghițit de viu împreună cu femeia cea desfrânată, iar fiica Irodiadei a fost sugrumată de gheața unui râu departe în Spania. Și așa au pierit desfrânații și chipuitorii sfinților” (*Predica la praznice împărătești...*, Roman, 1986, p. 380). În predica semnată pr. **David Popescu**, în volumul I al antologiei citate, avem altă versiune: „Ca episod al acestei triste zile din amintirea Bisericii, pe care o sărbătorim cu rugăciune și cu post deosebit, putem afirma că Sfânta tradiție consemnează că Irod, împreună cu Irodiada și fiica sa Salomeea, au mers la Roma și au solicitat împăratului din acea vreme – Caligula – drepturi mai mari în provincia Galileei, dar împăratul, cunoscând necinstea și crimele sale, l-a exilat în Galia, unde a trăit în sărăcie și lipsuri până la sfârșitul vieții sale”. În sfârșit, la profesorul Mircea Păcurariu: „Crima săvârșită de Irod și Irodiada a fost pedepsită de Dumnezeu căci curând și-au pierdut tronul și au murit în exil, uitați și disprețuiți de toți. Despre Salomeea tradiția spune că a căzut într-un râu înghețat, iar un sloi de gheață i-a retezat capul, deci a avut aceeași moarte pe care o ceruse ea pentru Înaintemergătorul Domnului. Dreptatea divină i-a pregătit moartea pe care o merita”.

2. **Sfântul Ioan Gură de Aur**, Εἰς τὴν ὀρχησιν τῆς Ἡρωδιάδος, καὶ εἰς τὴν ἀποτομὴν τῆς κεφαλῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ [La dansul Irodiadei și la tăierea capului lui Ioan Înaintemergătorul și Botezătorul], cu incipitul Ὡσπερ τις ἀνὴρ φιλέρημος ἐν τινὶ τόπῳ ἀλσώδει ὑπὸ δένδρα σκιαζόμενος, publicată în Migne PG 59, col. 521-524 la secțiunea *Spuria*. În BHG apare la p. 272: 8^v Oratio de decollatione a. * Chrysostomo și la p. 283: Anatolio ep. Thesalonic. (vel* Chrysostomo). Ehrhard (Überlieferung..., vol. II, p. 194) îl înregistrează „Rede des Joh. Chrys.”

Nu avem pentru el o versiune românească. Versiunea slavă în manuscrisele deja citate, ultimul la fila 453^v-457, are titlul **На оу҃сѣкновеніѣ главѣ чѣстнаго прѣдѣче**. Inc. **Ѧкоже нѣкѣи моужѣ любупоу҃стыи нѣ вѣнѣ которомъ мѣстѣ чѣстѣ и при҃сѣннѣ по(дѣ) дрѣвѣ(мѣ) вѣнѣмѣ.**

3. **Același**, Εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ εἰς τὴν Ἡρωδιάδα [La tăierea capului Înaintemergătorului și Botezătorului Ioan și despre Irodiada], cu incipitul Πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν ταραττεται, πάλιν ὀρχεῖται, πάλιν ἐπιζητεῖ τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου Βαπτιστοῦ... publicată în același volum din Migne, tot la *Spuria*, col. 485-490 și aflat în versiunea slavonă în manuscrisele citate, în ultimul la f. 457-460^v: **СЛОВО НА ОУ҃СѢКНОВЕНІѢ ЧѢ(Ѣ)ТНАГО ПР(Ѧ)ДѢЧЕ** cu incipit **Пакы Іѣродіа вѣснѣсе, пакы сѣмоу҃цаѣтсе, пакы пле҃саѣтъ, пакы проситѣ главѣ Іѣоанн(о)вѣ безакоу҃ннѣ ѡ(т)сѣщнсе.**

În uriașa colecție de vieți de sfinți **Книга житіи сѣыхъ** publicată în patru volume de format 38 × 23 cm (fiecare volum cuprinzând trei luni), Sfântul Dimitrie al Rostovului a adăugat, la *Sinaxarul* zilei de 29 august, și versiunea slavonă a predicii atribuite Sfântului Ioan Hrisostom. A fost tradusă și tipărită în limba română într-o broșură de dimensiunile 15,5 × 11 cm în 1820, cu titlul *A celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Gură de Aur la Tăierea cinstului slăvitului proroc, Înaintemergătorului și Botezătorului Ioann. Pentru muerile ceale reale și ceale bune*, București, 1820. Pe versoul paginii cu titlu, citatul: „Că câte mai nainte s-au scris, spre a noastră învățătură o au scris” (Rom. cap. 15, stih. 4). De la pagina 25 înainte, până la 34: *Povestire din PATERIC arătătoare pentru sufletele celor ce mor, cum sânt după despărțire*. A fost reeditată în 1827 în dimensiuni ceva mai mari: 11,5 × 18,5 cm (la B.A.R., Carte veche românească 1073 și 1311). Conform lui Daniel Popa (op. cit., p. 151) traducătorul este Grigorie Dascălul, dar citează numai ediția din 1827.

În volumul pentru luna august din *Viețile sfinților* de la mănăstirea Neamțu, tipărit în 1815, după sinaxarul tradus din Sfântul Dimitrie al Rostovului

nu urmează această predică, ci ampla predică (36 de pagini) intitulată *Al robului Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos Macarie mitropolitului Filadelfiei Hrisocefalului, Cuvânt la cinstitul praznic al tăerii capului Sfântului proroc Înaintemergătorului și Botezătorului Ioan*, cu incipit „Iarăși marele Ioan, Glasul cel mergătoriu înainte cuvântului, și iarăși praznic preaslăvit și sărbătoare cinstită. Și eu și voesc, și nevoie îmi stă să Țes și să alcătuiesc cuvântul praznicului”. În *Biblioteca Hagiographica Graeca*, tomul I, p. 280, 25: Oratio, a. Macario Chrysocephalo: Πάλιν Ἰωάννης ὁ μέγας, ἡ πρόδρομος τοῦ λόγου φωνῇ. Cf. Ehrhard III, 691¹³. La noi a venit din lucrarea acestuia doar până la pagina 608 (Biblioteca Facultății de teologie).

4. Același, *Слово на оуѣкновеніе пр(Ѧ)тчево* [Cuvânt la tăierea capului Înaintemergătorului], cu incipitul *Іоаннъ възываетъ и кто млчаѣтъ сътрѣпнѣтъ, Іоаннъ проповѣдуетъ и кто оумлаѣкнетъ и ре(че) гласъ и сповѣсти глас(с) да немы ш(т) невѣдѣніа наши(х) словесъ дрѣжимъ гласы* care este ultimul text din ms. slav 305 B.A.R. Un text cu acest incipit nu se găsește în Halkin.

Omilia „La tăierea capului” (col. 485-490) atribuită Sfântului Ioan Hrisostom și adăugată de Sfântul Dimitrie al Rostovului sinaxarului care se poate citi și în românește, este o violentă predică misoghină, cu înșirarea tuturor numelor de femei nefaste din *Biblie*. Femeia rea este mai feroce decât leul între patrupede și decât dragonul între draci. De unde și titlul, sporit însă în broșură cu „femeile bune” despre care însă nu găsim decât o frază. Nu găsim nimic să semene cu textul varlaamic.

Cealaltă omilie „Despre dansul Irodiadei” conține un elogiu al Sfântului Ioan și o descriere a vieții sale în pustie, de care nu par a fi străine cele citite în cartea românească. Aici este amintită și trimiterea ucenicilor la Hristos, dar avem altă interpretare și se insistă asupra faptului că nu era vorba de îndoială în mesianitatea lui Iisus, pe care el însuși Îl vestise. Urmează osândirea Irodiadei și a jurământului lui Irod. Predica se încheie cu o imprecăție la adresa lui Irod și cu amintirea crimei tatălui său făcută cu pruncuciderea din Betleem.

Nu găsim însă nici aici și nici în ultimul text din ms. slav 305 B.A.R., cum nu găsim nici în *Omiliarul patriarhal* și nici la Kiril Trankvilion-Stavrovetki pedeapsa cumplită dată fiicei care a servit mamei de instrument și alungarea celor doi soți adulteri și nici mai ales **istoria cu alungarea de către Irod a primei soții și răzbunarea lui Areta, nici întreaga istorie a mesagerilor trimiși la Irod să nu-l mai atace pe rege, și răspunsurile acestuia**. Această parte a predicii varlaamice se încheie cu căinarea celui „ce-și leagă vraciul să nu-l poată

tămădui”. De unde a luat Varlaam lecția de politică servită de Irodiada fiicei sale spre a o convinge să nu ceară jumătate de împărăție ci capul lui Ioan Botezătorul, iarăși nu aflăm de aici.

Rămân prin urmare două surse posibile: primul și ultimul din cele patru texte, prezente și în ms. slav 305 B.A.R. În ultimul, o predică atribuită tot Sfântului Ioan Gură de Aur, nu era nimic de găsit. Din biografia ucenicului Marcu a împrumutat însă din nou unele fragmente introduse în fluxul cuvântării, dar ele nu acoperă decât cele citite la paginile 415 (de la „Pentr-aceea Ioan fu tremis de la Dumnedeu în lume” până la întâlnirea cu Irod, în p. 416).

Toate celelalte informații, cu excepția sfatului dat fiicei sale despre ce să ceară le citim însă în *Sinaxarul Sfântului Dimitrie al Rostovului*, tradus și tipărit în *Viețile sfinților* de la Neamțu și în ediția din 1905 cu litere latine (vol. XII – august, p. 971-981¹⁸⁷). O cercetare viitoare ar putea identifica proveniența lor dintr-un izvor de care s-a servit și Sfântul Varlaam.

Cele patru volume ale *Vieților sfinților* de Mitropolitul Dosoftei, care este de fapt cea dintâi adunare de **sinaxare** în limba română și nu ceva asemănător cu opera lui Simeon Metafrastul în Bizanț și a Sfântul Dimitrie al Rostovului în „Slavia Ortodoxă” est-europeană, n-au ajuns decât până la 12 iulie (vezi ediția Rodica Frențiu, Cluj, 2002). Restul, care ar fi dat un al cincilea volum, n-a mai putut fi realizat de cel obligat să ia calea exilului, lăsându-și această operă neterminată. Nici pentru luna iunie n-a trecut de primele zece zile, deci n-a avut ocazia să scrie despre nașterea Sfântului Ioan.

Primul sinaxar în limba română îl găsim tipărit în 1698 la Buzău, în seria de 12 minee a episcopului Mitrofan, operă monumentală și adevărată piatră de hotar în istoria triumfului limbii române în Biserica. Cel care a redactat sinaxarele pentru aceste volume a fost **Radu Greceanu**, figură majoră a epocii, autor și al cronicii oficiale a lui Constantin Brâncoveanu, iar împreună cu fratele său Șerban, autor al primului volum de traduceri din Hrisostom în limba română, tipărit la București în 1691¹⁸⁸. Cu trei ani în urmă se tipărise monumentală *Biblie a lui Șerban*, la care lucraseră ambii frați.

În studiul său *Legende despre Sfântul Constantin în literatura română*, Iulian Ștefănescu constata că pentru acesta, „cea mai veche prelucrare a versiunii lui Dosoftei o avem în *Mineiul lunii mai*, Buzău, 1698, f. 66^v-67; datorită, ca de altfel toate Sinaxarele acestei ediții de Minee, logofătului Radu Greceanu.

¹⁸⁷ *Sinaxar la Tăierea cinstitului cap al Sfântului slăvitului proroc Ioan, Înaintemergătorului și Botezătorul Domnului*.

¹⁸⁸ S-a retipărit în 2001 la Editura Libra: Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*. Ediție îngrijită, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, București, Libra, 2001.

Este cea mai de seamă versiune a sinaxarului Sfântului Constantin din toată literatura românească”. Același cercetător nota că „în marea majoritate a cazurilor Radu Greceanu a îndreptat, numai, după izvodul neogrec, textul prelatului moldovean”¹⁸⁹.

Pentru ziua de 29 august însă, lipsind un text în *Viețile sfinților* de Mitropolitul Dosoftei, **cel ce s-a publicat îi aparține lui Radu Greceanu**, chiar dacă se va dovedi o traducere din sinaxarele grecești. Îl transcriem integral:

„Într-această lună în 29 de zile tăierea cinstului cap al cinstului slăvitului prorocului Predteciului și Botezătorului Ioan.

Acesta să mărturisește de Hristos că iaste mai mare și pre deasupra tuturor întru cei născuți den mueri și mai mult decât proroc, care au săltat mai nainte deîn pântecul maică-si și au propoveduit pre Hristos, și celor după pre pământ și celor den iad. Care au fost fecior Zahariei și Elisaftei, născut fiind den făgăduința lui Gavriil.

Și să taie cinstul cap de Irod pentru cea fără de lege împreunare a Irodiadei. Acesta care tocma den zgău era îmbrăcat cu sfințenia, avea în sine sălășluită curățeniia. Iubit-au înțelepciunea, nevoitu-s-au cu nehrana și era depărtat de toată amestecătura și vorba omenească și lăcuia în pustiu ca la ceriu. Petrecea cu fiarele acoperit cu păr de cămilă și încins cu brâu de curea. Și hrana lui era ca a păsărilor celor zburătoare.

Cela ce pururea cugeta în leagea lui Dumnezeu, și toate mai de jos și mai mici le socotia decât paza aceiași legi dumnezeiești; cela ce au trecut peste hotarele firei și au botezat pre Hristos cel neîntinat și pe deasupra decât toată firea, cel mult lipsit dar de minte și nestâmpărat Irod al Patrulea, biruitoriu fiind den Iudeea, își luo lui muiare pre femeia frăține-său, lui Filip, pentru care pornindu-se prorocul den dumnezeiască râvnă și întemeindu-se cu armele adevărului, zicea cătră tiran: „Nu-ți e slobod a ținea pre muiarea lui Filip, fratele tău”.

Deci dentr-aceasta temniță și legături să rădicară Sfântului, pornind spre aceastea singură numai aceia fămeae pre ibovnicul ei. Deci făcându-se veselie nașterilor și prăvălindu-se cea multă și plină de dragoste curvească băutură, spre nebunie și turburare, pre mai marele ospățului, să făcu joc de fată curvească și plata ei, moartea prorocului. Deci numaidecât veni capul prorocului în tipesie și se deade spurcatei aceia și preacurvei mueri, încă sângele curgând, și ea tot aceleași zicând.

Și s-au făcut aceastea în Sevasti, cetatea ce iaste departe de Ierusalim cale de o zi, unde și casele împărătești au făcut al patrulea biruitoriu ce au domnit după acesta, și s-au făcut ospățul cel ucigător de proroc.

Acolo acoperindu-se prorocul și Sfântul acela trup de ucenicii săi era ascuns.

Cu ale Predteciului Tău rugi, Hristoase Dumnezeule miluiaște-ne și ne spăsește. Amin.“ (fila 215^v)

Sinaxarul tipărit în *Mineele de la Râmnic*, începute de Episcopul Chesarie și terminate de Episcopul Filaret al Râmnicului în 1780, preia textul lui Radu

¹⁸⁹ Iulian Ștefănescu, *Opere istorice*, București, 1942, p. 19-20.

Greceanu, dar îi adaugă în final: „Iară pre fata aceia care au jucat și pre Iro-diada, mama ei, preste puțină vreme Tiveriu Chesariul pentru acea faptă, după judecata lui Dumnezeu le-au trimis la izgonirea în Ispania și acolo pre iale de vii le-au înghițit pământul” (p. 176).

În *Antologhionul* tipărit în 1736 de Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, tipograf fiind popa Stoica Iacovici, se reproduce întocmai la fila 364 verso textul din *Mineiul de la Buzău*, text pe care l-am dat mai sus.

În *Antologhionul* tipărit în anul următor la Râmnicul Vâlci de episcopul Climent apare la sfârșit pentru prima oară adaosul, care trecând și în *Mineiul* lui Filaret ne demonstrează o dată în plus că a fost folosit *Antologhionul*, care la rândul-i se baza pe moștenirea manuscrisă a Episcopului Damaschin.

În mineiul actual pentru luna august se păstrează textul de la Buzău așa cum a fost completat la Râmnicul Vâlcea.

Cum Sfântul Mitropolit Antim Ivireanul nu a consacrat o didahie nici la naștere și nici la sfârșitul Sfântului Ioan Botezătorul, va trebui să așteptăm 212 ani pentru ca Înaintemergătorului să-i consacre Sfântul Mitropolit Andrei Șaguna trei predici: la „Soborul Sfântului Ioan” în 7 ianuarie, la naștere și la tăierea capului. În tot acest răstimp, vocea Mitropolitului Varlaam a răsunat de la strănă, și în cartea tipărită de el în 1643 și în cea de la Alba Iulia care i s-a făcut providențială purtătoare în timp și spațiu.

Din nou putem spune că aici găsim izvorul și explicația cultului românilor pentru Sfântul Ioan Botezătorul. Iar în modul cum a reușit autorul *Cărții românești de învățătură* să aprindă candela acestui cult, pentru mai bine de trei veacuri, nu l-a ajuns nimeni, necum să-l întrecă.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Pentru modul cum a fost privită femeia de către unul dintre marii ierarhi români din epoca interbelică, a se vedea cartea recent reeditată ca urmare a fericitei inițiative a Înaltpreasfințitului Gherasim, Arhiepiscopul Râmnicului: † Vartolomeu Stănescu, *Femeia în Biserică, familie și societate*. Ediție îngrijită și cuvânt înainte, † Emilian Lovișteanu, Episcop Vicar, Editura „Sfântul Antim Ivireanul” a Arhiepiscopiei Râmnicului, Râmnicu-Vâlcea, 2011.

PARTEA A TREIA

SLUJITORUL ÎMPĂRĂȚIEI LUI DUMNEZEU DIN NOI. SFÂNTUL IERARH VARLAAM ȘI CREȘTINISMUL ROMÂNESC.

„Și fiind întrebat de farisei când va veni împărăția lui Dumnezeu, le-a răspuns și a zis: împărăția lui Dumnezeu nu va veni în chip văzut și nici nu vor zice: iat-o aici sau acolo. Căci, iată, împărăția lui Dumnezeu este înăuntrul vostru.”

(Luca 17²⁰⁻²¹)

Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀπεκρίθη αὐτοῖς καὶ εἶπεν· Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως, οὐδὲ ἐροῦσιν· Ἴδου ὡδε ἢ ἐκεῖ, ἰδοὺ γὰρ, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν.

Iisus Hristos – am învățat din *Cartea românească de învățătură* – a venit pe lume spre a o scoate de sub stăpânirea duhurilor rele și a idolatriei care ajunsese să o covârșescă, și pentru a întemeia **împărăția lui Dumnezeu** în fața acestei împărății a satanei și împotriva ei, prin reșezarea omului în frumusețea dintâi, dăruită de Creatorul său divin și făcută cu puțința de lucrarea Sfântului Duh.

În lumea de aici, noi trebuie să ne câștigăm împărăția cerurilor și mântuirea de iadul ce-i aștepta pe cei păcătoși, ducând un trai în stare să-i dea omului o bogăție ce nu se pierde și nu se fură, și care îi asigură – după trecerea în cealaltă lume – fericirea vederii lui Dumnezeu: **o viață trăită frumos**.

Dar numai omul care-și pune viața sa în legătură cu lumea ce nu se termină odată cu drumul de la leagăn la mormânt – ne învață Sfântul Varlaam – are parte și de adevărata fericire pământească. El nu se usucă și nu se schimonosește în ființa sa lăuntrică, ci se încarcă de o putere mai presus de orice putere pământească, și de lumina pe care o dă sălășluirea în suflet a Sfântului Duh.

Acesta este miezul învățăturii cuprinse în *Cartea românească de învățătură*. El parcă ar vrea să răspundă, cu mai bine de trei veacuri înainte, întrebării tulburătoare puse de scriitorul grec Filip Drakodaidis acum aproape un sfert

de veac: „Ce sentimente vor umple vreodată existența inexistentă a oamenilor timpului nostru”?¹ Prin cartea sa de acum 370 de ani, ierarhul moldovean ne reamintește că spre altă existență decât aceea **inexistentă** „a oamenilor timpului nostru” drumul este mereu deschis și-i așteaptă pe cei care-l caută.

Pe acest drum s-a angajat cu pași neșovăitori, acum patru veacuri încheiate, monahul din ținutul Neamțului care odată ajuns mitropolit al Țării Moldovei și autorul celei mai însemnate cărți scrise vreodată în limba românească, i-a făcut pe ai săi să apuce pe acest drum și i-a ajutat, prin cuvântul său, să rămână. A făcut astfel din propovăduirea Creștinismului puterea sufletească de neînving a „semenției românești” de pretutindeni și izvorul frumuseții sale morale.

Prin Mitropolitul Varlaam, dar înaintea lui prin tot ceea ce trăise și rodise din sămânța adusă de Sfântul Apostol Andrei neamul născut creștin al românilor, cu anonimii ce-l ținuseră viu o mie de ani sub potopul năvălirilor neîntrerupte, cu glorioșii lui conducători întronați, dintre care lui Neagoe Basarab i-a fost dat să fie „întâia expresie integrală a sufletului românesc” modelat de Evanghelia lui Iisus Hristos, și cu păstorii sufletești de pe toate treptele ierarhice, a apărut în ceea ce se cheamă „Istoria Creștinismului” **un capitol românesc**. Un capitol de care nici măcar noi nu suntem deplin conștienți și nu-l cunoaștem îndeajuns, așa încât nu avem dreptul să ne mirăm de ignoranța altora. Dar ar fi un semn de supremă obtuzitate (ca să ne exprimăm blând) să facem din ignoranță, autohtonă sau internațională, un metru-etalon cu care să măsurăm locul ocupat de acest Creștinism românesc în „aventura” speciei umane din partea de lume pe care ne aflăm. Dar nu numai de aici. Fiindcă au fost momente când el și-a pus pecetea pe fenomene cu impact universal. Așa a fost în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea **Renașterea ortodoxă în secolul lui Voltaire**, legată de numele ucraineanului Paisie Velicickovski (care le datorează românilor tot atât cât corsicanul Napoleon Bonaparte francezilor), iar în veacul abia încheiat, apariția celor două spirite românești de amploare și rezonanță mondială tocmai în virtutea contribuției lor la restaurarea *sacralului* într-o lume bântuită de demonii desacralizării și în special ai **descreștinării**: Mircea Eliade și părintele Dumitru Stăniloae.

În 2011 s-a publicat și în limba română cea mai recentă și mai voluminoasă *Istorie a creștinismului*² elaborată de un singur autor: profesorul Diarmaid MacCulloch din Marea Britanie, care „se descrie” pe sine „un amic sincer al creștinismului”, considerat însă „una între atâtea alte expresii ale credinței și practicii religioase ale neamului omenesc” (p. 29).

¹ «Quels sentiments combleront jamais l'existence inexistante des hommes de notre temps?» În *Europe sans rivage. De l'identité culturelle européenne*. Symposium international, Paris, Albin Michel, Janvier 1988, p. 325.

² Respect minuscule editurii.

Consacrându-i o recenzie în revista „Dilemateca” (VI, 2011, nr. 66, noiembrie, p. 29), profesorul universitar Bogdan Murgescu ținea să ne spună că „În contextul acestei desfășurări de erudiție polifonică, am fost curios în ce măsură istoria țării noastre se regăsește în prezentarea lui Diarmaid MacCullogh. **Rezultatul este sugestiv: dincolo de vreo 10 mențiuni fugitive, care reflectă poate și faptul că în sinteză micile ortodoxii naționale nu s-au bucurat de o atenție specială, singurul aspect asupra căruia se focalizează autorul este rolul precursor al Transilvaniei în definirea unui model al coexistenței dintre confesiuni în secolul al XVI-lea**”. Este o informație și o teză culeasă de autorul englez din istoriografia maghiară³ și ne întrebăm, firește, în ce sens este „sugestiv rezultatul”: al inexistenței „micii ortodoxii naționale” românești în cartea engleză, deci în informația și aptitudinile autorului ei, sau în istoria propriu-zisă a Creștinismului?!

Dacă este vorba doar de carte, constatăm că de un tratament asemănător se „bucură” și „micile ortodoxii naționale” **bulgară** (care a dat totuși două mari epoci de cultură în Europa răsăriteană în secolul al IX-lea și al XIV-lea), **sârbă** (care a stat la izvorul și temelia unei admirabile civilizații medievale răsăritene) și chiar **greacă post-bizantină**. Dar având curiozitatea să citesc tot ce știe și scrie istoricul englez despre singura „mare ortodoxie națională” de care se ocupă – cea rusească – **am fost recunoscător Proniei că ne-a ferit de pana domniei sale**, și am dobândit totodată răspunsul la întrebare. Ceea ce nu înseamnă că aceste „mici ortodoxii naționale” nu trebuie să-și asume, individual și colectiv, sarcina de a rescrie, în cunoștință de cauză, aceste capitole dintr-o viitoare adevărată „Istorie a Creștinismului”.

A vorbi despre *Creștinismul românesc* în încheierea unei cărți în care sper să fi risipit, fie și cu întârziere de aproape un secol și jumătate, efectele ignoranței din mintea unui mare savant rus, Porfirie Uspenski, deloc ostil sau disprețuitor față de români, ci dimpotrivă, este totuși rezultatul pozitiv al provocării lansate involuntar de istoricul englez și de recenzentul său român. Fiindcă trebuie să recunoaștem masivului volum apărut la Polirom meritul de a fi legitimat, cu argumente istorice peremptorii, vorbirea despre „creștinisme”, și nu numai de Creștinism. Tocmai prin existența acestor „creștinisme” în care a rodit de-a lungul celor aproape două mii de ani religia întemeiată de Iisus (căreia autorul îi pune însă înainte încă un mileniu⁴, din care s-ar fi nutrit, **asa încât nașterea**

³ Ladislav Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1946, p. 164-165.

⁴ Titlul întreg al cărții este *Istoria creștinismului: primii 3000 de ani – The First Three Thousand Years*.

lui Iisus Hristos să nu mai apară ca un hotar între două ere distincte, cum a făcut din ea Dionisie Exiguul al nostru!), s-a vădit vitalitatea, geniul și – adăugăm noi spre deosebire de domnia sa – caracterul divin și unic al acesteia.

Recenzentul citat al cărții istoricului englez a terminat în felul următor: „În încheiere, consider că merită să meditam la frazele din final ale volumului. După ce discută probabilitatea ca muzica să ajute la depășirea impasului în care au ajuns unele dintre discursurile religioase, precum și succesul și riscurile cu care se confruntă creștinismul contemporan, autorul adaugă: «O puternică încurajare la păcat este absența uimirii. Chiar și cei care nu văd în istoria creștină altceva decât un șir de istorii pot găsi că experiența uimirii este sănătoasă: abilitatea de a asculta și de a contempla. **Ar fi foarte surprinzător dacă această religie, atât de tânără și totuși atât de variată în experiența ei istorică, și-ar fi dezvăluit deja toate tainele**»”. (De unde și titlul dat recenziei: „Experiența uimirii”).

Cu siguranță că religia creștină nu și le-a dezvăluit, și că printre tainele nedeazăluite este mai ales aceea de care lumea are acum cea mai mare nevoie și deține locul central în teologia Sfântului Varlaam din *Cartea românească de învățătură*: **puterea de a repeta și în zilele noastre ceea ce Mitropolitul Varlaam ne-a spus că a făcut Mântuitorul la venirea Sa pe lume: să o scoată de sub stăpânirea demonilor și „bozilor”, fie ei acum și concentrați într-unul singur: vițelul de aur**.

Dacă este adevărat – și cu siguranță este – ce ne spune autorul englez despre „fecunditatea uimirii”, trebuie să recunosc acum, la sfârșit, că acesta a fost sentimentul ce s-a născut și a crescut treptat, purtându-mă filă cu filă prin această carte a Mitropolitului Varlaam, despre care în urmă cu doar câțiva ani nu știam mai mult decât toți ceilalți specialiști în istoria literaturii române vechi. **Adică aproape nimic!** Dar cota cea mai înaltă până la care s-a ridicat această uimire a fost atunci când, ajungând la capătul unei strădanii deloc ușoare, mi-a fost dat (căci acesta e cuvântul) să văd **în ce constă esența Creștinismului românesc**.

Ea constă în rodirea, poate cea mai deplină și mai în acord cu litera și spiritul Evangheliei, a unei realități pe care epoca noastră este pe cale să o descopere și în plan științific și teologic, după ce neamul românesc a deținut-o ca izvor al întregii sale existențe. Este vorba de **dubla natură a Creștinismului**, pe care urmează să o înțelegem așa cum Sfinții Părinți au înțeles, definit și exprimat – uneori cu forța expresivă a Sfântului Efreim Sirul cel decupat și integrat în cartea sa de autorul *Învățăturilor către Theodosie* – dubla natură, divină și umană, a Mântuitorului.

Mircea Eliade a intuit deja acest adevăr în sinteza finală consacrată

Credințelor și ideilor religioase ale Umanității, atunci când a scris (citez versiunea românească a lui Cezar Baltag):

„Se admite îndeobște că Evangheliile sinoptice ne-au transmis esențialul mesajului, în primul rând proclamarea Împărăției lui Dumnezeu. După cum am arătat (p. 425), Iisus și-a început misiunea în Galileea, predicând „Vestea cea Bună care vine de la Dumnezeu: «S-a împlinit vremea și Împărăția lui Dumnezeu e aproape»” (Marcu, 1:15). *Eschatonul* este iminent: „sunt unii, din cei ce stau aici, care nu vor gusta moartea până ce nu vor vedea Împărăția lui Dumnezeu venind întru putere”. (Marcu, 9:1; cf. 13:32). „Cât despre ziua aceea și despre ceasul acela, nimeni nu știe, nici îngerii din cer, nici Fiul, ci numai Tatăl” (Marcu, 13, 32).

Totuși, alte cuvinte ale lui Iisus lasă să se înțeleagă că Împărăția a și venit. După alungarea unui demon, el spune: „Dacă însă Eu, cu degetul lui Dumnezeu, scot afară pe demoni, atunci a ajuns la voi împărăția lui Dumnezeu” (Luca, 11 : 20). Altă dată Iisus afirmă că din zilele lui Ioan Botezătorul până acum „Împărăția lui Dumnezeu suferă silnicie și oamenii silei pun mână pe ea!”⁵ (Matei, 11 : 12). Sensul pare a fi: Împărăția este împiedicată de către cei violenți, dar ea este de pe acum prezentă⁶. Spre deosebire de sindromul apocaliptic, ilustrat din belșug în literatura epocii, Împărăția sosește fără cutremure, ba chiar fără semne exterioare. „Împărăția lui Dumnezeu nu vine pe văzute, nici nu se va spune: «Iat-o acolo, sau iat-o aici, căci, să știți, împărăția lui Dumnezeu este înăuntrul vostru»” (Luca, 17 : 20-21). În parabolele sale, Împărăția lui Dumnezeu este comparată cu dezvoltarea seminței care crește singură (Marcu, 4 : 26-29), cu grăuntele de muștar (30-32), cu drojdia care face să crească aluatul (Matei, 13 : 33).

Este posibil ca aceste două proclamări divergente ale Împărăției – într-un viitor foarte apropiat, în prezent – să corespundă unor faze diferite ale aceluiasi mesaj: iminența împărăției, anunțată de profeți și apocalipse, altfel spus, „sfârșitul lumii istorice”, și anticiparea Împărăției, prin aceia, care, grație mijlocirii lui Iisus, trăiesc de pe acum în prezentul atemporal al credinței”⁷.

⁵ Traducătorul Cezar Baltag dă în notă traducerea din versiunea în vigoare a Noului Testament: „Împărăția cerurilor se ia prin străduință și cei ce se străduiesc pun mâna pe ea”. În cea mai recentă traducere, a lui Cristina Badiliță: „Din zilele lui Ioan Botezătorul și până acum, Împărăția cerurilor se ia cu sila și cei care o iau cu sila pun mâna pe ea”. În original από δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται καὶ βιάσται ἀρπάζουσιν αὐτήν. Nu comentează acest verset.

În cele mai vechi traduceri, din *Noul Testament* de la Alba Iulia și *Biblia* de la București și cea de la Blaj avem: „Iară din zilele lui Ioan Botezătorul până acum Împărăția ceriului silescu și îndemnătorii vor apuca pre ia; iară den zilele lui Ioan Botezătorul până acum, Împărăția ceriurilor silește-să, și nevoitorii apuce pre ea; iară din zilele lui Ioan Botezătorului până acum, Împărăția ceriurilor să silește și cei ce să silesc o apucă pe ea”.

⁶ Interpretarea dată de Mircea Eliade este din păcate greșită, trădând limitele sale în pătrunderea adevărului creștin. Este vorba, cum au înțeles toți traducătorii noștri, nu de cei ce împiedică prin violență venirea împărăției, ci de cei animați de voința de a și-o face a lor, fie și prin violență.

⁷ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Traducere și postfață de Cezar Baltag, București, Editura Univers enciclopedic, 2000, p. 428-429. Vezi și Robert H. Charles, *Doctrina vieții de apoi în Israel, în iudaism și în creștinism sau eshatologia ebraică, iudaică și creștină din*

Lectura Evangheliilor cu ochii noștri de azi și la capătul unei experiențe universale de aproape două milenii, ne dezvăluie tot mai clar că Cel care a vestit apropiata venire a împărăției lui Dumnezeu în acord cu întreaga atmosferă și mentalitate a vremii, reprezentată mai ales de predica Sfântului Ioan Botezătorul, a creat în același timp propria împărăție pe pământ, menită a dăinui și după ce speranța și credința în iminenta apariție a celeilalte s-au risipit nu mult după patimile și învierea Sa. Așa încât afirmația lui Karl Jaspers despre „faptul că întârzierea așteptatului sfârșit al lumii subînțelege o remodelare a gândirii creștine” trebuie citită ca o invitație nu la „remodelarea gândirii creștine” ci la punerea ei de acord, fie și după două milenii, cu realitatea.

Noua împărăție își avea „teritoriul” și puterea în „lăuntrul” ființei umane, pe care – cum observa Keyserling – a fost cel dintâi întemeietor de religie care a știut să-l pună în deplină valoare. Odată cu aducerea lui Iisus în centrul trăirii individuale, odată înrădăcinată existența omului în ceea ce a lăsat moștenire El, și odată cu revărsarea puterii divine în lume prin lucrarea Sfântului Duh, a luat ființă aici, pe pământ, „Împărăția lui Dumnezeu”, ca totalitate a sufletelor în care s-a sălășluit Sfântul Duh și care au fost cucerite de iubirea pentru Hristos. De „prietenia cu Hristos” despre care vorbea Sanctitatea Sa Benedict al XVI-lea. Odată cu aceasta a izvorât în ființa umană puterea credinței, capabilă să comande munților să se arunce în mare, precum și cea mai uriașă putere de re-creare a lumii și de renaștere a ei: iubirea.

Credința și iubirea – credința în Dumnezeu și iubirea de El și între oameni – au fost cele două uriașe puteri făcute de Iisus „din Nazaret” să izvorască din ființa umană și pe care s-a întemeiat Împărăția lui Dumnezeu pe pământ. Iar această împărăție avea să triumfe asupra tuturor încercărilor de distrugere venite atât din partea împăraților păgâni ai antichității cât și a dictatorilor păgâni ai timpului nostru.

În zilele noastre „Împărăția lui Dumnezeu” din sufletele în care ea mai există – și în sufletele românilor ea încă mai este vie și puternică! – se înfruntă cu aceea a „marelui degradant” (cum l-a numit André Malraux pe diavol), angajată într-o luptă înverșunată cu Hristos și cu cei rămași credincioși Lui.

Geniul politic al fondatorului împărăției din lăuntrul sufletelor omenesti capabilă să biruie toate împărățiile cele văzute, a fost servit de capacitatea de vedere în viitor a Dumnezeului-Om. Nu poate fi nici cea mai mică îndoială că Iisus avea de mii de ori mai puternică acea vedere în viitor de care s-au învrednicit, pe trepte infinit mai joase, sfinții, dar și ghicitori de rând.

timpurile preprofetice până la constituirea canonului Noului Testament, traducere din limba engleză: Alexandru Anghel, București, Editura Herald, 2009, p. 268 sq. Prima ediție a cărții s-a publicat în 1913. Traducerea s-a făcut după cea din 1963 de la New York.

Nicolae Steinhardt, căutând cea mai puternică trăsătură din alcătuirea lui Iisus, o găsea a fi **curajul**. Să știi tot ce te așteaptă, patimile, crucea (dar și învierea!) și să mergi fără șovăire înainte, cu cea mai fierbinte iubire de semeni adăpostită vreodată într-un suflet de om! Cu această **prevedere a istoriei**, deși a predicat ceea ce era – am zice azi – „la ordinea zilei” și condiția de a fi ascultat, adică apropiata venire a împărăției lui Dumnezeu, Iisus ne-a prevenit (și pe contemporani, dar și pe noi!) că **numai Tatăl știe ceasul acestei veniri**. În consecință, El a făcut tot ceea ce i-a stat în putere – și puterea Lui era a lui Dumnezeu – ca să dea oamenilor o învățătură și un exemplu personal, **valabile pentru o „durată lungă” aici, pe pământ**. Iar pentru ca ele să rodească deplin a trimis de la Tatăl, după înălțarea la cer, pe cea de-a treia persoană a Sfintei Treimi, pe Sfântul Duh, „vistierul bunătăților și dătătorul de viață”, dar și cel menit să-l ajute pe om să se înalțe peste ceea ce reușise a fi și face până atunci și pentru a nu fi învins de manifestările răului în istorie.

Iisus Hristos, Domnul nostru, a pus în felul acesta, acum aproape două mii de ani, bazele **lumii creștine**, menită a crește – după propriile-i cuvinte – precum grăunțele de muștar din parabola despre Împărăția cerurilor și a făcut din Biserica Sa ceea ce „porțile iadului” se vor dovedi incapabile să dărâme de atunci încolo, așa cum ne-a asigurat Întemeietorul ei.

O lectură cu ochii deschiși a Evangheliilor dezmințe categoric afirmații de felul celor ce în momentul de față reprezintă aproape o dogmă a „istoriei Creștinismului”: „**Abia Pavel va introduce creștinismul în sfera istoriei. E o iluzie să se considere că religia creștină ar fi început cu Iisus ca persoană istorică**” (Overbeck, citat de K. Jaspers); „**N-a întemeiat niciun cult religios, căci a participat la cultul iudaic în cadrul comunității israelite la fel după cum avea s-o mai facă un timp chiar și comunitatea creștină primitivă de după el; n-a botezat pe alții; n-a creat nicio organizație, nicio comunitate, nicio Biserică**” (Karl Jaspers)⁸; „Yeshoua de Nazareth n'était bien sûr, selon les textes attribuées aux apôtres le fondateur d'aucun -isme, ni d'aucune institution, mais «l'Annonciateur», «le Témoin»”⁹.

Tocmai „textele atribuite apostolilor” ne demonstrează, dimpotrivă, și „bien sûr”, că **nu Sfântul Pavel este fondatorul Creștinismului instituțional și al „ismului” pe care se întemeiază această uriașă realitate a istoriei umani-**

⁸ Karl Jaspers, *Oameni de însemnătate crucială. Socrate, Buddha, Confucius, Iisus*. În românește de Alexandru Al. Sahighian, București, Editura Paideea, 1995, p. 175. Afirmația ignoră în mod evident Cina cea de Taină cu instituirea Euharistiei, precum și toate actele și rostirile prin care a instituit Biserica.

⁹ Jean-Yves Leloup, *L'Évangile de Marie Myriam de Magdala*, Éditions Albin Michel, 2000, p. 12

tății, ci însuși „Yeshoua de Nazareth”. Așa cum a văzut foarte clar Hermann Keyserling¹⁰.

În această lume creștină **întemeiată de Iisus din Nazaret**, noi, cei de la Dunărea de Jos, am reușit să ne integrăm chiar din vremea apostolică și i-am dat două dintre cele mai reprezentative figuri: Sfinții Ioan Cassian și Dionisie Exiguul. Am devenit un popor născut creștin (nu singurul, căci și grecii de azi, și italienii, și spaniolii pot revendica privilegiul de a nu avea o dată a creștinării), **în care tocmai această virtute a Creștinismului, de a conferi ființei umane o nouă înfățișare și un nou statut, a fost hotărâtoare**.

Pentru români, Creștinismul a devenit prin excelență **armătura interioară în fața adversităților istoriei, comparabilă cu ceea ce a fost și a rămas mozaismul pentru poporul Bibliei**. De unde și locul ocupat de *Biblie* în cartea lui Neagoe Basarab și în toată istoria și cultura noastră (vezi „manifestul” lansat de N. Iorga în tranșeele rezistenței moldovene din primul război mondial: psalmul „La apa Vavilonului” în versificarea Mitropolitului Dosoftei!) Dar a fost în egală măsură și **un stil de viață la scara unei colectivități întregi**.

Învățând că prețul fiecărui suflet este mai mare decât al pământului întreg, românii au pus **omenia** la temelia unei trăiri a vieții date nouă, aici, care să nu facă din om lupul semenului său, ci ceea ce ne-a poruncit Hristos. Acesta a fost și rămâne mai departe **modul românesc de a trăi și a rodi Evanghelia**. Din el s-a născut **istoria** noastră, dar și acea modalitate **de a trăi o „existență existentă”**, care îi face astăzi pe atâția să vină între noi să-și încălzească sufletul de uscăciunea și răceala ajunse stăpâne la ei acasă.

În cartea lui Neagoe Basarab de la începutul secolului al XVI-lea, când Machiavelli declanșa procesul **descreștinării** Occidentului, proces ajuns acum la apogeu, avem calea de acces spre esența acestui **Creștinism românesc** în ceea ce numim **politica și practica puterii**. Și dacă ar fi să spunem, în câteva cuvinte, ce înseamnă asta pentru vremea noastră, ne-am referi la profeția lui Ernest Renan, citată recent de criticul Eugen Simion: „Revoluția viitorului va fi triumful moralei asupra politicii”. „O previziune, cum se vede, condiționată de o revoluție greu de realizat” adăuga distinsul academician¹¹.

În cartea lui Neagoe Basarab se află însă cheia unei revoluții nu numai posibile, dar devenită **obligatorie**, dacă omenirea mai vrea să existe și să în-

¹⁰ Graf Hermann Keyserling, *Menschen als Sinnbilder*, Darmstadt 1926, la p. 215: „Jesus als Realpolitiker” și ceea ce spune la p. 240, pentru care vezi mai înainte, la p. 785, notele 144 și 145 din cartea de față. Istoricul Manole Neagoe, care a scris cea mai bună carte românească despre Napoleon, îmi amintea că acesta vedea în Iisus pe Cel Care, fără vărsare de sânge, a creat un imperiu mai mare și mai trainic decât al lui Gingis-Han și al său.

¹¹ *Europa 2061. Exerciții de imaginație*, în „Cultura”, V, 2001, nr. 42 (347), octombrie 27, p. 11.

ceteze goana spre catastrofa planetei întregi: triumful moralei nu **asupra ci în politică**.

În cartea scrisă după un secol și un sfert de Mitropolitul Varlaam, avem acel *Creștinism românesc* ce ne-a ținut mai bine de trei veacuri „oameni de omenie” și un neam de oameni care, deși cu multe metehne – ca tot ce este om pe lume –, s-a învrednicit de mărturii de prețuire și admirație cum despre puține alte neamuri s-au mai rostit.

Supremul examen la care l-a supus Istoria îl aștepta însă în secolul cel mai cumplit (până acum) din existența speciei umane, secol abia încheiat. Istoria *Creștinismului românesc* din epoca regimului impus de ocupația străină, atunci când va fi scrisă așa cum a fost, și nu cum se încearcă a fi mânuită în slujba unui program și mai radical de ștergere a noastră de pe fața pământului, va deveni cea mai „sugestivă” mărturie a tăriei și adâncimii rădăcinilor creștine ce ne-au ținut odată mai mult în furtunile abătute peste noi.

Puterea credinței și-a dat examenul cel mai cumplit, dar și cel mai hotărâtor pentru viitorul *Creștinismului românesc*, în acei ani în care Iisus a coborât în celulele pușcăriilor spre a-i ține în viață măcar pe unii, iar aceștia au fost, datorită Lui, mult mai mulți decât cei ce au pierit. Ei au putut astfel să revadă lumina și să prindă biruința asupra „porților iadului”.

Rezervele de omenie adunate în atâtea secole n-au putut fi risipite până la capăt nici acum, de noua calamitate adusă de istorie peste noi. Rămâne ca „omul frumos” (sintagmă creată de Dan Puric și dată ca titlu uneia dintre cărțile sale) al acestor locuri să se poată regăsi în noua încercare cu care este confruntat odată cu întreaga lume în derivă, și să-și dovedească încă o dată puterea de a învinge cu același semn cu care a învins cândva Sfântul Constantin cel Mare.

În decursul istoriei sale, niciodată liniștită, Ortodoxia Românească a fost mereu una **biruitoare**. A fost în secolele al XIV-lea și al XV-lea, când s-au prăbușit statele și bisericele sud-dunărene, și a fost până la urmă chiar și atunci când a trebuit să accepte cedări de felul celei ce s-a petrecut în Ardeal sub ocupația militară și politică habsburgică de 218 ani, sau în regimul de ocupație militară sovietică și de suzeranitate a „Imperiului răului”, de aproape o jumătate de secol.

Într-un alt ceas de confruntare și de biruință împotriva încercărilor de a ne strămuta de pe temeliile ce ne asiguraseră dăinuirea un mileniu și jumătate, s-a născut și întreaga operă a Mitropolitului Varlaam¹². În ea, traducerea Bibliei

¹² Despre acest moment din istoria noastră avem acum două impunătoare volume reprezentând teza de doctorat susținută la Universitatea din Atena de Ion I. Croitoru, cadru didactic al Universității „Valahia” din Târgoviște, teză intitulată *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*. Apărută în excepționale condiții grafice la Atena în 2007, ea s-a publicat și în

ascetismului ortodox – *Scara Sfântului Ioan Sinaitul* – se învecinează cu *Cele șapte taine*, carte dată la lumină ca răspuns celor ce înțeleseseră să le expulzeze din practica vieții creștine. Unica operă de polemică teologică românească din cultura noastră veche îi aparține de asemenea, și a scris-o obligat de necesitatea de a apăra integritatea sufletească a „semenției românești” intracarpatică. Iar *Cartea românească de învățătură* a devenit Sfânta Sfintelor în care a fost ținut viu sufletul românesc și aprinsă lumina din noaptea învierii, de la care au luat lumina în suflete generațiile succesive, de o parte și de alta a Carpaților.

Acest adevărat titan al Ortodoxiei, perechea celui ajuns mitropolit la Kiev, cu care a alcătuit tandemul providențial pentru toată istoria Ortodoxiei moderne, ne pune acum în față obligația de a reciti Evanghelia spre a învăța din ea ceea ce ne-a dat Mântuitorul: **puterea și îndrăzneala de a birui lumea**. O lume în care neamului românesc a-nceput să i se socotească deja anii până la moarte, și în care în unele țări, foarte civilizate, a mai vorbi de Hristos a devenit mijlocul cel mai sigur de a ți se închide toate ușile în societate!¹³

românește, în aceleași condiții, de către prestigioasa editură târgovișteană „Cetatea de Scaun”. Îi putem consemna apariția, cu sinceră admirație, în momentul în care dăm la tipar volumul de față.

¹³ Vezi declarația lui Klaus Kenneth, care trăiește în Elveția, în dialogul cu Cristian Tabără.

În editorialul din „România liberă”, 13 aprilie 2012, intitulat „*Hristos a înviat!*” într-o lume seculară, Cristian Câmpeanu scria: „Chiar în aceste zile, guvernul (conservator!) al Majestății Sale încearcă să demonstreze la CEDO că decizia British Airways de a concedia o stewardesă pentru crima de a purta o cruciuliță în jurul gâtului în timpul zborurilor a fost una justă, pentru că afișarea publică a simbolurilor religioase ar putea fi considerată ofensatoare. Asta se întâmplă într-o țară care are pe drapel două cruci (a sfântului Gheorghe și a sfântului Andrei) și unde șeful statului este, în același timp, și capul Bisericii Anglicane. Am ajuns în situația în care, dacă te declari creștin în America, atunci sigur ești KKK, dacă o faci în Europa, atunci ești antisemit și/sau reacționar, dacă o faci în România, ești fie legionar, fie apărător al popimii corupte și securiste. Nu mai poți să spui un «Hristos a înviat!» că devii suspect.” (p. 2)

În cartea recent apărută cu titlul *Zeitgeist: tipare culturale și conflicte ideologice* (Curtea Veche, 2010), Mihail Neamțu constata: „În școlile, spitalele, universitățile sau birourile bancare din Occident, nu mai surprind semnele explicite ale apartenenței la crezul islamic sau la religia sikh. Instituții publice din Anglia oferă „camere de rugăciune” pentru cei devotați *Cărții profetului Mahomed*. În Italia, în schimb, prezența unui crucifix într-o clasă gimnazială atrage cu sine acuzația de „discriminare” la adresa minorităților non-creștine și, printr-o usturătoare decizie CEDO, amenda pentru „pagube morale”. **Secularizarea raționalistă, pe de o parte, și multiculturalismul cristofob, pe de altă parte, au transformat Europa într-un spațiu social greu de recunoscut**”. Și în notă: „Ezzat Aziz, creștin copt refugiat în Olanda din pricina persecuțiilor anti-creștine din Egipt, a primit interdicția de a purta un lănișor cu cruce (la vedere) de către compania de transporturi GVB din Amsterdam (decembrie 2009). Câteva luni mai târziu, proiectul de construcție a unei mega-moschei într-un loc simbolic din New York (*Ground Zero*, locul atacului terorist de la 11 septembrie 2001) s-a dovedit a fi nu doar legal, ci și perfect compatibil cu idealurile multiculturalale ale inteligenței occidentale.”

În numărul 9-12 din 1-15 martie a.c. „Telegraful român” a publicat la rubrica „Din actualitatea bisericească panortodoxă” următoarea informație: „La Simpozionul Internațional, cu tema «Studiile teologice și lumea contemporană», desfășurat în perioada 12-13 martie a.c., în cadrul Centrului Interortodox al Bisericii Greciei, de la Mănăstirea Pendeli (Atena), Profesorul Dr.

Curajul și hotărârea de a rămâne poporul acestui **Creștinism românesc** ce ne-a ținut de milenii oameni în stare să dezmintă definiția dată omului de José Saramago – „cea mai deplorabilă dintre speciile animale...” – nu a secăt mai ales acolo unde cartea Sfântului Ierarh Varlaam a lucrat mai mult de trei secole: **în straturile adânci ale ființei noastre ca neam**. Ele ies mereu la vedere, cu bisericile mereu pline de credincioși și cu milioanele de pelerini la marile sărbători și la moaștele sfinților, spre disperarea celor ce se nevoiesc să ne rupă de ceea ce Cartea vlădiciei Varlaam a vrut și se vede că a reușit să ne lege pentru veșnicie.

Ne vom privi mai departe în ea, ca într-o oglindă, spre a ne recunoaște și a regăsi în noi înșine „omul frumos” pe care atâtea vremuri urâte și dușmane nu au reușit să-l nimicească. Și care va fi din nou biruator și asupra celor în care trăim acum.

Constantin Miltiadis, profesor de teologie biblică în cadrul Facultății de Teologie de la Tesalonic, a susținut referatul cu tema: «Universalitatea Bibliei ca provocare pentru studiile biblice în universitățile de astăzi», referat care a provocat aprinse discuții între participanți.

Potrivit profesorului de teologie grec, care este și reprezentant al Bisericii Greciei în Comisia Dialogului teologic bilateral cu anglicanii și membru în Comitetul Administrativ Central al Societăților Biblice Unite: «*Europa nu mai poate fi considerată astăzi drept continent creștin, de vreme ce creștinii constituie o minoritate a populației ei și deja, în perimetrul științelor umane, s-a consacrat termenul de «epocă postcreștină».*»

Ceea ce nu am aflat de la profesorul grec sau din informarea despre referatul său, este *componența și orientarea spirituală (eventual religia)* a ceea ce a devenit „majoritate” în raport cu „minoritatea” creștină. Poate o vom afla altă dată. Oricum, cel puțin în bucata de Europă pe care trăim noi, calculul profesorului grec nu are valoare. Și nici pentru spațiul rusesc, de câteva ori cât „Europa” avută în vedere de dânsul. Și s-ar putea ca tocmai acest fapt să conteze pentru ce va fi (dacă va mai fi) **viitorul Europei**.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Textul de față al *Cazaniei* lui Varlaam reproduce, pentru prima oară, în alfabet latin, *ediția princeps*, după unul din exemplarele aflate la B.A.R. (cota CRV 45).

Transcrierea apărută la București în 1943, reda textul original în *transliterație*, sistem preconizat a reproduce în alfabet latin doar semnele chirilice al căror corespondent direct putea fi socotit cert, celelalte slove fiind reproduse întocmai.

Ediția respectivă, apărută inițial fără numele autorului, se datora lui Jacques Byck (fapt consemnat în 1966, când editura Academiei a pus în vânzare exemplarele din stocul aflat în depozit).

În lipsa originalului, o atare transcriere putea fi folositoare unui cerc restrâns de cercetători, buni cunoscători ai alfabetului chirilic.

Specialiștii care au studiat îndeaproape *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam, aflându-se în fața mai multor exemplare ale lucrării, au constatat unele diferențieri între acestea (foaia de titlu, literă, pe alocuri așezarea textului în pagină ș.a.), motiv ce i-a determinat să considere – totuși – *o singură ediție, dar în două tiraje* (A și B): imprimări succesive, cu unele plăci sau forme de tipar diferite, din intenția unei perfecționări.

În urma confruntărilor noastre putem afirma că J. Byck s-a folosit, în mod cert, de un exemplar din al doilea tiraj, tipul B (și la B.A.R. – cota CRV 45, dublet 4).

La fila 280 a originalului (tipul A) apare greșit în titlu: „Dumeneca a noasprădzéce...”, în loc de: „...a treiasprădzéce...”. Urmărindu-se, desigur, corectarea erorii, s-a procedat la alcătuirea altui zaț; așa se face că ambele fețe (recto și verso) au elemente deosebite față de tipul A: în ultimele 5 rânduri (la p. 280^v) textul e distribuit diferit și la sfârșit apare o altă vinieta; pe contrapagină (p. 280^r), unde s-a corectat titlul, frontispiciu și inițiala din

Cratima marchează, în multe cazuri în transcrierea noastră, rostirea împreună a două sau mai multe cuvinte (sudate în original), fie că lipsesc sunete (în care caz înlocuiește apostroful din vechea ortografie), fie că nu lipsesc: *d-ins* (= despre, de însul), scris: ДИНСЪ, *dup-acea*, scris: ДОУПАЧА, *patr-înși* (= patru înși), scris: ПАТРЪНШИ, *pentr-acea*, scris: ПЕНТРЪЧА, sau: *un-părat, în-părăția, în-chisoare* (scrise: ОУНПЖРАТЬ, ЪПЖРАТЬ, ППЪРЖЦІА, ТКИСОАРЕ), situații în care contextul arată că este vorba de aglutinarea dintre un numeral sau o prepoziție și un nume (în variante învechite).

Pentru o mai lesne înțelegere a textului, într-o situație ca: „Hristos nu priimește роугани”... am transcris: ... „ruga ei” (forma întreagă a pronunelui personal feminin singular persoana a III-a genitiv).

Semnul Ъ (care include sunetele *e* și *a*) „se distribuie” adesea pe două cuvinte: „așe-au făcut” (АШЪУ), „de-au dzis” (ДЪОУЗНСЪ), *de-aceastea* (ДЪЧАСТЪ), *de-acii* (ДЪЧІН), *de-acolo* (ДЪКОЛО), *pre-alalt* (ПРЪЛАЛТЪ), *pre-acela* (ПРЪЧЕЛА) etc...

În funcție de pronunțarea literară de azi am notat apariția unui iot înaintea unei vocale, la început de cuvânt sau de silabă, la cuvinte din fondul vechi al limbii române, scrise: *boerii, voevod, cue, erta, eși, mângăe, nevoe, pae* (< prez. lui *a părea*); deci: *boierii, voievod, cuie, ierta, ieși, mângăie, nevoie, paie* ș.a.; cele mai multe exemple le oferă unele forme flexionare ale verbelor de conjugarea a IV-a (indicativ prezent persoana I singular și a III-a plural): *birui, giurui, grăi, năpăstuî, trebuî, așadar: biruiesc, giuruiesc, grăiesc, năpăstuiesc, trebuiesc*.

Scrierea cu majusculă a unor formule de reverență (nume sau pronume) s-a orientat după ultima ediție a *Bibliei* aprobată de Sfântul Sinod.

Prescurtările din text pentru cuvintele: *apostol, blagocestiv, blagoslovit, Duhul, dumnezeiesc, Dumnezeu, evanghelie, evanghelist, Hristos, Precista, Proroc* au fost întregite tacit.

Completările noastre de cuvinte, titluri, (lipsă în original) le-am adăugat între [] (paranteze drepte).

Am corectat, fără a semnală în vreun fel, greșelile de tipar (apariția unei litere în locul alteia, omisiuni ori adăugări de litere).

Cartea are 503 file, cu două numerotări, care încep de la 1 pentru fiecare din cele două părți: *Dumenecile preste an...* (f. 1-384) și *La Praznice împărătești...* (f. 1-116); filele de început (*Stihuri în stema domniei Moldovei, Cuvânt împreună către toată semenția românească, Cuvânt către cetitoriu*), precum și sumarul (*Capetele ce sânt într-această carte*) – nu sunt numerotate.

Paginația originală marchează numărul filelor și este pe alocuri defectuoasă; când o singură filă este numerotată greșit, fila imediat următoare are însă cifra corespunzătoare succesiunii textului (f. 22, 26, 58, 172, 177, 267, 291, 345, 377;

la *Praznice*: f. 20, 21, 92, 97, 106); între filele 244–257 numerotarea este cu totul încurcată.

Am notat cifra corectă în primul caz și am păstrat cifrele greșite în al doilea caz, întrucât în însăși *Tabla de materii* a cărții – pentru trimiteri – s-a procedat astfel.

În ambele situații, cifrelor respective le-am adăugat un * (asterisc).

Din ideea că cineva va fi interesat să cerceteze un text anume în original, pentru a-l identifica mai ușor – am marcat cu || (două bare) sfârșitul fiecărei pagini, consemnând cifra filelor și pe reversul acestora cu v (verso).

Am procedat la numerotarea corectă a predicilor, care, în ambele tiraje originale consultate de noi, sunt notate inconsecvent; cifrele respective apar într-un mic medalion ornat, cules în dreapta sau în stânga titlului, în succesiune reală până la p. 86^v (predica cu nr. 11), se sare peste trei predici, numerotându-se următoarele cu 12 până la 16, după care nu se mai marchează deloc cifra acestora.

Nu am ținut seama de punctuația textului original și am adoptat punctuația modernă, din dorința de a ușura cititorilor accesul la textele predicilor, la fluența acestora, care, în fapt, au în multe locuri incontestabile valori retorice.

Glosarul înregistrează cuvinte necunoscute, care astăzi nu se mai folosesc, dar și termeni cunoscuți, având însă alt înțeles în textul *Cazaniei*; de asemeni: – forme flexionare deosebite, – gen, – număr sau – altă conjugare față de cele obișnuite azi; – variante ale unor cuvinte din uzul actual (mai puțin sau deloc cunoscute, unele, rar atestate regional).

Consemnarea mai multor membri ai unei familii de cuvinte (chiar dacă aceștia nu se îndepărtează semantic de sensul de bază) – a urmărit evidențierea formării cuvintelor, în limba română a sec. XVII, cu mijloacele specifice folosite și azi: prin derivare cu ajutorul sufixelor și prefixelor, prin compunere, sau schimbarea categoriei gramaticale.

Pentru cei interesați de istoria vocabularului, s-a atras atenția asupra unor cuvinte care nu figurează în vechile dicționare, nici în cele istorice mai recente, și totodată asupra unor prime atestări (prin textul lui Varlaam), care împing datarea lor cu mai multe decenii înainte, față de anii consemnați în DLR.

Stela TOMA

SIGLE ȘI ABREVIERI

adj. = adjectiv
 adv. = adverb
 Ap. = apud
 arhim. = arhimandrit
 B.A.R. = Biblioteca Academiei Române
 B.O.R. = „Biserica Ortodoxă Română”, Buletin oficial al Patriarhiei române, București
 bis. = bisericesc
 conj. = conjuncție
 CRV = Carte Românească Veche
 DA = *Dicționarul limbii române*, coordonat de Sextil Pușcariu. Tomul I-II (până la cuvântul *lojniță*), București, 1913-1937
 DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă (de la litera M la Z), Editura Academiei Române, 1965-2006.
 ed. = ediția
 Ed. Acad. = Editura Academiei Române
 expr. = expresie
 f. = filă
 fem. = feminin
 fig. = figurat
ib, ibidem = însemnând: tot de acolo, din același pasaj al cărții citate mai înainte
id, idem = indică trimiterea la un autor sau operă dintr-o notă precedentă
 imp. = imperativ
 inc. = incipit
 ind. = indicativ
 interj. = interjecție
 invar. = invariabil
 lat. = latinesc, latinism
 loc. = locuțiune
 m. = masculin
 mitr. = mitropolit
 ms. = manuscris
 Mold. = Moldova
 n. = neutru

n.a. = nota autorului (citat)
 n.n. = nota noastră
 nr. = număr
Op. cit. = Opera citată
 p., pag. = pagină
 part. = participiu
 pers. = personal; persoana
 p. ext. = prin extensie
 pf. c. = perfect compus
 pl. = plural
 pop. = popular
 pr. = preot
 prep. = prepoziție
 prez. = prezent
 prof. = profesor
 pron. = pronume
 r = recto
 reg. = regional
 s.f. = substantiv feminin
 sg. = singular
 s.m. = substantiv masculin
 s.n. = substantiv neutru
 s., subst. = substantiv
 sec. = secol
 ș.a. = și altele
 v = verso
 v. = vezi
 vb. = verb
 vol. = volum

Semne convenționale:

< = vine din (când se referă la etimologia cuvântului)
 ~ = tildă (semn grafic folosit pentru înlocuirea unui cuvânt care se repetă)

POSTFAȚĂ

Cartea românească de învățătură a Mitropolitului Varlaam apare în cel mai greu ceas din istoria cu atâtea ceasuri grele a poporului român, spre a le da un spor de tărie celor care se îndârjesc să ducă mai departe ceea ce ne-a ținut în ființă aproape două milenii: credința în Evanghelie și în ajutorul lui Iisus Hristos.

Aceasta ne-a fost coloana vertebrală cu care am străbătut prin toate încercările, dintre care până acum cea mai teribilă fusese a închinătorilor Antihristului roșu. Ei s-au nevoit aproape jumătate de veac să ni-l smulgă pe Hristos din suflete și minți, pentru a-i putea astfel înfrânge pe cei rămași neînfrânți tocmai pentru statornicia lor „pe stânca tare a Evangheliei” pe care ne îndemna să rămânem mai departe Papa Ioan Paul al II-lea.

Neamul românesc a ieșit biruitor din încheștarea de aproape trei sferturi de secol, adică din chiar ceasul nașterii acestuia în 1917, cu „imperiul răului” (cum a numit bolșevismul președintele american Ronald Reagan), dar s-a găsit chiar de a doua zi în fața altui imperiu pentru care lupta cu Hristos a rămas mai departe obsesivă, chiar dacă nu mai dispune de mijloacele împăraților păgâni sau ale totalitarismelor veacului trecut, care puteau trimite pe marii teologi în fața plutoanelor de execuție (Stalin pe Pavel Florenski și Hitler pe Dietrich Bonhoeffer), și în pușcării și lagăre de concentrare, odată cu sute de mii de mărturisitori ai credinței creștine. Dar excluderea oricărei amintiri a moștenirii creștine din Constituția *Uniunii Europene* – construcție exclusiv economică și politică, asemenea lui Adam cel de lut înainte de primirea suflării lui Dumnezeu – declarată astfel în afara „erei creștine” sau aparținând uneia „postcreștine” este un simptom foarte clar pentru drumul ales.

Geniul religios dar și literar al Sfântului Ierarh Varlaam a constatat, pentru Mihail Eminescu, în „a face Duhul Sfânt să vorbească în limba neamului românesc”. Pentru noi, astăzi, el este chemat să ne ajute la păstrarea mai departe a existenței noastre pe stânca ce s-a dovedit imposibil de luat de viiturile istoriei. Dar și să participăm la căutarea contemporană a unei legături mântuitoare cu

„un Dumnezeu” în care Heidegger vedea pe singurul în stare să mai salveze o lume angajată, altfel, într-un proces implacabil de autonimicire.

În urmă cu 36 de ani, în 1977, mi-am notat, din păcate fără a reține numele autorului francez și al revistei în care a apărut („Express” sau „Paris Match”), această reflecție: „*La seule et vraie grande question: comment rendre le christianisme crédible à nos contemporains*”. Un sfert de secol mai târziu, în 2003, avea să apară la Paris cartea uneia dintre cele mai lucide și profunde conștiințe contemporane, marele istoric Jean Delumeau, carte intitulată *Guetter l'aurore. Un christianisme pour demain*, tradusă și publicată în 2006 și în limba română, cu titlul *În așteptarea zorilor. Un creștinism pentru mâine**. Este una din cele mai importante încercări de a da un răspuns la „marea chestiune” enunțată în 1977!

Acestei căutări a unui Creștinism „credibil pentru contemporanii noștri” i se contrapune, cu o forță de șoc și o varietate de mijloace imposibil de ignorat sau de subestimat, o adversitate venită din direcții diferite, dar având aceeași țintă: depozedarea credincioșilor lui Hristos de tăria convingerilor lor, destrămarea lor sufletească, în vreme ce alte religii își proclamă cu orgoliu o superioritate de care credincioșii lor nu se îndoiesc o clipă.

Într-unul din textele sale postate mai întâi pe blog și reunite într-un volum apărut recent și în versiune românească, scriitorul portughez José Saramago, care și-a făcut din militantismul ateu și anticreștin o veritabilă identitate, scria:

„Dacă i-aș spune unui creștin sau unui musulman că în univers există mai mult de 400.000 de milioane de galaxii și că fiecare dintre ele are mai mult de 400.000 de milioane de stele și că Dumnezeu, fie el Alah sau celălalt, *n-ar fi putut să facă asta* sau, mai bine zis, *n-ar fi avut niciun motiv să o facă* [sub. J. S.], mi-ar răspunde indignați că pentru Dumnezeu, fie el Alah sau celălalt, nimic nu e imposibil. **Mai puțin, aș spune eu, să împace Islamul și Creștinismul și, odată cu asta, să concilieze cea mai deplorabilă dintre speciile animale care se spune că s-a născut din voința sa (și după asemănarea sa), mai exact specia umană.** [s.n.]

Nu există nici dragoste, nici dreptate în universul fizic. Cu atât mai puțin cruzime. Nicio putere nu stăpânește peste cele 400.000 de milioane de galaxii și peste cele 400.000 de milioane de stele existente în fiecare dintre ele. Nimeni nu face ca soarele să răsară în fiecare zi și luna în fiecare noapte, chiar dacă nu se vede pe cer. Puși aici fără să știm de ce, nici pentru ce, a trebuit să inventăm totul. L-am inventat și pe Dumnezeu, dar el nu ne-a ieșit din cap, a rămas acolo înăuntru ca un factor al vieții câteodată, ca instrument al morții aproape întotdeauna” (p. 80).

* Traducere de Giuliano Șfichi, Editura Polirom.

Dar pentru fiecare om care vine pe lume, de la o vreme numai dacă scapă de cuțitul obstetricienilor ajunși la noi (și nu numai la noi) să depășească în victime războaiele, molimele și accidentele și să fie instrumentele tragice ale exterminării neamului românesc, nu câte sute de mii de stele ori galaxii pot fi în univers este problema problemelor, ci dacă drumul său de la leagăn la mormânt, numit **viață**, i se va duce într-o lume a lui Dumnezeu, sau într-una devenită „anticamera infernului” (după cuvintele acelui locuitor al Islandei pe care l-am mai citat) chiar și pentru cei care nu mai cred în infernul de după moarte.

La această problemă, în termenii căreia se pune astăzi ceea ce numim **soteriologia**, nicio altă religie nu deține vreo soluție, în afară de religia care a făcut din sufletul fiecărui om o valoare mai mare decât pământul întreg și din comportamentul față de aproapele, criteriul suprem al judecății finale.

„Credibilitatea Creștinismului” își are izvorul în experiența directă a celor care, în cuprinsul lui, reușesc să găsească legătura cu ceea ce dă existenței noastre un rost, capacitatea de a rodi și puterea de a trece nedoborâți prin încercările la care suntem supuși. Ea se întemeiază pe **trăirea** prezenței divine, precum țăranul român din versurile lui Tudor Arghezi: *E o tăcere de-nceput de leat // Tu nu-ți întorci privirile-napoi // Căci Dumnezeu, pășind apropiat // Îi vezi lăsată umbra printre boi.*

În câți și în cât a mai rămas din acest țăran, Dumnezeu este la fel de prezent. Îi însoțește de-a lungul vieții de aici și-i așteaptă în pragul celei de dincolo, așa cum ne-a făcut să-L trăim și să-L vedem țăranul devenit întâistătătorul Bisericii noastre și autorul *Cărții românești de învățătură* acum 370 de ani, și cei mai mulți dintre marii noștri ierarhi și cărturari din trecut și de azi, precum și propovăduitorii eroici ai dreptei credințe de pe tot cuprinsul țării.

„Credibilitatea Creștinismului” o dau zecile, sutele, zecile de mii și milioanele de milioane de minuni ce li s-au întâmplat și li se întâmplă mereu celor care se apropie de Hristos și de Sfinții Săi cu credința femeii sau a sutașului, și cărora El le spune că pentru această credință s-au învrednicit de ajutorul lui Dumnezeu, care n-a încetat odată cu Înălțarea Sa la cer.

Geniul religios al Sfântului Ierarh Varlaam a constatat în găsirea, încă de atunci, a unui „Creștinism credibil” pentru toate vremurile, a cărui sperată apariție noi nu avem nevoie să o „pândim” și nici să-i așteptăm zorile, întrucât îl avem și trăim în el de când ne știm. Adică un Creștinism al **vieții**, „pentru ca lumea viață să aibă și mai multă să aibă”. **Este acel Creștinism de care lumea are nevoie pentru a se mântui de iadul de aici, înainte de cel din lumea cealaltă.**

Cât de „actuală” este această carte de acum 370 de ani ne dăm seama și dacă citim cele scrise de Frédéric Lenoir în 2010: *„Le christianisme n'est pas*

*la religion d'un livre, mais une religion de la personne. Pour les musulmans, le Coran est la parole même de Dieu. Pour les Juifs la Loi (la Torah) est presque encore plus sacrée, car elle est la manifestation – le terme même d'incarnation est parfois utilisé – de la parole divine. Pour les chrétiens, Dieu se manifeste non pas à travers un texte, mais à travers une personne: Jesus. Et, par sa vie, ses paroles et sa présence toujours actuelle, cette personne exprime la parole divine. Le christianisme est donc une religion de la personne et de la présence.”**

Ceea ce trage linia despărțitoare cea mai apăsătoare între *Cartea românească de învățătură* și izvoarele sale principale este tocmai modul cum în ea cuvântul, rostirea autorului, retorica, sunt transformate în **prezența lui Iisus**, cu viața, cu faptele, cu cuvintele Sale. Cum El este adus și sădit în suflete, pentru ca acolo să lumineze și să hrănească și să facă a rodi viața din cei ce-L primesc în ființa lor. Dar este și ceea ce ne arată lectura ultimei apariții dintr-un Occident care-și recunoaște și prin această carte a unui prestigios conducător (din 2004) al magazinului „Le Monde des religions”, impasul în care se află în raport cu Iisus, precum și tot mai dificila înțelegere și trăire a misterului Sfintei Treimi. *Cartea românească de învățătură* este una în care Sfânta Treime face ca existența noastră pe pământ să fie „existentă” mai ales prin lucrarea celei de a treia persoane, pogorâtă la Rusalii; să fie cu adevărat **viață**, așa cum a spus Mântuitorul că este rostul venirii Sale în lume.

Sfântul Ierarh Varlaam a răspuns astfel, cu secole în urmă, în numele și din cuprinsul universului suflesc al poporului român, lui Friedrich Nietzsche, care în al său faimos manuscris publicat postum, intitulat *Der Antichrist: Versuch einer kritik des Christentums* [Antichristul, încercare a unei critici a Creștinismului] ni se arată precursorul „cristofobiei” ce a cuprins astăzi o lume căreia i-a fost primul profet al decadentei.

Principalul reproș făcut de filosoful german Creștinismului este tocmai acela de a fi o religie împotriva vieții; o religie care subminează și neagă existența noastră terestră și toate valorile care o potențează și care-l ridică pe om deasupra necuvântătoarelor în maniera de a străbate drumul de la naștere la extincție.

Există însă în această mărturie a unei minți ajunse la capătul zbuciumului ei tragic și o afirmație care se potrivește genial (căci este totuși ieșită din pana lui Nietzsche) Creștinismului din *Cartea românească de învățătură* și din perechea

* „Creștinismul nu este religia unei cărți, ci religia persoanei. Pentru musulmani, Coranul este vorba însăși a lui Dumnezeu. Pentru evrei Legea (Tora) este aproape încă și mai sacră, fiindcă este manifestarea – însuși termenul *întrupare* este uneori folosit – vorbirii divine. Pentru creștini, Dumnezeu se manifestă nu printr-un text, ci printr-o persoană: Iisus. Și prin viața Sa, prin cuvintele Sale și prin prezența Lui mereu actuală, această persoană exprimă vorbirea divină. Creștinismul este deci o religie a persoanei și a prezenței.” (Frédéric Lenoir, *Comment Jésus est devenu Dieu*, Paris, Fayard, 2012, Livre de Roche, Epilogue, p. 339-340.)

ei cu un secol și jumătate anterioară: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*: „Un popor care mai are încă credința în sine însuși posedă de asemenea și un Dumnezeu care-i este propriu. El venerează în acest Dumnezeu condițiile ce-l fac victorios, virtuțile sale.”*

* * *

Odată cu criza ce s-a instalat și dă semne că nu va mai lăsa curând (de o va mai lăsa vreodată) o lume pe care de mult mințile lucide o văd gonind spre prăpastie, problema de viață și de moarte pentru om a devenit în ce măsură mai poate să-și găsească în el resursele de a-i face față, așa cum a reușit să pună capăt coșmarurilor veacului abia încheiat, între care bolșevismul și nazismul dețin primele locuri (dar nu singurele!), deși au dispărut din istorie în ordinea inversă celei în care au apărut. Dar pentru asta este nevoie de o „restaurare a omului” în altă ipostază decât aceea de „cea mai deplorabilă dintre speciile animale”. Și singura religie care l-a dat pe Cel a cărui întrupare a însemnat tocmai „restaurarea omului” (în viziunea părintelui Dumitru Stăniloae, caracterizat de către cel mai strălucit și mai mare dintre discipolii și fiii săi duhovnicești „*Părinte al Bisericii în secolul al XX-lea*”, iar prin cuvintele „*Sfântul Dumitru Teologul*”, rostite la Cernica la căpătâiul celui plecat la Domnul, așezat ca al patrulea cu acest supranume, lângă Sfinții Ioan Evanghelistul, Grigorie de Nazianz și Simeon Noul Teolog)** este religia creștină.

Aceasta înseamnă că, de aici înainte, orice încercare de-a ocoli și umili Creștinismul, de a-l oculta sau de a încerca să-l scoți din mințile și sufletele credincioșilor săi, echivalează cu încă un pas către catastrofa universală ce a-nceput deja să apară la orizont.

În aceste condiții, publicarea *Cărții românești de învățătură* înseamnă înarmarea noastră morală pentru a face față unui război pe două fronturi: al crizei universale revărsate și peste noi și al situației dramatice, iar pentru tot mai mulți aducătoare de disperare, în care am fost și suntem împinși fără răgaz și cruțare, spre dispariția ca neam al lui Hristos.

A vedea în români un popor capabil să se ridice din nou pentru a face față unor situații-limită, iar acum celei mai grele încercări la care l-a supus

* Nietzsche, *Antichristul*. Trad. George B. Rareș, București, 1929, reeditat de editura ETA, Cluj, 1991, p. 17. „Ein Volk, das noch an sich selbst glaubt, hat auch noch seinen eignen Gott. In ihm verehrt es die Bedingungen, durch die es obenauf ist, seine Tugenden, – es projiziert seine Lust an sich, sein Machtgefühl in ein Wesen, dem man dafür danken kann.” *Der Antichrist: Versuch einer kritik des Christentums*. Herausgegeben von Dr. Wilhelm Matthiessen, Nordland Verlag, Berlin. Fără an, dar prefața este datată „Godesberg, im ersten Monat des Siegesjahres 1941”.

** Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Dăruire și dănuire. Raze și chipuri de lumină din istoria și spiritualitatea românilor*, Ediția a doua, revăzută și completată, Iași, Trinitas, 2005, p. 166.

vreodată istoria, și a te strădui pentru ca această ridicare să se înlăptuiască, nu este însă o amăgire, din moment ce toată istoria noastră stă mărturie de câte ori am dovedit că putem răzbi din valurile care pe alții i-au culcat la pământ. Dar în momentul de față, afirmarea noastră fermă ca un popor pentru care Creștinismul și Biserica Ortodoxă Română – maica spirituală a neamului românesc, așa cum a numit-o Mihail Eminescu – sunt cheazăia dănuirii și mântuirii „din valul ce ne bântuie”, reprezintă stavila cea mai puternică în calea a ceea ce s-a hotărât și se încearcă a se face cu noi, și ceea ce explică împotrivirea la înălțarea unei simbolice *Catedrale a Mântuirii Neamului*. Dar care, înălțându-se împotriva noilor adversități ale istoriei, este chiar prin acest fapt gestul încărcat cu profeția biruinței și asupra acestor adversități.

Imperativului supraviețuirii și renașterii noastre ca neam al lui Hristos înțelege să-i slujească și lucrarea de față, menită a însoți de acum înainte cea mai mare carte creștină scrisă vreodată în limba românească.

Am reușit, cu ajutorul Sfântului Autor din Ceruri și cu sprijinul moral și material al celor ale căror nume le-am scris cu adâncă recunoștință în fruntea ei, să duc la capăt ceea ce știința românească n-a reușit să facă într-un secol. Iar râvna deosebit de competentă și închinată aceleiași cauze a doamnei Stela Toma a făcut cu puțință ca de acum înainte Sfântul Ierarh Varlaam să ne fie alături nu doar prin rugăciunile pentru noi adresate Domnului din Ceruri, ci și prin cuvântul său, care va putea să ajungă din nou la toți cei dornici să soarbă dintr-însul apa vie cu care s-au adăpat secole în șir strămoșii noștri. Doamna Stela Toma și-a asumat în plus și sarcina celui mai competent redactor de carte la care ar fi putut spera autorul ei.

Dar dacă însăși opera Sfântului Ierarh Varlaam a dobândit din nou înfățișarea unei realizări tipografice amintind-o pe cea domnească de odinioară, aceasta se datorește Societății Astra Asigurări-Reasigurări, Unirii Shopping Center, condusă de Doamna Director General Carmen Adamescu, precum și tuturor celor ce lucrează în tipografia „Semne” sub conducerea domnului director Ștefan Dulu.

La sfârșit, dar nu în ultimul rând, țin să-mi exprim recunoștința pentru tot ceea ce datorez distinsei specialiste în literatură română veche, doamna Daniela Poenaru, care a cules, recules, corectat și recorectat cu competență și cu un adevărat stoicism, nutrit de pasiunea noastră comună pentru vechea cultură românească, toate aceste pagini, precum și domnului Cezar-Octavian Diță, căruia atât ediția cărții Sfântului Ierarh Varlaam cât și cartea aceasta îi datorează modul în care se înfățișează cititorilor.

Pentru capitolele despre Ilie Miniati și Nichifor Teotoke, contribuția dom-

nului **Mihai Țipău**, eminent neoeleenist, echivalează cu o reală colaborare, drept pentru care-i exprim și pe această cale deplina mea gratitudine. Sunt de asemenea dator cu aceeași recunoștință doamnei **Manuela Anton** de la Chișinău, cercetătoare la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” din București, de ale cărei temeinice cunoștințe de slavonă (azi din ce în ce mai rare la noi) și de a cărei desăvârșită rusă am putut beneficia în cel mai norocos grad. I se datorește și traducerea mai multor pagini slavone, fapt menționat de fiecare dată la locurile respective. Domnul **Tudor Dinu** a acceptat să traducă pentru prima oară în limba română, de pe original, elogiul Sfintei Cruci de Alexandru Monahul și o parte din textul ce-l precede. Fie ca Sfânta Cruce să-l ajute mereu pe un drum strălucit în cultura română și nu numai.

Fiind vorba de cea mai importantă realizare a Editurii Roza Vânturilor din cei 23 de ani de existență, țin să-i amintesc aici, exprimându-le afecțiunea și recunoștința mea, pe cei ce au stăruit să creadă în steaua acestei edituri chiar și în ceasurile de cumpănă, nu puține, și care, în consecință, au dreptul să se considere părtași la această reușită: domnilor **Costache Iacob**, **Ion Vasilian** și **Petre Stan**.

Soției mele, **Ileana Mihăilă**, i se datorează numeroase sugestii de care m-am folosit în paginile cărții, și acea prezență în viața mea fără de care n-aș fi putut-o cuteza și înfăptui niciodată. Alături mi-a fost și fiul meu adoptiv, **Mihail-George Hâncu**, printr-o colaborare efectivă de zi cu zi, de-a lungul celor doi ani și jumătate cât a durat elaborarea cărții.

În urmă cu 69 de ani, în alt ceas de cumpănă și de pe o parte a țării smulsă prin voința „behemoților” (cum îi numea cu un termen biblic Nicolae Iorga pe cei ce păreau ajunși atunci să hotărască soarta lumii, dar care au fost înghițiți între timp cu toții de neant), pornea cel mai minunat monument tipografic înălțat cărții vlădiciei Varlaam, după cel ieșit în 1643 din teascurile tipografiei ieșene. În prefața lui, episcopul Nicolae Colan al Clujului, viitorul mitropolit al Ardealului reîntregit, scria cuvintele cu care doresc să închei:

„Nu cunosc carte – afară de Sfânta Scriptură – care să fi dus în casa duhovnicească a Românilor mai multă lumină decât Cazania mitropolitului Varlaam, trimisă la propovedanie în anul Domnului 1643”.

Fie ca, împreună cu ea, și lucrarea ce o însoțește să ducă în sufletele celor de azi lumină și tărie! Spre a face din toți cei în viață, de la cei mai tineri la cei mai bătrâni, urmașii vrednici ai celor care ne-au arătat timp de aproape două milenii că nimeni pe lume nu poate nimici un neam care izbutește să-și păstreze credința în Dumnezeu și în el însuși.

Dan ZAMFIRESCU

INDICE DE NUME*

A

- Abrudan, Petru II, 187
 Adamescu, Carmen II, 275
 Adamescu, Dan Grigore, XII, 722
 Aetius, Prezviter II 218, 219
 Agapetus, Ioan IX, patriarh 11, 469
 Agârbiceanu, Ion II 87
 Aghioritul, Sf. Nicodim 509, II 199, 200
 Ahav, rege biblic 516
 Aldo [Manzio], tipograf venețian 177
 Alecsandri Vasile II 86
 Maica Alexandra, principesa Ileana a României II 114, 115
 Alexandra, soția martiră a lui Dioclețian 172
 Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria-Matilda II 101, 195
 Alexandrescu, Radu, traduc. II 58
 Alexandru cel Mare 784
 Alexandru Vodă, „Păucenia” lui ~ 36-41
 Alexandru cel Bun XII, 379, 509, 510, 521, 523, 525; II 3, 22, 33, 80, 103, 185-186, 191, 197, 204, 212, 213, 218, 227
 Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei 32, 36
 Alexandru, Ioan, poet IX, 364, 449, 798; II 1
 Alexandru Iliș II 96
 Alexandru monahul II 32, 36, 55, 57, 58, 59, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 95, 218, 276
 Alexandru al lui Constantin, mare spătar 237, 316
 Alexei, arhim., reprezentantul mănăstirii Sf. Daniil din Moscova 159
 Alexie, omul lui Dumnezeu, sfânt pe una din icoanele lui Neagoe de la Argeș II 108
 Alexios I Comnen, împ. bizantin 267, 316
 Allatius, Leon 310; II 67
 Alpatov, Mihail II 109
 Amadou, Robert II 239
 Amann, É. 83
 Ambrozie, arhiep. Moscovei 158
 Amfilohie, episc. Iconiului 526, 527
 Ana, prorocița de la templul din Ierusalim II 162-163
 Ana, a doua soție a lui Alexandru cel Bun II 185
 Anania, ieromonah, copist 523
 Anania, Valeriu, mitr. Bartolomeu 743, 798; II 1
 Andreas 242
 Andrei, Sfântul, fratele Sfântului Petru 700, 704, II 253, 261
 Andrei Andreicuț, mitropolitul Clujului 434
 Andrei, diac, copist bulgar II 23, 36
 Andrei Criterul Ierusalimiteanul II 34, 35
 Andreievici, Samuel (Silvestru Morariu), mitropolitul Bucovinei 260, II 230
 Andreola Francisc, tipograf 101
 Anghel, Alexandru, traduc. II 257
 Anghel, Atanasie, mitr. Ardealului 428, 429, 431
 Anghelopulos, I., tipograf grec 197
 Anghelov, St. Boniu, II 34, 219
 Anghelu, A. 253, 254
 Anthemios, patr. Ierusalimului 219, 340, 344
 Anthimos, patr. Antiohiei 219, 340, 344

* Comentariul la *Praznicele lunilor preste an* începând cu o nouă numerotare (de la 1-276), trimiterile din Indicele nostru marchează acest lucru înscrind cifra după: II.

- Antim al doilea, mitropolit al Țării Românești II 83
 Antim, patr. ecumenic 85
 Antim de Gaza, ilustrator 200, 205, 238, 247, 277, 350
 Antim al Mitilenei 298
 Antiochus le Stratege II 72
 Antipater al Bostrei II 218-226
 Antohi, Mona, traduc. 258
 Antohi, Sorin 258
 Anton, Monica IX
 Anton, Manuela, traduc. 704, 711, 729, 764, 768, 790; II 51, 227, 276
 Antonesei, Liviu, 668, 694
 Antoniadis, I., edit. 329
 Antoniadis Elisabeta 71, 73
 Antonie, sfânt de la Pecersca din Kiev 397, 398, 399, 400
 Antonie, arhiep. Astrahanului 179
 Antonie, mitr. Ardealului (vezi Plămădeală)
 Antonie, biograful Sfântului Simeon Stâlpnicul II 22
 Apolinarios 317
 Apollonios, matematician 348
 Aposteanu, Vasile, preot din Bălțișoara 424
 Aramă, Dalila Lucia 523; II 92
 Areopagitul, Sf. Dionisie (numit și Pseudo-areopagitul), teolog 8, 26; II 15, 114, 116, 118
 Arethas 242
 Arghezi, Tudor 451, 481, 618, 636, 649, 746; II 87, 272
 Arhimede 348
 Aristeos, ist. 196
 Aristotel 184, 281, 348
 Aristovulos 196
 Arsakis, Apostolos 211
 Asopios, Constantinos 211
 Atanasie, ieromonah ot Agapia, traduc. II 85
 Atanasie cel Mare, patr. Alexandriei II 218, 219
 Atanasie Sinaitul, Sfântul 484
 Atanasie din Antiohia 385
 Atanasie, episc. Râmnicului 424
 Atanasie Anghel, mitr. Ardealului 385-389, 393, 409, 428, 429, 431
 Averroes 348
 Avicena 348
 Azarie, cronicarul lui Petru Șchiopul 36
- B**
- Baiazid I, sultanul II 93
 Bakalova, Elka II 204
 Balaban, Ghedeon, episcopul Lvovului, 4
 Balanos, matematician 346
 Balaur, Dimitrie, pr., edit. II 2
 Balmuș, Pavel 32, 56, 158; II 10
 Baltag, Cezar, trad. II 256
 Baltă, C. Tatai ~ 432
 Banfi, G., guvernator 385, 428
 Bantăș-Kamenski, N.N. 154, 158, 165, 166-167, 184, 193, 254, 280, 281, 282, 310
 Baraba 538
 Baranyi, Paul 392
 Barbovski, Teodosie, mitr. Moldovei 378
 Barițiu, George 707
 Basacosta, Avram, negustor, episcop școlar 297
 Băthory, Gabriel 380
 Bădiliță, Cristian 513, 660, 692, 750; II 256
 Bălan, Ioanichie, arhim. 549; II 18, 100, 203, 215, 243
 Bălcescu, Nicolae 34, 51, 113
 Bărnuțiu, Simion 707
 Băcikov, A.F., bibliograf rus 151, 162; II 58
 Bârsănescu, Ștefan 275, 279
 Beck, Hans Georg 10; II 66, 67
 Béguin, Albert 695
 Begunov, Iuri Konstantinovici 524, 525; II 181, 200, 201, 207-212
 Beketov, P.P. 269
 Beldiman, Nicușor, pr. dr. 389, 707
 Beleuță, I.I., traduc. 161
 Benedict al XVI-lea papa (Joseph Ratzinger) 530, 639; II 257
 Benedict, mitr. Naupliei 167, 298
 Benoit, Michel II 234
 Berânda, Pamvo, lexicograf ucrainean de origine românească 56
 Berdiaev, Nicolae 152
 Bernard de Clairvaux II 239
 Bernard, B. ~ de Montfaucon II 35
 Berta, Fr. 15

- Bertea, Constantin II 119
 Bezborodko, A.A., diplomat și om de stat rus, consilier la Afacerile Externe 179
 Bianu, Ioan 163, 168, 370, 372, 385, 390, 391, 519; II 85, 187
 Biliarski, Ivan II 105
 Bilistein, Charles-Léopold de 155, 285
 Binder, Paul 432
 Bisiaux, Marcel 725; II 119
 Blaga, Dorli 590
 Blaga Lucian 394, 590, 733, 758
 Bloy, Leon 539, 668, 692, 694, 695
 Bodogae, Teodor 151
 Bogdan, Ioan 665; II 85, 91
 Bogdan, Manolachi, paharnic, episcop școlar 297
 Bonhoeffer, Dietrich, teolog II 270
 Borodine, Myrrha Lot ~ II 234
 Bortoli, Antonio, edit. it. 86, 89, 91, 97, 98, 99, 100, 118, 120
 Bossuet, Jacques Bénigne 136, 138, 194
 Bourdaloue, Louis 138, 351
 Braicu, Doina 432
 Brancovici, Gheorghe 56
 Braniște, Ecaterina II 2, 114
 Braniște, Ene II 2, 114
 Bratu, popa ~ 379
 Brătianu, Gh. I. 427, 607
 Brătianu, Ion C. II 86
 Brătianu, Ion I.C. II 86
 Brâncoveanu, Constantin 7, 128, 150, 378, 379, 381, 382, 385, 387, 392, 393, 428, 429, 431; II 85
 Bréhier, Émile 244
 Breitkopf, editor în Lipsca 180, 304, 313, 319
 Brokini, Laurențiu 153, 158, 205, 228, 231, 233, 264, 265, 267, 268, 277, 278, 286, 287, 304, 307
 Brown, Lester R. 786
 Bruess, L. Gregory 155, 179, 287, 324, 325, 332, 334
 Brukenthal, Samuil 428
 Budha 784
 Bujoreanu, M. Ioan 376
 Bukov, generalul, demolatorul mănăstirilor transilvane 319

- Bulacu, Mihai VI
 Bunea, Victor 422
 Buzăși, Ion IX
 Byck, Jacques VII, 34, 39, 59, 77, 79, 356, 369; II 2, 208, 263, 264

C

- Cabasila, Nicolae, mistic bizantin sec. XIV 467
 Caesar, Caius Iulius 784
 Caleca (scris și Kaleca), Ioan XIV ~ patr. 7, 11, 28, 466, 467, 468, 469
 I.P.S. Calinic, Arhiepiscopul Argeșului și Muscelului 146, 463, 491; II 94
 Calinic III, patriarh, traduc. și prelucr. al *Muceniei Sfântului Ioan cel Nou* II 199
 Calist I, patriarh ecumenic (scris și Callist) IX, 3, 4-11, 15, 16, 18, 25, 26, 31, 38, 47, 49, 53, 56, 79, 363, 364, 367, 434, 488, 492, 511, 513; II 21
 Callimachi, Gavril, mitropolit, 299
 Callimachi, Grigore, domn 274, 298, 321
 Callimachi, Marghioala, soția lui Grigore Sturdza, mama domnului Mihai Sturdza 278
 Camariano, Nestor, 100
 Camariano-Cioran, Ariadna, edit., traduc. 162, 185, 275, 301
 Candrea, I.A. VII
 Canta, Ioan, cronicar 294 - 295
 Cantacuzino, stolnicul Constantin ~ 88, 118, 394
 Cantacuzino, Ioniță, hatmanul, episcop școlar 297
 Cantacuzino, Iordache, fratele domnului Șerban Cantacuzino, cel ce a îngrijit *Evangelia* din 1682 II 216
 Cantacuzino, Șerban, domn 378, 379, 523; II 217
 Cantacuzino, Ștefan, domn 385
 Cantemir, Constantin II 189, 193
 Cantemir, Dimitrie 85, 86, 96, 105, 106, 107, 127, 130, 131, 132, 137, 139, 176, 206 362, 363, 379, 394, 607; II 101
 Caproșu, Ioan, 276
 Carabă, Vasile Adrian, traduc. 266

Caracostea, D. 34
 Caragea, Mioara, traduc. 690
 Caragiale, I. L. 34, 636, 649, 746
 Caratașu, Mihail II 196
 Cardaș, Gh. II 179, 236
 Cariofil, Ioan, logofăt 421, 422
 Carnandet, Ioan, edit. II 231
 Carp, Gabriela, edit. 499
 Cartanos, Ioanichie 442
 Cartoian, Nicolae VIII, 48, 54, 366, 368, 370, 392, 449; II 18
 Cassian, Sf. Ioan ~ părinte bisericesc stră-român sec. IV 699; II 259
 I.P.S. Casian, Arhiepiscopul Dunării de Jos XIII, 461
 Cavallera, Ferdinandus 82, 527
 Cazacu, Boris IX
 Cazacu, Matei II 204, 208 - 211
 Căciulă, Olimp, traduc. 301
 Călinescu, G. IX, 128, 273, 276, 362; II 1
 Câmpan, Florica 154, 266
 Câmpeanu, Cornel, edit. 1
 Câmpeanu, Cristian II 261
 Căndea, Ionel, istoric și edit. II 205
 Căndea, Virgil 87, 88, 161, 302; II 101, 194
 Cârnu, Isar VIII
 Ceccelli, C. II 72
 Cepiga, I.P., editor 400
 Cernovodeanu, Paul 107, 285, 290; II 205
 Cetfericov, Seghie, biogr. 326
 Charles H. Robert II 256
 Chassiotis, G. 229
 Chesarie, episcop al Buzăului 416, 418, 420
 Chesarie al Râmnicului, episc. 363; II 75, 98, 250
 Chiriac de la Putna, copist 522
 Chiriac Moldoveanu, tipograf 389
 Chiricescu, Const., pr. dr.m edit. 423, 424
 Chirițescu, Florin, traduc. II 242
 Chițulescu, Policarp, arhim., directorul Bibliotecii Sfântului Sinod și autor 233, 510
 Cicanci, Olga 152, 154, 290
 Cicero, Marcus Tullius 283
 Cinca, Sylvia, edit. 499
 Ciobanu, Ștefan, ist. lit. 4-6, 7, 56, 365, 366, 367-368, 370, 381, 392, 395, 396, 398, 401, 402, 403, 404, 406, 409, 410, 431, 434, 435, 436, 492, 495, 508, 513; II 109
 Cioculescu, Șerban, acad. XIV
 Ciocioi, Gheorghiță II 103
 Cioran, Emil 258, 452, 499, 636
 Ciorănescu, Al, 285
 Cipariu, Timotei 357, 358, 360, 361, 366, 383, 384, 388, 450; II 87
 Ciurea, Alexandru I., pr. prof., istoric al Bisericii Ortodoxe Române 136, 138, 142, 276
 Clement, episcopul Romei ~ 413, 415, 424
 Clemente, Joseph Guillaume, autorul cărții împotriva lui Voltaire 271, 335, 336
 Cleopa, Ilie, arhim. II 243, 246
 Climent episcop al Râmnicului 413; II 74, 251
 Closiu, Gheorghe, tipograf 420
 Codreanu, Ionuț, coeditor al volumelor de predici contemporane II 244
 Codrescu, Theodor 276, 278
 Colan, Nicolae, mitr. V, VII: II 87, 276
 Combefis, François, edit. de texte bizantine 310
 Comnen Theodor, împ. bizantin II 82
 Comnen, Dionisie, patriarhul Constantinopolului, 84
 Comnena, Anna 316
 Comșa, Gheorghe Grigorie, episcop al Aradului 129, 353, 389-392, 395, 401, 409, 411, 413, 414, 415, 417, 418, 420, 422
 Constantin, tipograf 413
 Constantin cel Mare, Sfântul 28, 111, 130, 351, 417, 418, 421, 424, 521, 546, 606-615, 653; II 28-79, 84, 85, 94, 95, 260
 Constantin, Duca, domn 86
 Constantin „Economus”, predicator și exeget al Scripturii 196-197, 256
 Constantin, Ioana, traduc. 592
 Constantin (vezi Mavrocordat)
 Constantin Porfirogenetul, împărat bizantin 316
 Constantinescu, Nicolae, traduc. II 234
 Constantinescu, Radu 524, 525, 528; II 209
 Copernic 247
 Coresi 7, 13-25, 28, 29, 30, 36, 40, 47, 52, 259, 358, 367, 368, 370, 375, 379, 390, 408,

411, 428, 434, 435-439, 450, 452, 455, 458, 459, 461, 463-469, 478, 480, 484, 491, 493, 496, 497, 500, 507, 511, 513, 518, 519, 575, 585, 600, 635, 636, 643, 649, 654, 761, 763, 789, 801; II 3, 5-16, 21, 22, 24, 30, 115, 121, 122, 126, 136, 216, 217-241.
 Coresi, Șerban 375
 Corlăteanu, Nicolae, filolog, academician din Republica Moldova, coautorul *Dictionarului rus-român* 711
 Cosma, episcopul Dunării de Jos 425
 Cosma, Constanța II 204
 Costa de Beauregard, M.A., preot ortodox francez 605
 Costa Papa Filu, negustor, episcop școlar 297
 Costachi, Veniamin, mitropolitul Moldovei, primul biograf (hagiograf) în limba română al lui Nichifor Teotoke 2, 82, 89, 91, 106, 108, 112-116, 119, 122, 130, 134, 160, 162, 163, 165, 168-173, 174, 175, 181, 184, 227, 273, 274, 275, 319, 395, 548, 549, 574
 Costea, Pimen, arhim. 129, 520, 521
 Costin, Miron X, XIV, 34, 362, 379, 451, 607, 690, 754; II 179, 181
 Costin, Nicolae 379; II 179, 184, 193, 195
 Coulumbis, Evangelos Th. 81, 85, 86
 Couyblare, F. C. II 72
 Crăciun, Dan, traduc. 786
 Crăciun, I. II 180
 Creangă, Ion X, 34, 63, 451, 491, 746; II 24, 113, 220
 Cremene, Mioara II 239-240
 Crețu, Grigore II 179
 Crimca, Anastasie, mitr. 377, 378, 379, 510, 523; II 188
 Crimca, Cristina 523
 Crimca, Ioan 523
 Cristea Avram, edit. II 136
 Cristea, Miron, patriarh 394, 425
 Croitoru, Ion I. 233; II 260
 Cserei, Mihail, cronicar 428, 431
 Curopalatis 316
 Cuza, Alexandru Ioan 365; II 86

D

Dabija Vodă II 96
 Dagmar, Maria Anca, edit. 57
 Damaschin, episcop al Buzăului și Râmnicului II 74
 Damaschin, Sf. Ioan 355, 525, 528; II 7, 15, 19
 Damaschinul Kicevski sau Krniniski 443; II 155
 Damaschin Studitul X, 1, 2, 31, 33, 39, 48, 49, 50, 52-81, 89, 112, 194, 359, 360, 395, 396, 408, 424, 436-448, 450-460, 463, 464, 470-474, 478, 481-484, 485-492, 495, 498, 499, 500-508, 511, 512, 514-518, 519, 531, 533, 547, 549, 562, 563-571, 572-779, 580, 581, 584, 588-590, 593, 596, 597-599, 600, 607-617, 619, 625, 626, 630-634, 695, 705, 746, 759, 772, 788; II 3, 12, 15, 20, 24, 25, 29, 30, 32, 38, 64, 89, 95, 113, 115, 117-118, 121, 122, 123, 126, 127, 129, 130, 135, 136, 138-140, 148-152, 157, 162, 164-172, 177, 216, 217, 220, 223, 228, 235, 237, 241
 Damaschinul Tihonravov II 23
 Damaschinul Trojanski II 23
 Damodos, Vikentios, filosof 247
 Dan, Dimitrie ist. II 187, 189, 213
 Dancev, Gheorghe II 92
 Daniel, profetul II 221
 P.F. Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române XIII, 161, 357, 509, 525, 546; II 19, 85, 244, 274
 Danielou, Jean II 234
 Daniil, cneaz și sfânt († 1303), care este și hramul mănăstirii din Moscova al cărei stareț a fost Nichifor Teotoke
 Dante Alighieri 561
 Daphnopata, Theodor, biogr. II 176, 177
 Daponte, Constantin (numit și Scopelitul și Chesarie) 164, 177, 331
 Dascălul, Simion II 179, 206
 Davidov, Anghel II 178, 200, 201
 Dăianu, Elie, edit. protopop 129, 574
 Dăianu, Gheorghe, protopop 431
 Delavrancea, Barbu Ștefănescu 707
 Delehay, Hippolyte II 20, 21, 104, 112
 Delidimos, Irineu, arhim. 70, 71, 72, 73

Delumneau, Jean, ist. 717, 718, 789; II 271
 Demciuc, Vasile M. II 203, 204, 208, 214
 Demian, A. XIV
 Demina, Evghenia I. 443; II 23
 Demostene 306
 Densușianu, Aron 259, 358, 360, 384
 Densusianu, Ovid 361, 362, 384
 Derville, A. 82
 Desartovici, L.S., edit. II 203
 Descartes, René 247, 248
 Diaconu, Luca, arhim. II 81
 Didot Firmin, tip. fr. 177
 Dimaras, C. Th., ist. lit. gr. 75, 88, 89, 105, 133, 180, 244, 353
 Dimisianu, Georgeta, editor 161
 Dimitrakopulos, Andronikos K., arhim., edit. 209, 210, 211, 234
 Dimitrie, Sfântul, izvorătorul de mir VI, 58, 59, 62, 70, 74, 75, 78, 352, 400, 448, 546; II 2, 4, 7, 12, 27, 28, 94, 105-113
 Dimitrie, Sfântul, mitropolitul Rostovului 80, 395, 548, 549; II 18, 56, 71, 78, 79, 97, 98, 99, 100, 247, 248, 249
 Dimitrie Basarabov, Sfântul 421, 422
 Dinu, Tudor, elenist, traduc. II 48, 51, 276
 Dioclețian II 109, 173
 Diofant, matematician 348
 Dionisie al Dercului 298
 Dionisie Exiguul, Sfântul, părintele „erei creștine” 699; II 255, 259
 Dionisie al Santorinei 298
 Diță, Alexandru V., ist. II 179-192
 Diță, Cezar-Octavian IV, 275
 Djacenko, Grigori, lexicograf rus 665, 697, 709, 711, 745, 775, 787; II 41, 143, 157, 166
 Dmitrievski, Alexei Afanasievici, bizantino-log 261-264, 265, 325
 Dobrescu, Nicolae, ist. bis. 396
 Dobroiu, Eugen, traduc. II 97
 Dobroiu, Rita, traduc. II 97
 Dorotei din Mytilene, prof. de greacă 288-289
 Dositei, mitrop. Ungrovlahiei 55
 Dositei, Filitti, mitrop. 139, 152, 162
 Dositei, ierodiacon la Horezu, traduc. II 53, 85
 Dositei, patriarhul Ierusalimului 310; II 193
 Dosoftei, Sfântul, mitropolitul Moldovei XIV, 2, 55, 362, 379; II 17, 18, 28, 29, 56, 57, 73, 78, 80, 88, 95, 96, 98, 99, 113, 182, 186-191, 192, 193, 203, 204, 212, 214, 230, 249, 259
 Dostoievski, Feodor 152
 Dragomir, Silviu 3, 382
 Drakodaidis, Filip, scriitor grec 592; II 252-253
 Drăgan, Corneliu Dima 88
 Drăganu, N. 33, 39, 368
 Drăghicescu, Dimitrie 452
 Drăguț, Vasile II 55, 56, 110-111
 Dregheciu, D. 384, 432
 Drimba, Lucian, edit. 299
 Drugescu, Filip, prof. 361-362
 Du Cange Charles du Fresne, Sieur 202, 310, 316
 Dudaș, Florian 32, 33, 40-41, 384, 432
 Dujčev, Ivan, ist. bulgar II 83, 84
 Dulu, Ștefan, directorul editurii Semne 363, II, 275
 Duma, Radu, traduc. 82, 107
 Dumitrașcu, logofătul II 96
 Dumitrescu, Monica, edit. II 110
 Dumitrescu, Sorin, ist. al culturii II 110
 Dumitrovici din Popești Lupin, tipograf 367
 Dumitrovici, Tudor, tipograf 367
 Dumitru, Dima M. II 96
 Dungas, Stefanos 206
 Dură, Nicolae V. 377
 Duțu, Alexandru 415
 Dyovuniotis, K.I., teolog gr. 178, 233-243, 287

E

Eco, Umberto II 242
 Ecaterina, Sfânta 417, 418, 421, 424
 Ecaterina a II-a 176, 178, 179, 184, 217, 246, 254, 262, 300, 324, 330, 331, 333, 334; II 108
 Ecaterina, soția lui Dimitrios Evpraghiotis 188
 Eeden, Willem van 74

Efrem, patriarhul Ierusalimului 237, 311
 Efrem Sirul, Sfântul 458, 459, 526, 687, 688; II 167, 255
 Eftimie, cronicar moldovean 36, 607
 Eftimie al Târnovei, patriarh (și *Marile mine de lectură*) 52, 58, 64, 258, 510, 521, 522, 545, 547; II 23, 28, 33, 41, 42, 53, 57, 58, 59, 64 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 83, 84, 85, 86, 88-96, 103, 202, 218, 227.
 I.P.S. Eftimie, Arhiepiscopul Romanului și Bacăului II 103
 Eftimie Paramfiot, 281
 Ehrhard, Albert 9, 11-23, 26, 27, 468, 469, 470, 511, 518; II 55, 175, 247, 248.
 Eleavulkos, Teofan, 76
 Elena, Sfânta, mama Sfântului Împărat Constantin cel Mare 28, 111, 352, 417, 421, 424, 521, 546; II 40-79
 Elefterie Mihail din Larissa, 230, 231, 232, 233, 238, 240, 262, 264
 Eliade, Mircea 34, 394, 499, 606, 716; II 253, 255, 256
 Elian, Alexandru 38; II 86, 97
 Eminescu, Mihail V, XI, 3, 34, 362, 363, 435, 451, 463, 481, 636, 698, 746; II 81, 235, 237
 P.S. Emilian Lovișteanu, Episcop vicar II 251
 Emo Angelo, guvernator al Peloponezului 86, 87, 122
 Enianos, G., edit. 214
 Epifanie al Ciprului, Sf. ~ 337, 528, 547, 548, 549, 550-560, 562, 563, 565, 568, 569, 572, 573
 Erbiceanu, Constantin 86, 126-127, 130, 132, 163, 165, 177, 276, 295
 Ermogen, retor 101
 Escarpit, Robert II 118
 Eshil 231
 Euclid, matematician 347, 348
 Eudoxos, matematician 348
 Eusebiu de Cezareea, episcop, ist. al bisericii (și Eusebiu al lui Pamfil) 232, 317, 337; II 57, 58, 59-63, 66
 Eustatie Sfântul, soția Teopista și copiii lor 63, 75, 448; II 12
 Eustratie logofătul, traduc. 363, 380
 Evdokia 242

Evghenii (Bolhovitinov) 268
 Evpraghiotis Dimitrios 188
 Evvodie (?), Evodius (?) și teolog II 15
 Ezechia, rege biblic 454, 597

F

Fabrizius 101, 106, 318, 467
 Falangas, Andronikos II 104, 202, 203
 Fantaziu, arhim. Paisie 241
 Farmakidis, Theoklitos, 237
 Fatseas Grigorias, arhimandrit al Filadelfiei 300
 Fecioru, Dumitru 96, 97, 102, 105, 116, 118, 126, 133, 143-147, 158, 527, 542, 549; II 19
 Feodorov, Ioana II 101, 195
 Feodorov, Ivan, tipograf rus 29; II 21
 Feotokis, traduc. gr. 285
 Filaret, mitropolitul Țării Românești fost episcop al Râmnicului 415
 Filaret, episcop al Râmnicului 423, 425, II 75, 78, 79, 250
 Filaret (Gumilevski) 268, 272
 Filaret, Ioan, protosinghel, editor la Bacău 526
 Filaret al Moscovei, mitropolit, celebru predicator rus 128
 Filipescu, Alexandru, patron al traducerii lui Eufrosin Poteca 161
 Filitas, Hritoforos, ist. lit. gr. 72, 205, 231, 233, 239
 Filon 196, 317
 Filotea (Filoftea), Sfânta, cu moaștele la Curtea de Argeș, 421, 422; II 84, 94, 95
 Filotei Kokkinos, patriarh ecumenic 9, 11, 15, 16, 19, 21, 25, 468, 469, 511; II 8, 30
 Filotei monahul II 104
 Flanghini Toma, mecenat grec 83
 Florenski, Pavel, teolog rus executat de Stalin 155 II 270
 Flusin, Bernard, II 209
 Fokas, Petros, edit. 203, 208, 219, 238
 Fotiadis, Lambros 211
 Fotie, patriarh și învățat 306, 318
 Fotino, Dionisie, istoric 259
 Francisk Iosif I, împărat 420

Frank von Frankenstein, Valentin 393
 Frederic II, regele Prusiei 217
 Frențiu, Rodica II 29, 95, 112, 181, 203, 249
 Frolow, A. II 72, 73
 Fruma, Ioan 477, 771-772
 Furdui, Titus 432

G

Gaftoi-Holtea, Florentina 2, 51, 77, 357, 413, 418, 424, 425
 Gafton, monahia Semfora II 166
 Gala Galaction II 87
 P.S. Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului XIII, 545; II 89, 94, 101, 203
 Gáldi, László, filolog și istoric maghiar 59, 64, 463, 486, 488, 489
 Galiatovski, Ioanikie, arhim. 56, 80, 360, 381, 392, 395-410, 431, 433; II 17, 20, 229
 Galilei 247
 Gandhi 716
 Ganicev, Valerii Nicolaevici 158
 Gaster, Moses 51, 358-360, 367, 374, 384; II 18, 103
 Gașpar, Cristian, traduc. II 42
 Gavriil, Sfânt arh. 399, 444, 546, 557, 566; II 2, 3, 4, 6, 26, 27, 28, 114-122, 166, 168-172, 222, 223, 225, 250
 Gavriil III, patriarh ecumenic 85, 127
 Gavriil al Novgorodului 334
 Gavriil Bănulescu, mitropolitul ocupației ruse 168
 Gavriil Uric (și Ioil; v. p. 525), copist, caligraf, miniaturist 379, 509, 510, 521, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 548; II 33, 36, 38, 92, 94, 176, 186, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 219, 226, 227
 Gazis, Anthimos Miliotul, edit. 200, 205, 238, 247, 349, 350
 Gârboviceanu, P., prof. 116
 Geberis, geom. 348
 Gelzer, H., bizantinolog II 55
 Geminos, matematician 348
 Gentz, Günter II 58, 65
 Georgorgiescu Iorgu, tipograf 421
 Gervas, Stella 161

Gervinius, Georg Gottfried, ist. 272
 Ghenadios, Gheorghios 211
 Ghenaku, Zoi Muruti 153, 155, 158, 162, 186, 199, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 299, 327, 329
 Gheorgachi Costachi, vistier, episcop școlar 297
 Gheorghe, Sfântul 58, 62, 75, 78, 250, 351, 397, 399, 400, 402, 405, 417, 445, 447; II 2, 4, 10, 11, 12, 27, 67, 105, 106, 108, 111, 112, 173-176, 213, 261
 Gheorghe, călugăr și hartofilax, autor bizantin 527
 Gheorghe al IV-lea, mitropolit al Moldovei, autorul povestirii despre autocefalia acordată de Ioan VIII Paleologul Mitropoliei Moldovei pe vremea lui Alexandru cel Bun II 81
 Gheorghian, Iosif, mitropolit primat, traduc. 161; II 58, 63
 Gherasim, arhiepiscopul Alexandriei din vremea lui Constantin Brâncoveanu II 85
 Gherasim, Arhiepiscopul Râmnicului XIII; II 251
 Gherasimos papă și patriarh al Alexandriei 340
 Gherasimos, patriarh ecumenic 219, 340
 Gherasim al Critului 298
 Gherman (*Sbornicul* lui ~) 547; II 33, 67, 92
 Gherman, Alin-Mihai 41, 437, 439, 456, 459, 514, 563, 580, 581, 596, 602, 603, 622, 665
 Gherman din Dacia Pontică X
 Ghermanos II, patriarh al Constantinopolului, unul dintre cei cărora li se atribuie *Omiliarul patriarhal* 11, 469
 Gherontie, traducător împreună cu Sfântul Grigorie Dascălul, mitropolitul Țării Românești 129, 162
 Gherontie, episcopul Constanței II 86
 Ghervasie, traducătorul rus al lui Teotoke 162
 Gheție, Ion 29, 30, 519
 Ghibănescu, Gh. VIII, 665
 Ghica, Alexandru Dimitrie, domn, 418

Ghica, Alexandru, mare dragoman, tatăl lui Grigore al III-lea 188, 189, 194
 Ghica, Alexandru Scarlat domn 414
 Ghica, Elena, mama lui Grigorie III Ghica 175, 186-193, 200, 204, 214, 326,
 Ghica, Grigore al II-lea 412
 Ghica, Grigore al III-lea 154, 170, 171, 185, 195, 204, 213, 215, 234, 235, 236, 237, 245, 246, 249, 250, 253, 267, 270, 271, 274-279, 283, 286, 287, 289, 290, 294, 299, 301, 313-318, 323, 325, 326, 327, 329, 334, 340
 Ghica Grigorie Dimitrie al IV-lea, domn 416
 Ghica, Ion, scriitor II 86
 Ghiculeștii (familia) 190, 200, 315
 Ghideanu, Tudor, prof. univ.; edit. și biograf II 87
 Ghiuș, Benedict, arhim., edit. II 215
 Ghizel, Inochentie 56
 Giurescu, Constantin II 179, 180, 206
 Giurescu, Constantin C., acad. 273, 294, 427; II 183
 Giustiniano, Giulio 318
 Glykis, Nicolaos, tipograf grec 99, 100, 120; II 97
 Glyzonos, Emanuil, matematician 205, 289
 Goethe 722
 Goga, Octavian II 233
 Gogol, N.V. 152
 Goleșcu, Mihai II 245
 Golubinski, E., istoric al bisericii ruse 259
 Gonis, Dimitrios, slavist grec 9, 10; II 196-200
 Gordios, Anastanios 242
 Gorovei, Ștefan S., ist., edit. 495; II 182, 205-209, 211
 Gorski, A. V. 9, 15, 16, 19, 21, 25, 27, 511; II 8, 14, 16, 21, 30, 213
 Goudas, Anastasios H. (scris și Gudas) 211-227, 234, 239, 240
 Govdelas, Dimitrios, prof. la Iași 206
 Graur, Alexandru VII
 Grămadă, Ion II 187
 Greceanu (frații), traduc. II 19; Radu 18, 73, 74, 249, 250; Șerban 360; II 249
 Grecu, Vasile, bizantinolog, istoric al culturii române vechi, edit. și traduc. 7, 14, 26,

28, 52, 359, 465, 470, 480, 491, 493, 496, 497, 511
 Gregoras, Nichifor 8
 Grets, Iacob 316
 Gretser, edit. 13, 468, 469; II 32
 Griga, Ioana Gabriela II 136
 Grigore, Daniel, pr. 463
 Grigore din Măhaci 379; II 103
 Grigore, mitr. Ungrovlahiei, edit. 413
 Grigorescu, Florin II 203
 Grigorie, egumenul mănăstirii Pantocrator (Țamblac) 175
 Grigorie, episcopul Delvinilor (Delvisului) și Himeriei 170, 282
 Grigorie al Pelagoniei, episcop de Prilep: ~ Prilepski; traduc. 72, 443, 444, 445
 Grigorie, Sf. ~ de Nazianz, Teologul 128, 187, 227, 352, 510, 571; II 117
 Grigorie, Sf. ~ al Nisei 128, 232, 317
 Grigorie, Sf. ~ al IV-lea Dascălul, mitropolitul Țării Românești 2, 129, 130, 152, 160, 354, 416, 417, 574; II 247
 Grigorie Decapolitul, Sfântul 380; II 96
 Grigorie Palama, Sfântul 8, 467, 477, 521; II 234
 Grigorie Sinaitul, Sfântul, sec. XIV 467
 Grigorie Taumaturgul, Sfântul 232
 Grigorie (viitor mitr. Grigorie IV Dascălul) și Gherontie, traducători 129, 139, 152, 159, 160, 162, 163, 275, 343, 354, 413; II 247
 Grigorie monahul și prezviterul de la Marea biserică a Moldovlahiei, sec. XV, XII, 1; II 95, 112, 180-215
 Grigorie Râmniceanu, diort. și edit., episcop al Argeșului 414, 415, 416, 423, 425
 Grigorios, patr. ec. 344
 Grigorios, prof. la Iași 206
 Grigorios Fatzes 251
 Grigoriu Parascheva, traduc. 545; II 15
 Grimani, Francesco, guv. al Peloponezului 87, 96, 132
 Grisopoulos, T. 181
 Grünwald, Mathias, pictor german celebru, autorul tabloului „Ecce homo” cu Mântuitorul pe cruce 564
 Gubokovski, N.N. 269

Guibert, S.J. de 82
Guidi, Michelangelo, edit. II 66, 70, 71
Guran, Petre II 105, 204, 209
P.S. Gurie, Episcopul Devei și Hunedoarei,
XIII

Guțu, G. 801; II 178
Gyr, Radu 618

H

Hagi Constantinos din Burdujeni, tatăl fetei
salvate de Sfântul Nicolae 230
Haivas, Emmanuel 161
Halici, Mihail 393
Halkin, François II 9, 15, 66, 67, 175, 176,
231, 246, 248
Handoca, Mircea 606
Haneș, Petre V. 411
Harles, 467
Harsani II 189-195
Hasdeu, Alexandru 32, 707
Hasdeu, Bogdan Petriceicu 15, 34, 362, 364,
607, 707; II 18, 87, 102
Hațeganu, Lucia 432
Hațeganu, Emil, prof. univ. dr. V, 34
Hau, Mihai, pr. coordonator al ediției de
predici contemporane II 244
Hauck 234
Hâncu, Mihai George 268, 273, II 65, 276
Hefele, Carl Joseph 130
Hegel 481
Heidegger, Martin 638; II 271
Heliade-Rădulescu, Ion 34, 105, 107, 119,
120, 122, 123, 126, 159, 549, 707
Hendrikse Klaas, pastor olandez 721
Heppel, Muriel, biogr. II 201, 209
Heraclius, împ. bizantin II 66
Hermogenes, învățat 306
Hesseling, D.C., ist. lit. olandez 82
Hirscher, Lucas, primarul Brașovului 30,
470
Hitler, Adolf II 241, 270
Hodoș, Nerva 163, 168, 370, 372, 385, 390,
391
Homiaikov, A.S. 152
Horia, Vintilă 582
Hrisoscoleu, Gheorgachi, vistier, epitrop
școlar 297

Humbert, Jean, edit. 183, 184
Hrus „însinguratul”, traduc. II 67

I

Iacob, Sfântul Apostol 495, 496, 497, 563,
699, 704, 712; II 69, 233
Iacob, Costache, II 178, 276
Iacob, Gheorghe 295
Iacob Putneanul 130
Iacob de la Putna, copist II 53, 72, 84, 174,
210, 246
Iacovici, popa ~ Stoica, tipograf II 250
Iane, popa ~ traducător din Șcheii Brașo-
vului 379
Iason, Sfântul 170, 282
Iațimirski, A.I. 17, 28, 29, 301, 523; II 34, 35,
36, 91, 97, 176, 200, 205, 209-211, 212
Ibrăileanu, Garabet II 235
Ichim, Dumitru II 135
Iconomos (și Economos), S. 219, 240, 256
Ieremia, patriarhul Constantinopolului 170
Ieremia, profetul 660, 671; II 241
Iezechiel, profetul II 220
Ignatie, episcopul Râmnicului 371, 373
Ignatie monahul, edit. 310
Ikonomova, Jivka, edit. 547
Ilarian, A. Papiu ~ II 96, 97
Ilarion, episcopul Moglenei, sfânt bulgar 95;
II 84, 95
Ilie, Sfântul, proroc 397, 399, 400, 402, 404,
412, 421, 671, 729 (și Elisei); II 2, 4, 11,
13, 14, 17
Iliescu, Ion, autorul prefetei la cartea lui
Lester R. Brown 786
Iliescu-Palanca, Dem. I. 96, 97, 107, 116, 126,
127, 132, 136, 137-143, 144
Ilieș, Aurora, edit. 295; II 179
Ilievski, Petăr Hr., edit. 443, 444, 445, 446;
II 154, 170
P.S. Ioachim Băcăoanul, Episcop vicar al
Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului
XIII, 52, 129, 520, 521, 718; II 87, 102,
104-105,
Inochentie, arhiepiscop de Harcov, predic.
rus 161
Inochentie, arhiepiscopul Pskovului 333

Inochentie al Hersonului, predic. rus 128
Ioan Botezătorul, Sfântul 351, 352, 397, 399,
400, 405, 646, 647, 656, 671; II 2, 4, 5, 10,
11, 12, 16, 17, 27, 136-138, 212, 216-227,
237-251
Ioan Gură de Aur, Sfântul ~ (scris și: Ioan
Hrisostom și Ioan Zlataust) 6, 11, 15, 17,
22, 26, 28, 85, 120, 128, 129, 138, 146,
147, 227, 256, 258, 285, 352, 360, 372,
375, 462, 465, 466, 468, 469, 471, 485,
491, 492, 498, 510, 511, 518, 522, 525, 526,
527, 528, 575, 652, 759, 772; II 7, 19, 22,
23, 35, 36, 120, 210, 218, 219, 231, 232,
247, 248, 249
Ioan XIV Kalekas, unul dintre patriarhii
Constantinopolului cărora li se atribuie
Omiliarul patriarhal 11, 26, 28
Ioan al Evhaitelor, Sfântul II 15, 121
Ioan Exarhul 258, 575
Ioan XIII Glykis patr. al Constantinopolului
căruia i se atribuie *Omiliarul patriarhal*
11, 469
Ioan IX Agapetos al Calcedonului, patr.
ecumenic căruia i se atribuie *Omiliarul*
patriarhal 11, 13, 465, 470
Ioan Asan al II-lea 82, 83, 96
Ioan din Agrafta 206
Ioan Milostivul, Sfântul 464
Ioan cel Nou de la Suceava, Sfântul (și
Mucenicia...) VI, XII, 6, 63, 79, 80, 358,
364, 365, 367, 368, 369, 399, 413, 415, 417,
423, 424, 509, 524, 545, 607; II 2, 4, 27,
80, 81, 86, 87, 105, 110, 177-216
Ioan Paul al II-lea, papa ~ II 270
Ioan, episcopul Polibotului, sfânt bulgar 95;
II 84, 95
Ioan Porfirogenetul, împărat bizantin 316
Ioan de la Rila (Rilski), sfântul național al
Bulgariei 95; II 82, 84, 95
Ioan Scărarul, Sfântul (și Klimax și Sinaitul),
tradus de Mitropolitul Varlaam 49, 256,
355, 357, 380, 491, 509, 510, 691; II 18, 19,
261
I.P.S. Ioan Selejan, Arhiepiscop XIII
Ioan Teologul, Sfântul 398, 399, 400, 402,
404, 406, 495, 496, 497, 535, 536, 567,

577, 578, 588, 656, 699, 704, 712; II 4, 5,
6, 13, 17
Ioan Zoba din Vinț 389, 393
Ioanichie, episcopul Romanului 406
Ioanikie, al Halcedonului 298
Ioanikie III, patriarh ecumenic 245, 249
Ioasaf al Vidinului, mitropolit bulgar 258
Ioasaf, ucenicul Sfântului Varlaam, pictat la
mănăstirea Curtea de Argeș 107
Ioil, copist vezi Uric Gavriil 525
Ion Românul, Sfântul 421, 422
Ion Românul din Sân Petru, copist 379
Ion Zoba din Vinț, 389, 393
Ionescu, Eugen 499
Ionescu, Nae 481, 772; II 114
Ioniță cel Frumos II 82
Iordachi Spătaru II 96
Iorga, Nicolae V, 4, 6, 33, 75, 129, 159, 174,
273-279, 294, 323, 362-366, 370, 384,
388, 390, 391, 429, 434-435, 463, 481,
491, 508, 607, 707; II 20, 82, 97, 106, 107,
113, 114, 137, 192, 212, 236
Iosif din Arimateea 529, 550-555, 565, 572,
587, 588
Iosif, [Flavius], ist. 196
Iosif, primul mitropolit al Moldovei II 81,
198, 199, 214
Iosif, ieromonahul de la Neamțu, traducător
împreună cu Isac shimonahul al operelor
Sfântului Efrem Sirul 526
Iosif, episcopul Vidinei 298
Iosif II, împăratul, fiul Maicii Tereza, cel
care a readus moaștele Sfântului Ioan cel
Nou din exilul polon II 186
Ipolit, Sfântul ~ papă al Romei 63, 458, 459
Ipsilanti, familia 176
Ipsilanti, Alexandru, domn 279, 414
I.P.S. Irineu, Arhiepiscop al Alba Iuliei XIII,
434; II 114
Isaac Ralli Halepliu 84
Isaac Sirul, Sfântul, episcopul Ninivei 167,
195, 208, 209, 215, 219, 237, 246, 250, 271,
272, 278, 283, 310, 326, 350
Isac shimonahul de la Neamțu, traducător al
Sfântului Efrem Sirul 526
Isaia, profetul 597, 598, 599, 666, 671, 719; II
140, 166, 220, 223, 240

Isihie, prezviterul Ierusalimului II 231
Iskander, Nestor, autorul istoriei despre cucerirea Constantinopolului de turci II 110

Ispirescu, Petre II 24

Istrate, Gavril, prof. X; II 236

Istrin, V. II 246

Iștvanovici, Mihai (scris și: Mihai Ștepanovici), meșter tipograf 128, 382, 383, 385, 387, 388, 389, 392, 393, 394, 395, 411, 412, 429, 431, 432, 433

Isus Sirah 719

Iufu, Ioan 523, 547; II 89, 92

Iufu, Zlatca 523, 545; II 89, 231

Iulian [Apostatul], împărat roman care a încercat să reinstaureze păgânismul 337, 670; II 165

Ivan Șișman II 84

Ivan Srațimir II 84

Ivanov, Iordan II 93

Ivanova, Klimentina, cercet. bulg. 510, 522; II 34, 35, 42, 57, 65, 83, 92, 93

Ivanova, Dora ~ Mirceva, edit. 547

Ivanova, Ana, edit. II 23

Ivănescu, Gh. II 182

Ivireanul, Antim, mitr. 2, 128, 130, 136, 139, 142, 147, 259, 310, 379, 384, 385, 392, 433, 452, 520, 530, 546, 574, 581, 707; II 17, 27, 74, 98, 100, 122, 229, 230, 251

J

Jajolet, Catherine 725; II 118

Jeleborski Afanasie, episcopul Lvovului 398

Jianu, Ionel 499, 638

Josanu, Vitalie II 203

Jukova, Evghenia Vladimirovna, ist. 156, 158, 273

Justinian, patriarh 52, 71, 159, 160, 273, 354, 356; II 20, 92

K

Kaindl, Fridrich, edit. II 187

Kairis, Theofilos 211

Kajdan, A.P., bizantinolog rus 29

Kakavela, Gherasim, ieromonah 84

Kakavelas, Ieremias 206

Kalužniacki, Emil, edit. 52; II 53, 84, 89-94

Kampanis, Aristos 244

Kapaldo, Mario 547

Karataev, I., bibl. rus 25, 397, 548

Karathanasis, Athanasios E. 81, 83, 85, 87, 91

Kartanos, Ioanichie 52, 71, 73, 77, 359

Kavadias, Iremias, ierodidascăl 181, 183, 194, 195, 204, 205, 206, 207, 210, 212, 229, 245, 249, 252, 256, 281 304, 306

Kavsokalivitis, Neofitos Peloponesianul ~ ierodiacon 197, 201, 202, 205, 208, 231, 232, 233, 239, 240

Kenanov, Dimităr, filolog bulgar II 57, 58

Kenneth, Klaus II 261

Keramevs, Papadopoulos A. 234, 467

Kern, Kiprian II 18

Keyserling, Hermann, graf 784, 785; II 257, 259

Kiril, sfânt, creștinătorul slavilor 258

Kiril (al Alexandriei), părinte al Bisericii 337

Kiril (Chiril), Sfântul, patriarhul Alexandriei 317

Kiril II, patriarhul Ierusalimului 271

Kiril Lukaris, patr. ecumenic 328, 381

Kiril din Turov 18, 26, 27, 28, 30

Kirileanu, G. T. 34

Kiselkov, Vasil, traduc. și autor II 82, 84, 93, 201

Kitromilides, Pashalis M., prof. 154, 181, 254, 300

Kleovulos, G. 206

Kliment al Ohridei, mitr. bulgar 258; II 121

Kliment, prefațator al *Geografiei* lui Nichifor Teotoke 278

Knöss Börje, ist. lit. 107, 354

Kodrikas 133

Kogălniceanu, Pseudo-Enache 294, 295

Kogălniceanu, Mihail 34, 161, 258, 259, 279, 280, 707; II 179, 180, 184, 203, 212

Kojuharov, Șt. II 83

Kokkinos, Filotei, patriarh (vezi Filotei)

Koliada, G.I. 28, 29

Kondos, Polyzois 277, 323

Kopas, Gherasimos Iacovou 211

Köprülü, Mustafa, mare vizir 198

Korais, Adamantios 211, 237

Koromilas, Andreas, tip. 195, 220

Kostzchi, Gregorie 141

Kremos, Gheorghios P. 181

Krumbacher, Karl II 55, 174, 175

Kukku, Eleni 153, 158, 219, 248, 252, 254

Kulikos, Ioan 316

Kumas, Konstantinos Mihail 194, 197, 198, 211, 214, 215, 225, 234, 268

Kunotovici, Ivan, tipograf 367

Kurz, Josef, lexicograf 665

L

Lacordaire, pred. fr. 128, 138

Lambros, Spiridon 7, 8

Lapedatu, Alexandru, ist. 427

Latyšev II 176

I.P.S. Laurențiu, Mitropolitul Ardealului XIII, 435

Lavagnini, Bruno, ist. lit. 354

Lavrov, Petru A. 70, 443, 448

Lazăr, cel înviat a 4-a zi 62, 500-507, 514, 515, 522, 525, 589, 625, 722

Lazăr, Elena 152, 154, 181, 195, 206

Lazăr, Gheorghe, dascălul și oratorul modern X, 707

Lazăr, Gheorghe, coeditor la Muzeul Brăilei II 205

Lazăr, cneazul sârb II 23

Lazarevici Ștefan, fiul și urmașul său II 23

Lăpușneanu, Alexandru, domnul Moldovei 32, 36

Lăudat, I. D. 368, 369, 393

Lăzărescu, Emil II 108, 109

Lăzărescu, I., edit. II 183

Legrand, Émile, bibliogr. 84, 89, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 140, 163, 290

Leloup, Jean Yves II 242, 258

Lenin (mumia lui ~) 669, 784

Lenoir, Frédéric II 272-273

Leon, împăratul bizantin 588, 589; II 218

Leon X, papă 216

Leopold I de Habsburg, împărat al Germaniei și rege al Ungariei 86, 127, 385

Libaniu, retorul 508

Lermontov, Mihail Iurievici, poet rus 734

Liddell, H.G. coautor al dicționarului grec-englez de la Oxford II 42

Lietzman, H., editor II, 22

Lihaciov, N.P., colecționar rus de manuscrise 524; II 207, 209, 211

Litsas, Evtimios, biogr. 71, 73

Litzica, Constantin 7, 12, 13, 19, 20, 465, 525

Lițiu, Gheorghe 389

Liubarski, Platon 268

Longhin, sutașul 588

Lopuhin, A.P. 269

Loredano, Marco, guvernatorul Peloponezului 87, 96

Lorenz, Konrad 592

Losski, Vladimir 152

Lučikaj, Mihail, predicator în Ungvar 260

Lupan, Doina 432

Lupaș, Ion, pr. acad. 382, 392 (*Omagiul lui*), 393, 427-432; II 87

Luther, Martin V

Luția, Oreste, ist. artă II 201

M

Mabillon, Jean, erudit și editor de texte 202

Macarie al Cezareei, episcop 298

Macarie, episcopul Ierusalimului II 28-79

Macarie din Corint, sfântul alcătuitor împreună cu Sfântul Nicodim al *Filocaliei* 509

Macarie al Kievului, mitr., predicator 128

Macarie, mitr. Moscovei alcătuitorul *Cetimiinelor* 521; II 83

Macarie al Romanului, episcop și cronicar 607

Macarie Egipteanul II 19

Macarie, ieromonah; traduc. 19

Macarie al Tambovului, episcop II 20

Macarie Zaim, patriarhul Antiohiei II 101, 102, 108, 195-196

MacCulloch, Diarmaid, prof. II 253, 254

Macedonski, Alexandru 34

Machiavelli, Niccolò 718; II 259

Macovei, I., lexicograf ieșean, autor de glosar slavo-român 666

Magnetie, sfetnicul lui Dioclețian II 173

Mahomed 784

Makkai, Ladislav, ist. II 254
 Maior, Petru 129, 194, 260, 363, 520, 546, 574, 581, 582, 707
 Maiorescu, Titu 2, 3, 707, 746; II 130, 213
 Malraux, André 785; II 234, 257
 Manasse, rege biblic 454, 458, 516
 Mandakasis, Thomas, sponsor 292
 Manea, Ion, dr.; coedit. al volumului închinat lui Ionel Jianu 499
 Mangenot, E., inițiator al *Dicționarului de teologie catolică* împreună cu A. Vacant 83
 Mangra, Vasile II 87
 Manolescu, Nicolae 798; II 1, 227
 Manovarda, Johann Anastasius II 187-194
 Manu, Lamprini, biograf contemporan grec al lui Damaschin Studitul 71
 Manuel II Paleologul, împ. bizantin 81
 Manuil din Corint, marele retor al Patriarhiei ecumenice 48, 330
 Marcantonios, nepotul lui Molin, elev al lui Ilie Miniati 92, 113, 121, 131, 139
 Marcu, Adrian, pr. 137
 Marchiș, Iustin, pr. 143
 Mardarie de la Rila, copist bulgar II 34, 36, 219
 Mareș, Alexandru 32-33, 403, 404
 Margunios, Maximos 52, 256
 Maria (și Marta), surorile lui Lazăr cel înviat a patra zi 501-504, 515, 588-590
 Maria Egipteanca, sfântă 63, 75, 79, 448, 495; II 94
 Marian, Simion Florea, pr. acad. II 87, 181, 185, 189, 200, 204
 Marichal, Robert, ist. fr. 508
 Marina, a treia soție a lui Alexandru cel Bun 521
 Marinos, Albertos, autorul celor 6 învățături anexate *Comorii* lui Damaschin Studitul 77, 443, 448
 Marinelli, Romalo, predicator italian 118
 Marinescu, Constantin, istoric II 192
 Marinos, al doilea nepot al lui Molin 92, 113, 121, 131, 139
 Marinos, matematician 348
 Marsigli, Ferdinand 88
 Maslov, Serghei Ivanovici, învățat ucrainean,

autorul monografiei despre Kiril Stavrovețki 56, 581, 698; II 135, 168
 Massillon, Jean-Baptiste, predicator francez 138
 Matanis, Nicolauo, traduc. în latină al lui Ilie Miniati, 141
 Matei Dorin 161, 175
 Matei Basarab, domn al Țării Românești 4, 41, 366, 371, 373, 374, 376, 377, 378, 380, 391; II 96, 163, 194
 Matei al Mirelor, stareț la Dealu, autor al *Vieții Sfintei Paraschiva* 73, 139, 359, 380; II 88-90, 96, 97
 Mateievici, Alexie II 236
 Mavrocordat, Alexandru, autor al epitafului grecesc al lui Nichifor Teotoke 166, 267
 Mavrocordat, Constantin, fiul lui Nicolae, domn al Moldovei (mai 1733-16/27 XI 1735; sept. 1741-20/31 VII 1743; febr. 1748-20/31 VIII 1749; iunie 1769-†4/15 dec. 1769) și Țării Românești (2/13 IX-6/17 X 1730; 13/24 X, 1731-29 IV/ 29 IV/ 10 V 1733; 16/27-XI 1735-5/16 IX 1741; 2/13 VIII 1744-apr. 1748) 51, 412
 Mavrocordat, Ioan, domn al Moldovei (20 VII 1743 – mai 1747) 260
 Mavrocordat, Nicolae, domn al Moldovei (dec. 1709-23 XI/4 XII 1710; 26 IX 1711-25 XII 1715) și Țării Românești (30 I/ 10 II-14/25 XI 1716; 26 IV/7 V 1719-† sept. 17-30) 179
 Maxim Grecul (Maxim Trivolis) 329, 330
 Maxim Mărturisitorul II 119
 Mazarakis, Antim, arhim., editor și biograf al lui Ilie Miniati 85, 86, 95, 96, 97, 101 102-105, 106, 107, 118, 119, 123, 126, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 151
 Mazilu, Dan Horia IX, 6, 7, 31, 32, 33, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 56, 61, 368, 370 392, 434, 449, 492, 625, 796; II 104,
 Mayer 71, 234, 237
 Mândrilă, Gabriel, pr. dr.; traduc. 525
 Mândrilă, Laura, traduc. 525
 Mârza, Eva 1, 384, 432
 Mârza, Iacob 1, 384, 432

Mecev, Constantin II 201
 Mehedinți-Soveja, Simion 450
 Mehmet, Mustafa Ali, traduc. al lui Evlia Celebi II 195
 Melchisedec, starețul mănăstirii de la Câmpulung 359
 Melchisedec Ștefănescu, episcop al Romanului XII, 52, 129, 130, 520, 546, 574, 707; II 86, 87, 88, 91, 101-103, 179, 180, 181, 200, 201, 202, 205, 210, 212, 230, 231, 244
 Meletie al Atenei, mitr., istoric al Bisericii 106, 164, 165
 Meletie Constanțeanu, arhieru 425
 Meletie al Efesului, episcop 298
 Meletie Macedoneanul, tipograf la Govora 364, 367, 377
 Meletios Typaldos mitropolit al Filadelfiei, filocatolic 84, 85
 Meletios Pigas 312, 328
 Meniate, Francisc, protopop, părintele și editorul lui Ilie Miniati 90, 91, 95, 114, 121, 122
 Mercurie, sfânt militar II 105
 Meteș, Ștefan, ist. 427
 Methodios, matematician 346
 Methodios Olympiotis din Agyra, editorul primului volum de predici al lui Nichifor Teotoke 237, 304
 Metodie, sfântul creștinător al slavilor împreună cu fratele său Kiril 259
 Metzulescu, Stelian II 103
 Micle, Veniamin, arhim., edit. 129, 546, 574
 Micu, Inocențiu X
 Micu, Samuil 1, 129, 260, 707
 Migne, Jean Paul 14, 26, 467, 468, 469, 525, 527, 528, 547; II 22, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 42, 43, 58, 64, 66, 67, 121, 218, 219, 231, 232, 247
 Mihai I, regele României 425
 Mihai, popa, tipograf 413
 Mihai, preot din Schei, traduc. 379
 Mihai Feodorovici, țarul Rusiei 3, 4
 Mihai Viteazul, 365, 374, 378, 381; II 164
 Mihail, egumen al Coziei 408
 Mihail, Sfântul Arhanghel 352, 397, 398, 399,

400, 402, 406, 444, 546, 557; II 2, 3, 4, 6, 27, 28, 114-121
 Mihail Oșteanul din Potuca, sfânt bulgar 95; II 95
 Mihalcea logofătul, traduc. 51, 52, 64, 66, 70, 73, 360, 634; II 152, 158, 171, 177
 Mihăilă, George Andrei 158, 330
 Mihăilă, Gheorghe, acad. XII, 52, 374, 376, 523, 663; II 42, 53, 54, 57, 58, 65, 66, 68, 69, 70, 84, 92, 94, 97, 107, 175, 183, 201
 Mihăilă, Ileana 155, 285; II 201, 276
 Mihea, profetul 666, 671, 719
 Miklosich, Fr., lexicograf 665, 711, 734, 745, 787, 799, 801; II 41, 147, 178
 Milias Spyridon 206
 Miltenova, Anisava 70
 Miltiadis, Constantin, prof. de teologie II 262
 Miniati, Francisc 86, 95, 96
 Miniati, Ilie 80-152, 162, 194, 209, 244, 155, 156, 255, 256, 309, 319, 330, 334, 343, 351, 353, 354, 355, 356, 360, 395, 396, 401, 414, 520, 533, 541, 542, 545; II 15, 218, 229
 Mioc, Damaschin 52
 Mirambel, A., neolenist francez, autor și al unui dicționar 578
 Mircea cel Mare 378
 Mircea, Ion-Radu 545; II 176
 Mirceva, Elka, editor a *Sbornicului lui Gherman* 547; II 92
 Miron Cristea, primul patriarh al României 425
 Miron Barnovski Movilă 377; II 193, 194
 Miron, Vasile, conf. univ. II 2
 Misail Călugărul II 179, 181, 182, 183, 192, 203, 205, 206
 Misiodax, Iosif (și Moesiodax) 154, 182, 209, 246, 247, 249, 279, 301, 332
 Mitev, Iono, istoric. II 83
 Mitric, Olimpia, prof. 406
 Mitrofan, episcopul Buzăului, editorul *Mineelor* II 18, 73, 249
 Mitsakis, K. 244
 Mitu, Mihai 57
 Mocenigo, Alvise III, guvernatorul Peloponezului 87, 96

Modest, Sf., patriarh al Ierusalimului II 15
 Moise (ca întemeietor de religie) 784
 Moldovanu, Lascarov II 114, 203, 216
 Moldoveanu, Chiriac, tipograf din Cetățuia 389
 Molin, Antonio, guvernator venețian 85, 92, 96, 130, 131, 139
 Montesquieu, Charles-Louis de Secondat 184, 300
 Montfaucon, părintele, călugăr benedictin, savant 310, 469
 Morariu, Silvestru Andreevici (și Samuil Andreevici), mitr. 129, 260, 546, 574, 581
 Morin, Edgar, filosof, autorul cărții *Le Paradigme perdu, la nature humaine*, Paris, 1979 (tradusă și în limba română) 689
 Moruzi, Alexandru Constantin, domn al Țării Românești (ian. 1793-17 VIII 1796) 106
 Moruzi, Constantin, domn al Moldovei (29 IX 1777- 29 V 1782) 278
 Moruzi, Sultana, fiica lui Constantin Moruzi, soția lui Scarlat Sturdza și mama lui Alexandru Sturdza 278
 Moșescu, Cosma, traducător al lui Ilie Miniati, 119-126, 132, 134, 140, 141, 144, 145, 148
 Moșin, Vladimir II 23
 Movilă, Irina, prințesă Wiśniewiecka, fiica lui Ieremia Movilă 31
 Movilă, Ieremia, domn al Moldovei și familia Movileștilor 31, 53
 Movilă, Petru 3, 5, 6, 7, 10, 19, 21-25, 28, 31, 38, 47, 49, 52, 53, 56, 75, 76, 364, 366, 367, 375, 378, 399, 423, 437, 465, 480, 493, 495, 500, 513, 518, 585, 649, 654, 678; II 6-16, 22, 24, 25, 30, 86, 115, 217
 Moxa (Moxalie), Mihail, călugăr cronicar; traduc. 374, 377, 380
 Munteanu, Eugen, edit. 357, 509; II 19
 Munteanu, Vasile V. II 204
 Mureșan, Dan Ioan, ist. II 103
 Mureșanu, Florea V, 34, 129, 410, 413-427, 433, 664
 Murgescu, Bogdan, prof. II 254
 Mușlea, Ion 392
 Muzicescu, Ana Maria II 185

N

Nabucodonosor 516, 637
 Nanis Iakovos, conducător a flotei venețiene, sprijinitor al lui Teotoke 251, 252
 Napoleon 481, 784; II 82, 253, 259
 Nazăru, Sebastian Claudiu, traduc. 266
 Nau, F. II 65, 66, 68, 71, 246
 Năsturel, Petre Ș., bizantinolog 330; II 180, 182, 203, 205, 206
 Năsturel, Udriște – predoslov – traduc. 39, 41, 359, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 373, 374-375, 376; II 19, 20
 Neacșu din Câmpulung 377
 Neagoe Basarab, domn al Țării Românești (și *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*) 48, 49, 70, 194, 329, 330, 449, 451, 454, 461, 520, 575, 594, 639, 656, 691, 705, 707, 759; II 19, 20, 28, 64, 65, 68, 69, 73, 80, 81, 85, 101, 106, 107, 109, 137, 163, 167, 212, 240, 253, 259
 Neagoe, Manole, ist. II 259
 Neagu, Manole, edit. VIII
 Neamțu, Mihail II 261
 Neculce, Ion 63, 394, 428, 607
 Nedelea (Duminică), Sfântă, muceniță 95
 Negrescu, I.D. 665
 Negru Vodă 422
 Neofit, episcopul Râmnicului, editor împreună cu Cezarie al Buzăului al *Cazaniei* de la București din 1828 416
 Neofit Cretanul, mitropolit al Țării Românești, patron al primei traduceri din Ilie Miniati (1742) 108, 112, 115, 122, 130, 141, 144
 Neofit, episcopul Râmnicului căruia i se dedică în 1829 alcătuirea în versuri după Nichifor Teotoke a lui Polyzois Kondos 322, 323
 Neofit Peloponesianul, adresantul unei epistole a lui Nichifor Teotoke 182
 Neroulos, Iakovaky Rizos, ist. lit. 133, 183-185, 195, 211, 213, 227, 244, 352, 356
 Nevostruev, N. Ilie, filolog rus, editor împreună cu A.V. Gorski al *Catalogului Bibliotecii Sinodale* 9, 15, 16, 19, 21, 25, 27, 511; II 8, 14, 16, 21, 30

Newton, Isaac 247
 Nica, Atanasie, pr. editor al lui Ilie Miniati la Buna Vestire din Bacău 146, 147
 Nichifor al Alexandriei, patriarh, autor al unei traduceri/prelucrări neogrecești a Muceniei lui *Ioan cel Nou* II 197
 Nichifor Mărturisitorul, Sfântul, patron al lui Nichifor Teotoke, în ziua căruia (2 iunie) a trecut la Domnul 167
 Nichifor, episcopul Nicomidiei 298
 Nicodim, care împreună cu Iosif a pus în mormânt pe Mântuitorul 529, 550-555, 563, 565, 587, 588
 Nicodim, al doilea patriarh al României, traducător al lui Cetericov 141, 142, 326
 Nicodim (Evanghelia apocrifă a lui ~) 62
 Nicodim Aghioritul, Sfântul 160, 509
 Nicodim de la Tismana, Sfântul 421, 422; II 83
 I.P.S. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului XIII, 310
 Nicolae al Miralichiei, Sfântul 58, 59, 62, 78, 111, 118, 125, 230, 250, 397, 399, 400, 402, 404, 405, 445, 448, 616; II 2, 4, 12, 28, 94, 123-124
 Nicolae, Doina Alina, prof. 434-435
 Nicolae, Jan, prefațator și editor 545; II 136
 Nicolae Spătarul, greșit numit și „Milescu” 379
 Nicolaiaș, Gr. II 85
 Nicolau, Valentin 592
 Nicolescu, Corina II 194
 Nicolescu, Ioan, editorul lui Samuil Micu 129
 Nicolescu, Luminița, stilizator al traducerii cărții Maicii Alexandra despre îngeri II 114
 Niculescu, Gheorghe V., diacon, autorul tezei despre Sfântul Epifanie al Ciprului 547
 Nietzsche, Friedrich, 716; II 273-274
 Nifon, Sfântul, patriarhul Constantinopolului 329, 330; II 80, 81
 Nifon Ploesteanul 549; II 214
 Nifon al Ungrovlahiei, mitropolit care a retipărit în 1857 *Kiriacodromionul* lui Nichifor Teotoke 152, 160

Nikeritis, Leon 316
 Nistor, Ioan, ist. 427
 Nițu, Petre 427
 Noica, Constantin 449
 Notaras, Hrisanthos, patriarhul Ierusalimului 7, 83, 247

O

Odilon, Sfânt catolic de la Cluny II 242-244
 Odobescu, Alexandru 34, 376; II 87
 Olahus, Nicolaus X
 Olteanu, Pandele 6, 29, 30, 31, 39, 40, 48, 49, 51, 52, 57-79, 256, 359, 436, 442, 443, 449, 463, 486, 487, 492, 500, 511, 519, 562, 566, 575, 596, 623, 666; II 2, 10, 29, 30, 89, 113, 123, 127, 156, 164, 168, 173-174, 177
 Oliveri, A., edit. II 67
 Olympiotis, Ionas, editorul *Elementelor de geografie* de Nichifor Teotoke 349, 350
 Onfray, Michel, filosof fr. 717-718
 Onu, Liviu IX; II 180
 Onufrie, sfântul, protectorul Lwowului 398, 399, 400, 402, 404
 Onufrios Apostolos, medic deținător al *Kiriacodromionul* lui Nichifor Teotoke devenit raritate scumpă 221
 Oprișan, Ionel IX, (editura Saeculum J.O.), editor 364
 Origen 232, 315, 317, 337
 Orlov, Theodor, general rus 204
 Oțetea, Andrei 34

P

Pahomi, Mircea, ist. II 187
 Pahomie din Gledin, Sfânt, episcopul Romanului 510; II 39, 207-208, 212
 Paisie, Sfântul de la Neamțu (Velickovski) 56, 157, 160, 301-303, 326, 343, 360, 362, 509; II 18, 19, 253
 Paleologu, Theodor 161, 319, 513, 660
 Panaghiot, Constantin, negustor, epitrop școlar 297
 Panaghiotis, Ioannidis, prof. la Iași 206

- Panait, Ioana Cristache, coautor la monografia *Episcopiei Aradului* 389, 432
- Panaite, Dana, editoarea *Lestviței* tradusă de Varlaam, 357, 509; II 19
- Panaiteescu, Dumitru D., traduc. 88
- Panaiteescu, P.P. 17, 34, 56, 447, 495, 523; II 22, 91, 206
- Panajotova, Nevjana Donceva II 92, 201
- Panatiotachis, Sandul, negustor, epitrop școlar 297
- Pandoleu, (Pantoleone), prezb. II 35
- Pankalos, Sofronie, episcop 256
- Papacioc, Arsenie, pr. 458
- Papacostea, Șerban II 81
- Papacostea, Victor 427
- Papadopoulos, Vretos Andreas, biograf al lui Voulgaris și Nichifor Teoteoke 203-205, 208, 217, 219, 234, 238, 288
- Papadopoulos, A., istoric al celor două Sicilii, 203
- Papadopoulos, N.P., editor al *Comorii* lui Damaschin Studitul în 1844 72, 578
- Papadopoulos, A., Kerameus 467; II 22
- Papadopoulos, Nikolaos Komninos, denunțator al lui Ilie Miniati către Hrisant Notaras 83
- Papadopoulos, Spiridon, ierodiacon, diortositor al ediției Ilie Miniati din 1772, 99
- Papaioannu, M.M., filolog prezentator al epistolei trimisă de Voulgaris lui Nichifor Teoteoke la Iași, prin care-l chema la Poltava 329
- Papp, Ioan, episcop ortodox al Aradului, 129
- Pappos, matematician 348
- Paranikas, Mattheos K., ist. lit. gr. 205-206, 288
- Papargopoulos, Konstantinos (1815-1891), istoricul național grec, autorul *Istoriei neamului elen* în 5 volume (1862-1872) 81
- Paraschiva, Sfânta VI, 4, 52, 64, 79, 80, 352, 378, 400; II 3, 4, 27, 80-103
- Parios, Athanasios 101
- Partenie, candidatul reușit la scaunul de patriarh ecumenic la care a fost propus și mitropolitul Varlaam 57; II 99
- Parthenios, patriarh și papă al Alexandriei 219, 340
- Parthenios, patriarhul Ierusalimului 304
- Parthenios 240
- Pascal, Alexandr, slavist rus 524; II 207
- Pascu, George 365, 411
- Pascu, Rodica, edit. II 19
- Pasicrate, hagiograf gr. II 175, 177
- Pasinus, Jos 15
- Patachi, Lucia, traduc. 161, 319
- Patiniotis, M. 155, 248-254, 265
- Patriche, C., pr., traducător al Sfântului Ioan Gură de Aur 527
- Patrinellis, H.G., savant gr. 153, 155, 245-247
- Paul de Alep II 101, 108, 195, 196
- Pavel, Sfântul Apostol VI, 28, 79, 169, 170, 222, 223, 224, 283, 338, 342, 352, 355, 397, 399, 438, 459, 475, 533, 546, 618, 663; II 2, 3, 4, 5, 12, 27, 67, 70, 94, 98, 118, 228-233, 246, 258
- Pavel I, împăratul Rusiei 167, 177
- Pavel Eugen 383, 404, 412, 432, 433
- Păcurariu, Mircea, pr. prof. dr., membru corespondent al Academiei Române 126, 127, 136, 319, 377-378, 380, 389, 402; II 87, 204, 244, 246
- Părvulescu, Titus, traduc. 88
- Pecican, Ovidiu, ist. II 206
- Pelin, Valentina 301, 302
- Peresvetov, Ivan II 110
- Peretș, V.P. Adrianova 56
- Peretș, Vladimir Nicolaevici, savant ucr. 56
- Pernot, Hubert, directorul Institutului de studii neolenice 82, 89, 99
- Pernot, N., traducătorul lui Hesseling 82
- Perpessicius, D. 34
- Pertusi Agostino, bizantinolog italian, (*Omagiul lui ~*) 72
- Petit, Louis, arhiepiscop al Atenei 89; II 197
- Petkanova, Toteva Donka 70, 443, 445, 446; II 93
- Petkov, Gheorghe, inv. bulg. II 196, 202
- Petre, Ioan Șt. 34; II 188
- P.S. Petroniu, Episcopul Sălajului XIII
- Petru, Sfântul Apostol 28, 79, 397, 399, 402, 405, 478, 531, 536, 546, 577, 578, 621, 622, 649-652, 699, 700, 703, 704, 710,

- 712, 714, 715, 719, 784; II 2, 3, 4, 5, 13, 27, 28, 67, 69, 70, 94, 98, 228-233
- Petru Rareș II 55, 81, 103, 104
- Petru de la Suceava, caligraf 523
- Pevnițki, V. inv. rus 70, 72, 443
- Philadelpheus, Nicolaides Th. 99
- Picchio, Riccardo 54
- Pieris, Marinos 206
- Piganiol, Andrée II 59
- Pigott, Robert 721
- Pilat, Liviu 74
- I.P.S. Pimen, Arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților XII; II 204
- Pippidi, Andrei, ist. 165, 177; II 181
- Piru, Alexandru, prof. univ. 368, 369, 370, 393; II 180, 181, 186, 194
- Pisarev, Ștefan, traduc. rus 150, 151, 167, 334
- Pitzelli, J. II 189-195
- Pițu, Luca 258
- Planudi, Maxim 569
- Platon 347
- Platon, mitropolitul Moscovei 331
- Platon, Alexandru Teodor, ist., coautor al *Istoriei Universității din Iași* 295
- Plămădeală, Antonie, mitr. X, 32, 48, 636; II 85, 92
- Pleșa, Ioan 432
- Pleșu, Andrei 449; II 114
- Plutarh 211, 227, 231
- Poenaru, Daniela, cercet. șt. II, 51, 52, 414, 437, 581, 604; II 25
- Poenaru, Vasile V., traducător al lui Konrad Lorenz 592
- Pokrovski, F., savant rus, coautor al *Catalogului manuscriselor din Biblioteca Imperială* 448
- Poleni, Giovanni, unul dintre profesorii lui Nichifor Teoteoke 248
- Poletaev, Teodor Ghermanovici, traduc. rus al *Comorii* lui Damaschin Studitul 448
- Politis, Linos, ist. lit. grec 244, 354
- Polizu, Anastase H. Gheorghe, librar din București 420
- Pop, Gheorghe, pr., coeditor al volumelor de predici contemporane II 244
- Pop-Bistrițeanu, Irineu (I.P.S. Irineu al Alba Iuliei), traducător și prefațator al cărții *Despre îngeri* II 114-115
- Popa, Atanasie XIV, 31-41, 623; II 2, 86
- Popa, Daniel, autorul cărții *Opera și bibliografia Sfântului Ion Gură de Aur* 511, 525, 528, 575; II 247
- Popa, Radu, dr., coautor al monografiei *Episcopia Aradului* 389
- Popa, Simina, traducătoarea lui José Saramago 689
- Popea, Nicolae, episcop, membru al Academiei Române II 87
- Popeangă, Vasile, pr. dr. 389
- Popescu, A.I. II 205
- Popescu, David, pr. II 246
- Popescu, Emilian, prof. dr. II 58
- Popescu, Grigore H., pr. prof. hagiograf II 203
- Popescu, Nicolae M., pr. acad. 396; II 87
- Popescu, Rodica, edit. 403; II 249
- Popescu, Simeon, pr. prof. II 2
- Popișteanu, Cristian, ist. 161, 175
- Popoiu, Elena, traducătoarea lui Leon Bloy 668, 694
- Popov, Andrei 448
- Popovici, Dimitrie 34
- Popovici, Gheorghe, editor și traducător al lui *Index Zolkiewiensis* II 188, 189
- Popp, Vasilie, dr., primul bibliograf român 1, 383, 384, 388, 432
- Poptămaș, Dumitru 491
- Popteleciu, Xenia IX
- Porcescu, Scarlat, pr.; ist. bis. 40, 41, 481, 491, 623; II 95, 103
- Porfyrios, politeist 337
- Potebnia, O.O., lingvist ucrainean care a dat numele Institutului de lingvistică din Kiev 400
- Poteca, Eufrosin, arhim. 129, 161, 260, 546, 574, 581, 707
- Potemkin, Grigori Alexandrovici 178, 179, 209, 218, 236, 256, 331, 334
- Preda, meșter tipogr. 364
- Preda, Maria, prof. 359, 434
- Preda, Vasile, pr. 2, 51, 501, 511
- Proclu, Sf., patriarh al Constantinopolului 218, 533, 541-545; II 15, 53

Procopie, Sfânt militar II 105-107, 217
 Procopios din Gaza, exeget al Pentateuhului 317, 318
 Procopiu, Macedoneanul Demetrios (scris și Dimitrie Procopovici), 100, 101, 106, 108
 Procopovici, Alexe, filolog, prof. univ., editor al lui Coresi împreună cu Sextil Pușcariu 13, 52, 439, 455, 466, 581, 583, 587, 595, 608, 634; II 126, 141, 246
 Prodan, David, ist., acad. 428
 Prosalentis, Franghiskos, unul dintre iluștrii kerkyrioți 206
 Protul, Gavril, autorul *Vieții Sfântului Nifon patriarhul Țarigradului* 330; II 97, 107, 108
 Prousis, Theophilus C. 161
 Psalidas, Athanasios 211
 Ptolomeu 348
 Puric, Dan 798; II 256
 Pușcariu, Sextil, savant filolog, acad, editor al lui Coresi 13, 52, 366, 439, 455, 466, 581, 583, 587, 595, 608, 634; II 126, 141, 246
 Pușkin, A.S. 734

R

Racoviță, Mihai, domn în **Moldova** (sept. 1703-febr. 1705; 20/30 iul. 1707-17/27 oct. 1709; dec. 1715-sept. 1726) și **Țara Românească** (12/24 oct. 1731-29 apr./10 mai 1733; 5/16 sept. 1743-2/13 aug. 1744) 108
 Radovici, Gheorghe, tipograf ucenic al lui Antim Ivireanu 384, 385
 Radu cel Mare 380
 Radu Șerban, domn II 96
 Radzwill, familie poloneză care a deținut arhiva Dosoftei II 187
 Rafail Guriotul, ieromonah, biogr. II 98
 Rangabé, Eugène Rizo 185
 Rangavis, Alexandros Rizos (și A.R. Rangabé), ist. lit. gr. 86, 88, 244, 352, 353
 Rapsachi, conducătorul oștirii asiriene 597, 598
 Rareș, George B., traduc. II 274

Raț Istfan Kisfalud, odorbirău al Alba-Iuliei 386
 Rayez, A., coautor la *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique* 82
 Răduleanu, Boris, pr. II 2, 42
 Rădulescu, Maria 28, 30
 Rădulescu, Paraschiva Lucia, autoarea unui studiu de excepție despre cartea Sfântului Varlaam 463
 Rădulescu-Motru, Constantin 452
 Rămureanu, Ion, pr. prof. II 196
 Reagan, Ronald II 270
 Regel, V.E., bizantinolog rus 266
 Reli, S., ist. bis. 129
 Renan, Ernest II 259
 Retorul, Gheorghe II 218
 Rezuș, Petru, pr. II 204
 Ricati, Vincenzo, matem. 348
 Rigas, Fereos 211
 Rivautea, Ant., coautor al *Catalogului manuscriselor grecești de la Torino* 15
 Rizescu, I. 381
 Rizos, Jakovakis, spătar 252
 Roesler, Robert, ist. 259
 Roman Vodă, tatăl lui Alexandru cel Bun 183
 Romanov, Iosif, librar bucureștean, editorul *Cazaniei* din 1858 420, 421
 Romanski, Stoian, savant bulgar, acad. 525, 526, 548
 Rosetti, Alexandru, acad. IX, 34, 36
 Rosetti, Maria, prima soție a domnului Mihai Sturdza 279
 Rotaru, Ion, ist. lit., prof. univ. 4, 368, 370, 393
 Rubliov, Andrei 329
 Rudeanu, Teodosie 374
 Ruffini, Mario, prof. univ., românist italian important 88, 118
 Runcanu, Constantin, pr. donator al exemplarului de pe care s-a tipărit *Cazania* de la București în 1898 424
 Rus, Emanuil, arhim. îngrijitor al reeditării cărții lui Silviu Dragomir în 2002 și autor al studiului introductiv 382
 Rus, L., autorul primului articol despre

Chiriadromionul de la Alba Iulia în 1899 383, 388, 411, 427

Rus, Lidia II 22, 23

Rus, Remus II 22

Russev, E. M., coautor al *Dicționarului rus-român* 711

Rusev, Penio, ist. lit. bulgar II 178, 200, 201

Russo, Demostene 100

Rutzina, Carol 86

Ruvaraș, D. 445, 446

S

Sabbatovski, I. II 201

Sadoveanu, Mihail IX, 63, 451, 481, 491, 636; II 112

Saint Exupery 724-725

Sakkelionos, Joannis, edit. grec 158, 197, 205, 229-233, 234, 235, 238, 239, 261-263, 264, 271

Salaville, S. 82, 85, 86, 102, 107, 118, 139, 140, 141, 147

Saliveros, Mihail I., edit. grec 72, 73

Samuel II, patr. ecumenic 184, 185, 200, 204, 207, 210, 211, 213, 214, 215, 225, 234, 235, 270, 288, 289, 295-299, 325, 326

Samuil, rabinul (și Samuil, Ravvi) 167, 200, 208, 219, 237, 250, 271, 283, 289, 310, 334

Samuil, patriarhul Alexandriei 259

Sancu, Polihronie II 34

Sand, George II 245

Saramago, José, scriit. portughez anticreștin 689, 690, 798; II 262, 271

Sarandev, Ivan, prof. 201

Saros, Nicolae, tipograf 83

Sathas, Constantin H., savant grec 107, 141, 163, 206-209, 216, 219, 225, 234, 235, 239, 267, 290

Sava, C., lexicograf sucevean, autor de glosar slavo-român 666

Sârcu, Polihronie II 34, 58

Sbiera, I.G., prof. la Universitatea din Cernăuți, ist. lit. 360, 362, 365, 366, 384, 388

Scatényé, Lionel, coeditor al volumului omagial *Ionel Jianu* 499

Schmidt, I. A. 275, 276

Scorpan, Grigore 35, 38, 46, 472

Scott, H.R., autorul unei lucrări de negăsit despre Grigorie Țamblac 201

Scott, R., coautor al *Dicționarului grec-englez de la Oxford* II 42

Schotto, filolog german care s-a ocupat de predica lui Alexandru monahul la aflarea Sfintei Cruci II 41

Scriban, Filaret, arhim.; traduc. 161

Scriban, Iuliu, arhim.; prof. univ. 107, 127-136, 139, 141, 142, 143, 147

Scriban, Neofit, protosinghel, trad. 129, 161

Sebastian, Mihail 499, 772

Segneri, Paolo, predic. italian model al lui Ilie Miniati 88, 101, 133, 135, 138

Selim II, sultan II 99

Senahirim, împărat al Asiriei 597

Sénéchal, Christian, traduc., fr. al lui Hermann Keyserling 785

Serafim, mitropolitul Țării Românești de la care Coresi a luat tipărirea lui Ivan Feodorov de la Zabludovo (1569) 29

Seulescu (scris și Săulescu), Gheorghe, edit. al primei traduceri a lui Ilie Miniati, revăzută de el, și primul biograf român al autorului 82, 112-115, 116, 123, 126, 130, 132, 141, 144

Sevastios, Nifon, mitr. Țării Românești și al treilea editor, la București în 1857, al *Chiriadromionului* duminical de Nichifor Teoteoke 163

Șevchenko, Ihor, bizantinolog american de origine ucraineană 329

Seviros, Gavril din Monemvasia, paroh al comunității grecești din Veneția și „mitropolit al Filadelfiei” (onorific) 216

Sfichi, Giuliano, traduc. 717

Shakespeare 636, 722

Shindelmeyer, K., gravor vienez al portretului lui Nichifor Teoteoke de la Iași 278

Silvestru/Silvestru, ieromonah, traducătorul *Cazaniei de la Govora* (1642) 41, 358, 364, 367, 368, 369, 373, 380

Silvestru, stareț la Neamțu, îngrijitor și prefațator al *Vieților sfinților pe martie* 548, 549

Silvestru, episcopul Hușilor 424

Simedrea, Tit, mitropolit cărturar 168, 426
 Simeon, Sfântul, care l-a întâmpinat pe Domnul 567, 570; II 148-163
 Simeon logofătul, supranumit Metafrastul, Sfântul, celebrul hagiograf bizantin II 58, 66, 67, 68, 123, 231, 232, 249
 Simeon monahul, autor din sec. XI, izvor al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* 26
 Simeon Stâlpnicul, Sfântul 62, 79, 391, 417; II 2, 4, 17-23, 27, 89, 95
 Simeon și Sava, sfinții pe icoana lui Neagoe Basarab II 107
 Simion Dascălul 741; II 179, 206
 Simion, Eugen, acad. II 259
 Simion, Ștefan, mitr. 379, 381, 412, 741
 Simon din Cirene 539
 Simonescu, Dan XIV, 368
 Sirigul, Meletie, traduc., predic. II 196-198, 198, 199, 200, 208
 Sisinie (Sisoie), sfânt popular II 18
 Sitzkarev, Luca, traduc. rus al cuvântării lui Nichifor Teoteoke la înscăunare 208, 238
 Skalkovski, edit. rus al gramatelor lui Nichifor Teoteoke adresate raskolnicilor 271
 Skarga, Piotr, predic. polonez 31
 Skladovska, Radmila Uglanova, cercetătoarea traducerilor macedonene ale damaschinilor din sec. 16 până în sec. 19, 445
 Skufos, predic. gr. catolic (1644-1697) 88, 244, 355
 Slozki, Mihailo, tipogr. polonez al lui Ioachim Galiatovski 397, 398, 399
 Slușanschi, Dan, filolog clasic, prof. și traduc 86, 87; II 101
 Smotrițki, Meletie 25, 56
 Socrate Scolasticul, ist. bis. sec. V II 55, 59, 62-64, 71
 Sofronie, patr. Ierusalimului, hagiograf al Sfintei Maria Egipteanca 495
 Sofronie de Vrața, episcop bulgar și scriitor al Renașterii bulgare 55, 164
 Soliman Magnificul, sultan 109
 Sofronie Craioveanu, arhiereu 425
 Soloviev, M., autorul unicei monografii ru-

sești despre Nichifor Teoteoke 228, 255, 264-268, 286, 325, 332
 Soloviev, Vladimir, filosof și teolog laic rus 152
 Songnac, A.S.J. coautor al *Dicționarului de spiritualitate* 82
 Soranzo, Lorenzo, ambasador al Veneției la Constantinopol 85, 86, 127
 Sorohan, Elvira, ist. lit. 4, 85
 Sosipatru, Sfântul 170, 282
 Spetsieris, Ioannis cel ce a retipărit la Atena în 1895 ediția Isac Sirul de la Leipzig 237
 Spinoza Benedict 337
 Spiridon Santorin, preotul din Corfu care l-a botezat pe Nichifor Teotoke 281
 Spiridon al Trimitundei, sfântul patron al insulei Corfu 256, 294, 307, 606, 616
 Sprostranov, E., autorul Catalogului manuscriselor mănăstirii Rila 446, 447
 Sreznevski, I.I., autorul *Materialelor pentru dicționarul limbii ruse vechi* 736
 Sreznevski, V.I. coautor cu F. Pokrovski al *Catalogului secției de manuscrise a Bibliotecii Imperiale* 448
 Stahl, Henri, stenograf 361
 Stalin, I.V. (buldozerele lui, care au distrus mormântul lui Nichifor Teotoke) 180; II 241, 270
 Stamati, Iacov, mitr. 2, 130, 274, 276, 279
 Stanca, Sebastian 491
 Stanciovi, Proca, tipogr. 367
 Stanciu, Mihail, arhim., editorul *Didahiilor* lui Antim Ivireanul II 229
 Stavrache, Chiriță Gheorgachi, protospătar, autor al unei cuvântări de laudă 260
 Stavrinos, vistierul, autorul poemului despre vitejiile lui Mihai Viteazul II 96
 Stăniloae, Dumitru, preot, cel mai mare teolog român, considerat și cel mai mare teolog ortodox al secolului 20 161, 591, 605, 654; II 15, 87, 234, 238, 253, 274
 Steinhardt, Nicolae II 258
 Stiernon, Daniel 82, 85, 147
 Stoianovici, Liubomir 443, 444, 447
 Stoide, Const A., edit. II 183
 Strahl, P. 234

Stratii Ia, semnat pe internet al unui text despre Ioanikie Galiatovski 401
 Stratos, A.N., bizantinolog, autor al lucrării *Bizanțul în sec. VII* II 72
 Stroeve, Alexandr 155, 285
 Strungaru, Diomid 56
 Struțeanu, Scarlat, edit. 34
 Stuparu, Daniel, traducător al interviului lui Heidegger 638
 Sturdza, Alexandru 152, 156, 161, 173, 174-178, 184, 185, 195, 209, 213, 215, 218, 225, 226, 297, 228, 234, 235, 236, 237, 254, 256, 257, 263, 264, 267, 268, 272, 277, 278, 279, 280, 304, 319, 331, 332, 335, 350, 351, 352
 Sturdza, Constantin, mare logofăt 279
 Sturdza, Dimitrie 175, 215, 235, 279, 280
 Sturdza, Grigore 175, 279
 Sturdza, Mihai, domn (apr. 1834-iun. 1849) 175, 279
 Sturdza, Mihai Dimitrie, istoric 280
 Sturdza, Scarlat 174, 175, 179, 180, 235, 276, 279, 287, 299, 349
 Sulzer, Franz Joseph 164, 275, 279
 Suru, Pavel, edit. 363
 Suttner, Ernst, învățat austriac, autor al unui studiu despre Sfânta Paraschiva II 80
 Suțu, Constantin G., traducător al lui Alexandru Sturdza în neogreacă 174, 213, 225, 234
 Suțu, Mihail Constantin, domn, anii de domnie în *Istoria României în date*: febr. 1793-apr. 1795 nu corespund cu data tipăririi *Cazaniei* de la Râmnic: 1792. Din martie 1792-ian. 1793 este domn Alexandru Moruzii 1793 415
 Suțu, Nicolae, mare dragoman 321
 Székely, Maria Magdalena, edit. 495; aut. II 74

Ș

Șaguna, Andrei, Sfântul, mitropolitul Ardealului 2, 129, 163, 260, 351, 352, 394, 546, 574, 582, 707; II 27, 229-230, 251
 Șăineanu, Lazăr II 177

Șciukin, P.I., colecționar rus de manuscrise 523
 Șerbănescu, Nicolae, pr. 396
 Șevenco Ihor, bizantinolog american de origine ucraineană 329
 Șfichi, Giuliano, traduc. 717 II 271
 Șincai, Gheorghe 428
 Șiștarev, Luca, traducătorul Sfântului Sinod, autorul versiunii ruse a cuvântării lui Nichifor Teotoke la înscăunare 238
 Șpidlik, Thomas, teolog, cardinal 594
 Ștefan, Sfântul, primul martir 351
 Ștefan, Sfântul, fiul martir al lui Constantin Brâncoveanu, 130
 Ștefan cel Mare, Sfântul voievod 51, 378, 521, 522; II 72, 105, 215
 Ștefan, mitropolitul Ungrovlahiei, editor al *Chiriadromionului* de la București în 1732 412 II 74, 251
 Ștefan din Ohrida, tipograful *Pravilei de la Govora* din 1640 377
 Ștefan, ieromonah de la Cozia, egumen de la Bistrița, eclesiarh la Mitropolie și colecționar de manuscrise 407-410
 Ștefan, ieromonahul de la Neamțu, traducătorul *Vieților Sfinților* 548
 Ștefan, episcopul Buzăului 371, 373
 Ștefanovici, Mihai (v. Iștvanovici ~) vezi Iștvanovici
 Ștefănescu, Iulian, ist. II 85, 88, 90, 91, 97, 98, 250
 Știrbei, Barbu Dimitrie, domn (iun. 1849-oct. 1853; sept. 1854 – iun. 1856) 420
 Ștrempel, Gabriel, acad. 32, 51, 73, 107, 404, 406, 408, 523; II 85, 92, 94, 229

T

Tacuetus, geometru 347
 Tahios, Anton Emil, savant gr. II 73, 94
 Tanașoca, Nicolae Șerban, bizantinolog 81, 330
 Tatai-Baltă, C. 432
 Tatákis, Basileios N. 244
 Tănase, Al. autor al studiului introductiv la Lucian Blaga, *Opere* II 590

Tănăsescu, Manuela, ist. lit. IX
 Tăutu, A. II 204
 Teoctist, patriarh 147, 159-160, 273, 435
 Teoctist, arhimandritul din Poltava, atașat
 lui Voulgaris pentru limba rusă 281, 282,
 332
 Teodor Stratilat, Sfântul 75, 444, 448; II 12,
 104
 Teodor Tiron, Sfântul 58, 62, 63, 67, 70, 74,
 75, 78, 400, 448, 522; II 2, 4, 12, 27, 104,
 108, 111 164-165, 173
 Teodor Studitul, Sfântul 522-523; II 15, 218,
 219
 Theodorescu, Mirela VIII, 51
 Theodore al Cirului II 22
 Teodosie, sfântul de la lavra Pecerska 397,
 398, 399, 400
 I.P.S. Teodosie, Arhiepiscopul Tomisului
 XIII
 Teodosie al Tesalonicului 298
 Teodosie, mitropolitul Țării Românești 402
 Teodosie Barbovschi, mitropolit al Moldovei,
 urmașul lui Anastasie Crimca 378
 Teodosiu, Dimitrie, edit.
 Teofan al Ierusalimului 328
 Teofan Grecul 329
 I.P.S. Teofan, Mitropolitul Moldovei și Buco-
 vinei XIII, 302; II 81
 Teofil, mitropolitul Țării Românești pro-
 motor al limbii române 373-375, 376,
 377, 379, 380, 391
 Teofilact, mitropolit grec al Ohridei, tâl-
 cuitorul Evangheliilor 162, 208, 220,
 239, 289-290
 Teotoke, Nichifor 55, 80, 83, 128, 129, 139,
 150, 152-356, 395, 396, 456, 520, 582; II
 27, 229
 Teotoke, Anastasia, mama lui Nichifor 269,
 281
 Teotoki, Gheorghe cel mai vechi strămoș
 cunoscut al lui Nichifor Teotoke 269
 Theotokis Stefanos, tatăl lui Nichifor 181,
 183, 199, 204, 207, 212, 234, 269, 281
 Tertulian II 242
 Testiban, Ioan, ist. art. II 103
 Theodora, împărăteasa Bizanțului 307
 Theodorescu, Barbu, editorul lui Nicolae
 Iorga 363
 Theodorescu, Răzvan, acad., autorul prefeței
 la traducerea cărții despre *Iluminismul*
grec de Pashalis Kitromilides 154
 Theodore 317, 337
 Theodoritos, Athanasie, arhim., autor al
 comentariului la Apocalipsă și adresant
 al unor scrisori ale lui Nichifor Teotoke
 241, 242, 243
 Theodoros, adresant al unor scrisori în
 legătură cu lucrarea lui Nichifor Teotoke
 241, 242, 243
 Theodoros (Gazis), gramatica lui 312
 Theodosiu, Dimitrios, editor grec al pre-
 dicilor lui Ilie Miniat 99, 100
 Theofana, Sfânta, împărăteasa Bizanțului
 631
 Theofilos, patriarhul Alexandriei 344
 Theotokis, Markos Sp., editor al cărții lui
 Brokini 228
 Thomson, Francisc J. II 201, 213
 Thierry, Nicole II 72
 Tiberiu, împ. roman II 251
 I.P.S. dr. Timotei Sevișiu, Arhiepiscopul
 Aradului, Ienopoliei și Hălmeagului
 XIII, 389, 394
 Timuc, Maria 592
 Timuș Gherasim, episcop, autor despre Sfân-
 tul Ioan cel Nou II 204
 Tocilescu, Grigore, ist. II 102
 Todirașcu, Ion, ist. 295
 Tolstoi, Lev 716
 Toma, Sfântul Apostol 578, 582-585, 587
 Toma, Stela, edit. XI, XIII, 461; II 263-269,
 275
 Tomescu, Constantin N., istoric bis. 417
 Torouțiu, I.E., istoric literar, patronul tipo-
 grafiei „Bucovina” II 19
 Trankvilion-Stavrovetki, Kiril 6, 31, 37, 41-
 47, 52-56, 64, 74, 79, 80, 112, 382, 395,
 396, 399, 408, 434, 436, 437, 439, 441,
 442, 451, 452, 456, 457, 459, 464, 470,
 471, 472, 474, 477, 478, 481, 485, 486,
 491, 492, 495, 497, 498, 499, 500, 512,
 513, 514, 517, 519, 520, 531, 535, 537, 541,

547, 549, 562, 571, 572, 573, 579, 580, 581,
 583, 585, 586, 588, 593, 594, 596, 597,
 599, 600, 605, 617, 619, 621, 622, 624, 625,
 628, 634, 635, 636, 637, 638, 640, 641.
 642, 643, 645, 647, 648, 650, 651, 652,
 656, 657, 659, 660, 662, 664, 665, 666,
 667, 668, 672, 673, 674, 675, 676, 679,
 680, 681, 682, 685, 688, 690, 691, 692,
 694, 695, 698, 699, 700, 701, 703, 704, 706,
 707, 708, 711, 719, 720, 722, 723, 725, 727,
 733, 735, 738, 742, 744, 745, 746, 747, 748,
 751, 752, 754, 755, 756, 758, 759, 760, 761,
 763, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775,
 776, 777, 778, 780, 782, 783, 786, 787,
 788, 789, 796, 797, 799; II 1, 3, 4, 5, 7-17,
 22, 24, 25, 30, 31, 32, 42, 51, 95, 115, 117,
 122, 126, 131, 132, 135, 136, 141, 147, 166,
 168, 174, 217, 218, 220, 223, 228, 231, 237,
 242-243, 246, 248
 Trifonov, Iu., cercet. bulgar al lui Damaschin
 Studitul 70
 Trivolis, Alexandros, autor al *Panegiricului*
Sfântului Spiridon al Triniturdei 206,
 256
 Tudose, Ionuț Alexandru, cotraducător al
 sintezei bizantine de A.A. Vasiliev 266
 Turdeanu, Emil, slavist și istoric român al
 culturii, de recunoaștere internațională
 II 58, 88, 209, 210

Ț

Țamblac, Grigorie, cărturar bulgar XII, 63,
 524; II 91, 93, 98, 103, 104, 175, 176, 179,
 180, 196, 200, 201, 202, 205, 207,
 209, 210, 212, 213
 Țepelea, Gabriel, prof. univ. II 74
 Țipău, Mihai, traduc. 71, 81, 91, 155, 181, 186,
 197, 209, 211, 233, 248, 268, 277, 321, 327,
 329; II 153, 158, 276
 Țirlescu, Andrei, pr., traduc. 91
 Țonev, B., savant bulgar, autor al *Catalogu-
 lui manuscriselor și cărților vechi din*
Biblioteca Națională din Sofia 443,
 446

U

Udișteanu, Dionisie, arhim. 451
 Udof, Veniamin 206
 Ulea, Sorin, ist. art. II 110, 185
 Undolski, V.M., bibliogr. rus 151, 162, 333,
 334, 548
 Ureche, Grigore XIV, 1, 362, 379, 451, 497,
 607, 741; II 20, 107, 178-184, 196, 203,
 206, 208, 212
 Urechia, V. A., ist. 259, 295, 358, 377, 384
 Uricariul, Axinte, copist, cronicar II 181-
 182, 183
 Uriil, Năsturel (= Udriște Năsturel) 359, 373,
 374, 376
 Urs, popa „de la biserica de sub Poartă” din
 Iași 607
 Ursu, pr., copist din satul Cotigletiu 32, 33,
 35-40
 Ursu, N.A. II 206
 Ursu, Horia, ist. dr. 51
 Uspenski, F.I., bizantinolog rus 209, 237, 266,
 267, 287, 313
 Uspenski, Porfirie, episcop rus, istoric al
 Muntelui Athos și al elocvenței religioase
 ortodoxe 151, 195, 255-261, 264, 265,
 268; II 254
 Ușakov, Feodor, amiral rus 158, 334

V

Vacant, A. inițiator al *Dicționarului de teolo-
 gie catolică* împreună cu E. Mangelot 83
 Valenciuc, Dumitru pr. istoric al Bucovinei
 și editor al mitropolitului Silvestru Mo-
 rariu 129
 Valenciuc, Ioan Paul, fiul părintelui Du-
 mitru, istoric și editor al lui Silvestru
 Morariu, continuator, împreună cu pă-
 rintele, al tradiției marilor cărturari
 bucovineni proveniți din cler 129
 Valeriu Râmnicăneanu, arhieru 425
 Varlaam Arapul, egumen al mănăstirii
 Dealu 364, 366, 369
 Varlaam, Sfântul, Mitropolitul Moldovei
 V-XIV, 1-8, 10, 12, 26, 31-41, 46-65, 72,
 75-80, 97, 110, 128, 147, 152, 319, 343,

352, 354, 356-373, 375, 378, 379, 380, 381, 384, 390, 391, 393, 394, 395, 396, 399, 408-413, 415, 417, 418, 421, 422, 423, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 438, 441, 442, 443, 448-452, 455, 456, 457, 459-464, 470, 471, 472, 474, 477, 478, 480, 481, 485-493, 496-501, 507-516, 519, 520, 528-535, 537, 538, 541, 542, 545, 546, 549, 561-566, 573-577, 579-585, 587, 588, 590-597, 599, 600, 605, 606, 607, 608, 618, 622-626, 630, 631, 634, 635, 636, 637, 639-655, 658-663, 665, 667, 671-676, 679, 681, 682, 687, 690-695, 698-708, 716, 718, 719, 722, 724, 725, 728, 729, 730, 732, 733, 734, 736, 742, 743, 745, 746, 747, 750, 752, 753, 755-762, 769-775, 777, 778, 782, 783, 786-790, 796, 797, 798, 799, 801; II *passim*

Varlaam, mitropolitul Țării Românești 401, 402, 403, 410, 431

Varlaam, egumen la Neamțu (Vasile ca mirean) 404

Varlaam, Sfântul, personaj al romanului celebru, alături de ucenicul Ioasaf, pictat în icoana lui Neagoe Basarab de la mănăstirea Argeș II 108

Vartolomeu Stănescu, episcop II 251

Vasilache, V., biograful mitropolitului Veniamin Costachi 168

Vasile cel Mare, Sf. ~ 128, 146, 227, 232, 352, 375; II 8, 136

Vasile Lupu, domnul Moldovei VI, VIII, XII, 4, 371, 378, 380, 423; II 3, 80, 81, 82 95, 98, 99, 101, 102, 188, 193, 196, 227

Vasiliev, A.A., bizantinolog rus 266

Vasilievski, V.G., bizantinolog rus 266

Vasilik, autor bizantin al celei mai vechi hagiografii al Sfintei Paraschiva, păstrată doar în traducerea slavonă II 92

Vasiliu, Al., care a rezumat cursul din 1937/1938 al lui Ovid Densusianu 362

Vasiliu, Mihai, traducătorul *Istoriei literaturii neogrecești* de Dimares 75, 88

Velčeva, Borjana II 22

Velcov, Velizar, istoric bulgar, coautor la *Histoire de la Bulgarie* II 83

Vellios, Gheorghios, colecționar grec de scrieri ale lui Nichifor Teotoke 197, 201, 205, 232, 233, 239

Veludos Spyros 216, 217

Vendoti, Gheorghie din Zakynth, traducător în neogreacă a *Istoriei bisericești* a lui Meletie al Atenei și autor al volumului complementar 106, 164, 165

Ventotis, G., tipograf grec din Viena 205, 349

Vergatti, Radu Ștefan, ist. 73

Vianu, Tudor IX, 34, 451, 460, 531, 798; II 164

Viktorov, A., bibliograf rus, autor împreună cu Băcikov al completărilor la cartea lui V.M. Undolski 151

Viller, M., cofondator al *Dicționarului de spiritualitate ascetică și mistică* 82

Vințeler, Onufrie, autorul prefetei la reeditarea cărții lui Silviu Dragomir 382

P.S. Visarion Rășnăreanu, actualmente Episcopul Tulcii, exeget de excepție al conținutului teologic al cărții Mitropolitului Varlaam, dar victima aberațiilor lui Atanasie Popa 33; despre Andrei Șaguna predicator 707

Visarion, episcopul Hotinului 426

Vlad Țepeș, domnul Țării Românești 378

Vladimir, marele cneaz al Kievului, creștinătorul rușilor 331

Vladislav Grămăticul, copist bulgar și cărturar II 36, 53, 84

Vladulovici, Constantin, copist al cronicii lui Grigore Ureche II 180

Vlahakis, G., autorul primei teze de doctorat consacrată lui Nichifor Teotoke 153, 254

Vlantis, Spiridon, diortositor și prefațator al ediției din 1804 a predicilor lui Ilie Miniati 100

Vlastaris, Matei, autorul *Syntagmei* 524

Voinescu, Teodora, istoric al vechii arte românești II 194

Voltaire 165, 167, 184, 195, 208, 209, 217, 220, 238, 246, 271, 274, 276, 285, 289, 333, 335, 337; II 253

Vondioli, călugăr minorit, profesor de filosofie al lui Nichifor Teotoke 281

Vornicescu, Nestor, mitr. II 215

Voss, Chr. 445

Voulgaris, Evghenios 152, 154, 155, 157, 158, 160, 164, 166, 171-177, 181, 182, 184, 185, 186, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 225, 226, 227, 229, 234, 235, 236, 237, 237, 244, 246, 247, 249, 250, 253, 254, 270, 272, 274, 275, 276, 287, 288, 289, 299, 324, 326, 329, 331-334, 352-355

Voutieridis, Ilias, ist. lit. gr. 244

Vranoussis, Leandros, învățat grec de origine aromânească 48, 330

Vuković, Božidar, celebru tipograf sârb II 91

Vulismas, Dorotheos 242

Vulismas, Efstathios, descoperitor și editor al unei scrisori a lui Nichifor Teotoke 239

W

William van Eeden, filolog danez, editorul și cercetătorul cărții *Învățăături preste toate zilele* (Câmpulung, 1642) 74

Winkelmenn, Frieddhelm, editorul postum și cu completări al cărții lui Günter Genz despre Nichifor Calist Xantopol II 58

Wolf 247

Wolf, Andreas, medicul familiei Sturdza și autor al *Contribuției la o descriere statistico-istorică a Principatului Moldovei*, Sibiu, 1805, în limba germană 278, 279

X

Xantopol, Nichifor Calist, ist. bis. II 28, 41, 59, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 78

Xenofon 184

Xenokrates, filosof, prețuitor al geometriei 347

Xenopol, A.D., istoric și filosof al istoriei 259, 276, 294, 607

Xifilin, Omilii 19

Z

Zach, Krista, istoric de artă, autoarea unei comunicări despre reprezentarea turcilor în pictura moldovenească din secolul XV și XVI II 202

Zaharia, părintele Sfântului Ioan Botezătorul II 219-226

Zaharia, prorocul biblic 515, 666; II 70

Zaharia, Ciprian, arhim. 509; II 19

Zaimov, Iordan 547

Zamfir, Mihai, ist. lit. II 2

Zamfirescu, Dan 161, 477, 509, 510, 523, 606, 717, 772; II 19, 96, 107, 180, 205, 207

Zane, G. 34

Zanetti, C., primul editor al *Comorii* lui Damaschin Studitul 71

Zanotti, Eustatie, profesor italian de astronomie al lui Nichifor Teotoke 248, 282

Zarifopol, Paul 34

Zaviras, Gheorghios 153, 181-182, 184, 207, 208, 209, 220, 230, 234, 235, 237, 238, 239, 243, 254, 268, 354, 268, 271

Zăroiu, Dorin, pr., coeditor al celor două volume de predici contemporane II 243

Zelenskaia, G.M., cercetătoare rusă a lui Nichifor Teotoke 155, 273

Zeno, Apostol, editor al revistei italiene în care apare elogiul lui Ilie Miniati 131, 133

Zerzoulis, Nicolaos, profesor la Iași 195, 206

Zgraon, Florentina 29

Ziglauder, Ferdinand von ~, profesor la Universitatea din Cernăuți II 188, 189, 200, 203

Zlatarski, V., unul dintre marii istorici bulgari II 83

Zmeu, Ioana, editor de cronici 295

Zoernicav 243

Zosima, frații ~ Anastasios, Nicola, Zois - tipografi, editori 174, 177, 179, 183, 195, 196, 199, 200, 203, 204, 205, 214, 219, 220, 221, 225, 238, 275, 277, 303, 335, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 349, 350

Zuccarone, Francesco, predicator 118

CUPRINS

Cuvânt către cititorul de azi / V

PARTEA ÎNTÂI: IZVOARELE, PROCESUL DE CREAȚIE ȘI ORIGINALITATEA. LOCUL ÎN ELOCINȚA ORTODOXĂ POST-BIZANTINĂ / 1

- I. Un mit aproape secular al istoriografiei noastre literare:
„Vestitul tâlc al lui Calist” / 3
- II. De la mit la realitate: *Omiliarul patriarhal din Constantinopol* –
primul (în ordinea vechimii) dintre izvoarele *Cărții românești de
învățătură* / 11
Versiunea slavonă, amplificată, a *Omiliarului patriarhal* / 15
Versiunea românească a *Cazaniei de la Zabłudovo: Cartea cu
învățătură* a Diaconului Coresi, Brașov, 1581 / 28
- III. *Cazania* lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki din 1619 – izvorul
ucrainean al *Cărții românești de învățătură*. Lichidarea aberațiilor
lui Atanasie Popa / 31
- IV. Mitropolitul Varlaam și „cutezanța sintezei” / 48
- V. *Comoara* lui Damaschin Studitul și *Cartea românească de învățătură*.
Ce rămâne și ce trebuie corectat în contribuția lui Pandele Olteanu / 57
- VI. *Cartea românească de învățătură* față cu *Didahiile* lui Ilie Miniati / 81
- VII. Mitropolitul Varlaam și Nichifor Teotoke, Arhiepiscopul
Astrahanului / 152
- VIII. *Cartea românească de învățătură* și *Evanghelia învățătoare*
de la Târgoviște (Dealul). Unirea prin cultură / 356
- IX. *Chiriadromionul* de la Alba Iulia și *Cheia înțeleșului* de Ioanikie
Galiatovski / 381
- X. „Strălucitoarea tălmăcire” a *Evangheliei* / 434

**PARTEA A DOUA: ÎNTÂIUL MARE SCRIITOR
DE LIMBĂ ROMÂNEASCĂ / 437**

- I. Predica la *Dumineca Vameşului şi Fariseului* / 437
- II. A doua duminică din perioada pregătirii pentru Postul Mare, „a fiului risipitor” / 449
- III. A treia duminică. Despre a doua venire şi Judecata de apoi / 458
- IV. A patra şi ultima duminică dinaintea Postului Mare. Apologia Postului / 462
- V. Prima duminică a Sfântului Post celui Mare, numită şi a Ortodoxiei / 465
- VI. Duminica a doua din Postul Mare, a Sfântului Grigorie Palama / 477
- VII. A treia Duminică, a Sfintei Cruci / 481
- VIII. Duminica a patra, a Sfântului Ioan Scărarul / 491
- IX. Duminica a cincea, a Sfintei Maria Egipteanca / 495
- X. Învăţătură la Sâmbăta lui Lazăr, pentru învierea lui şi pentru puterea cea dumnezeiască a lui Hristos / 500
- XI. Duminica Floriilor / 511
- XII. Învăţătură la Gioi Mari, noaptea spre vineri / 528
- XIII. La Sâmbăta cea Mare / 546
- XIV. Învăţătură pentru bucuria dzilei şi de câte ori s-au arătat într-acea dzi ucenicilor Săi, dac-au învis din morţi Domnul Hristos / 573
- XV. Învăţătură la dumeneca Thomei ce să cheamă Dumeneca nouă / 582
- XVI. Duminica a treia după Paşti, a Mironosişelor / 585
- XVII. Duminica a patra după Paşti, a Slăbănogului / 593
- XVIII. Duminica a cincea după Paşti, a Samarinencii / 594
- XIX. Duminica a şasea după Paşti, a Orbului din naştere / 597
- XX. De dzua cea slăvită, când s-au înălţat de pre pământ în ceriu Domnul nostru Iisus Hristos / 599
- XXI. Duminica a şaptea după Paşti, a celor 318 Sfinţi Părinţi de la Niceea / 606
- XXII. În cincizeci de dzile după Paşti, la luminata dzi a Duhului Sfânt. Când au pogorât pre Apostoli în al treilea ceas de dzi / 617

LA CELE 32 DUMINICI DUPĂ RUSALII

- XXIII. Duminica 1 după Rusalii, sau Duminica Mare, a Tuturor Sfinţilor / 626
- XXIV. Duminica a 2-a după Rusalii – chemarea primilor apostoli / 634

- XXV. Duminica a 3-a după Rusalii – despre grijile vieţii, care nu trebuie să covârşească în suflete căutarea împărăţiei lui Dumnezeu / 636
- XXVI. Duminica a 4-a după Rusalii – despre credinţa sutaşului şi vindecarea slugii sale / 638
- XXVII. Duminica a 5-a după Rusalii – vindecarea celor doi posedăţi din ţinutul Gadarei / 641
- XXVIII. Duminica a 6-a după Rusalii – vindecarea slăbănogului din Capernaum / 642
- XXIX. Duminica a 7-a după Rusalii – vindecarea celor doi orbi din Capernaum / 643
- XXX. Duminica a 8-a după Rusalii – înmulţirea minunată a pâinilor şi peştilor / 646
- XXXI. Duminica a 9-a după Rusalii – umblarea pe mare şi potolirea furtunii / 649
- XXXII. Duminica a 10-a după Rusalii – vindecarea lunatecului / 653
- XXXIII. Duminica a 11-a după Rusalii – pilda datornicului nemilostiv / 655
- XXXIV. Duminica a 12-a după Rusalii – tânărul pe care bogăţia îl împiedică să-l urmeze pe Hristos / 660
- XXXV. Duminica a 13-a după Rusalii – parabola viei şi a lucrătorilor răi / 664
- XXXVI. Duminica a 14-a după Rusalii – parabola nunţii fiului de împărat / 670
- XXXVII. Duminica a 15-a după Rusalii – afirmarea dumnezeirii Sale de către Mântuitorul cu cuvintele prorocului David / 676
- XXXVIII. Duminica a 16-a după Rusalii – parabola talanţilor / 685
- XXXIX. Duminica a 17-a după Rusalii – credinţa femeii cananeence / 688
- XL. Duminica a 18-a după Rusalii – predica din corabie şi pescuirea minunată / 699
- XLI. Duminica a 19-a după Rusalii – din Predica de pe munte, despre iubirea vrăjmaşilor / 716
- XLII. Duminica a 20-a după Rusalii – înviera fiului văduvei din Nain / 721
- XLIII. Duminica a 21-a după Rusalii – parabola semănătorului / 733
- XLIV. Duminica a 22-a după Rusalii – despre bogat şi săracul Lazăr / 748
- XLV. Duminica a 23-a după Rusalii – îndemnul de a strânge comori în cer şi de a fi pregătiţi pentru a doua venire a Mântuitorului / 754

- XLVI. Duminica a 24-a după Rusalii – învierea fiicei lui Iair și vindecarea femeii ce s-a atins cu credință de veșmântul Mântuitorului / 757
- XLVII. Duminica a 25-a după Rusalii – despre cine este aproapele nostru, cu pilda samarineanului milostiv / 759
- XLVIII. Duminica a 26-a după Rusalii – despre bogatul căruia i-a rodit țarina / 768
- XLIX. Duminica a 27-a după Rusalii – despre femeia vindecată sâmbăta, după ce pătimise 18 ani / 771
- L. Duminica a 28-a după Rusalii – despre cei chemați la cină, care refuză, invocând fiecare alt motiv, și pe cine reprezintă ei / 776
- LI. Duminica a 29-a după Rusalii – despre vindecarea celor zece leproși, dintre care numai un samarinean a venit să-i mulțumească / 779
- LII. Duminica a 30-a după Rusalii – despre urmarea lui Hristos, care nu-și are un sălaș nici cât viezurii și păsările cerului / 783
- LIII. Duminica a 31-a după Rusalii – vindecarea orbului din apropierea Ierihonului / 796
- LIV. Duminica a 32-a după Rusalii – a lui Zaheu vameșul / 796

LA SĂRBĂTORILE DOMNEȘTI ȘI ALE SFINȚILOR MARI
(cu numerotare nouă) / 1

Introducere / 1

- LV. Învățătura de viață preacuviosului părintelui nostru Simeon Stâlpnic / 18
- LVI. Învățătură la nașterea Preasventei și Preablagoslovitei Despuitoarei noastre, Preacuratei Fecioare Mariei / 24
- LVII. Învățătură la ridicarea Cinstitei Cruci / 27
- LVIII. Învățătură de viața Preacuvioasei Maicei noastre Parascheva / 80
- LIX. Învățătură de măcenia Svântului și Slăvitului Marelui Măcenic Dimitrie / 105
- LX. Învățătură de săborul Svenților voievodzilor îngerești Mihail și Gavriil / 114
- LXI. Învățătură la văvedenia Precistei, când au dus părinții ei în beserecă de o au închinat lui Dumnedzău, pruncă de trei ai / 121
- LXII. Învățătură de viața Svântului Nicolae, făcătorul de ciudese / 123
- LXIII. Învățătură la slăvita zi a născutului Domnului nostru, lui Iisus Hristos / 124
- LXIV. Învățătură la obrezania Domnului nostru, Iisus Hristos / 136

- LXV. Învățătură la Botezul Domnului nostru, lui Iisus Hristos / 137
- LXVI. Învățătură la stretenia Domnului nostru, lui Iisus Hristos / 148
- LXVII. Măcenia Svântului Marelui Măcenic, a lui Theodor Tiron / 164
- LXVIII. Învățătură la Blagoveștenia Preasventei Despuitoarei noastre și Preacuratei Fecioare Măriei / 166
- LXIX. Măcenia Svântului și Marelui Măcenic Gheorghie și muncile câte au răbdat pentru liubovul și numele lui Iisus Hristos / 173
- LXX. Măcenia Svântului și slăvitului Marelui Măcenic Ioan Новии de la Soceavă ce să prăznuește gioii după Rusalii / 177
- LXXI. Învățătură la nașterea Svântului și Slăvitului Proroc Ioan Predeteci / 216
- LXXII. Învățătură de viața Svenților Apostoli Petru și Pavel / 228
- LXXIII. Învățătură la slăvita dzi Preobrajenia Domnului nostru, lui Iisus Hristos / 233
- LXXIV. Învățătură pentru Adormirea Precistei, Preacuratei Fecioare Mariei, Născătoarea Domnului nostru, Iisus Hristos / 237
- LXXV. Învățătură pentru tăierea cinstului cap al lui Ioan Predeteci / 238

PARTEA A TREIA:
SLUJITORUL ÎMPĂRĂȚIEI LUI DUMNEZEU DIN NOI.
SFÂNTUL IERARH VARLAAM ȘI
CREȘTINISMUL ROMÂNESC / 252

Notă asupra ediției (Stela Toma) / 263

Sigle și abrevieri (Stela Toma) / 268

Postfață (Dan Zamfirescu) / 270

Indice de nume (Stela Toma și Dan Zamfirescu) / 277

